

Marko Koskinen

IKAALISTEN URUT
Kangasalan Urkutehdas, Op. 468

Sibelius-Akatemia
Kirkkomusiikin osasto
Tutkielma (5s13)
Marko Koskinen
2008

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	4
1.1	<i>Ikaalisten urut ja minä</i>	4
1.2	<i>Tutkimuksesta</i>	6
2	IKAALISTEN KAUPUNKI JA SEURAKUNTA	8
2.1	<i>Yleistä Ikaalisista</i>	8
2.2	<i>Ikaalisten seurakunnan historiaa</i>	9
2.3	<i>Ikaalisten kirkko</i>	11
2.4	<i>Urkuja Ikaalisissa</i>	13
2.5	<i>Lukkareita ja urkureita Ikaalisissa</i>	15
3	URKUJEN HANKINTA	17
3.1	<i>Haaveesta toteen – urkutoimikunta nimitetään</i>	17
3.2	<i>Neuvotteluista sopimukseen</i>	18
4	URKUJEN RAKENNUSSUUNNITELMA	21
4.1	<i>Urkujen suunnittelija, Juhani Pohjanmies</i>	21
4.1.1	<i>Monipuolinen taiteilija</i>	21
4.1.2	<i>Urkujen suunnittelija ja apulaisjohtaja</i>	22
4.2	<i>Suunnitelmatarjouksesta rakennussopimukseksi</i>	25
4.3	<i>Ikaalisten urut, opus 468</i>	27
4.3.1	<i>Äänikerrat ja pillistöt</i>	27
4.3.2	<i>Yhdistimet ja ryhmittimet</i>	30
4.3.3	<i>Soittopöytä</i>	31
4.3.4	<i>Julkisivu</i>	32
4.3.5	<i>Sähkökoneisto</i>	34
5	URKUJEN RAKENTAMINEN	37
5.1	<i>Sota-aika urkujenrakennuksessa</i>	37
5.1.1	<i>Vaikutukset Urkutehtaan toiminnassa</i>	37
5.1.2	<i>Materiaalit ja saatavuus</i>	40
5.2	<i>Sota-ajan vaikutukset Ikaalisten urkuihin</i>	42
5.3	<i>Celestan matka Suomeen</i>	45

	3
5.4 <i>Ventus-puhallin Laukhuffin tehtaalta Saksasta</i>	47
5.5 <i>Kieliäänikerrat Gieseckeltä Saksasta</i>	48
5.6 <i>Urut vihdoin valmiiksi</i>	51
6 URUT VALMIINA JA KÄYTÖSSÄ	53
6.1 <i>Tarkastuslausunto</i>	53
6.2 <i>Urkujen soittajia virassa</i>	55
6.3 <i>Ikaalisten urkujen myöhemmät vaiheet</i>	57
6.3.1 <i>Ensimmäiset vuosikymmenet</i>	57
6.3.2 <i>Soittopöydän kääntäminen</i>	59
6.3.3 <i>1980-luvulta nykypäivään</i>	61
7 MUITA SAMAN AIKAKAUDEN URKUJA	64
7.1 <i>Hämeenkyrön urut</i>	64
7.2 <i>Varkauden urut</i>	68
7.3 <i>Viekin urut</i>	72
8 PÄÄTÄNTÖ	77
9 LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	84

1 JOHDANTO

1.1 Ikaalisten urut ja minä

Ikaalisten kirkon urut ja niiden silloinen soittaja, kanttori Kauko Korhonen innoittivat minut kanttorin ammattiin. Elettiin 1970-luvun loppupuoliskoa ja aloin olla jo kohta kouluiässä, kun tein tämän ammatinvalintapäätökseni. Aloin soittaa pianoa määrätietoisesti ja suoritin musiikkikoulun pikavauhtia, sillä asioista jotakin tietävät olivat kertoneet, että ensin pitää oppia soittamaan pianoa ja vasta sen jälkeen voi opetella soittamaan urkuja.

Kouluikäisenä pääsin kerran sattumalta Ikaalisten kirkkoon, kun urkuja huollettiin ja useita miehiä pyöri urkulehterillä työssään. Mieleepi jäi valtavan suuri soitin, jonka sokkeloisiin sisuksiin vievät ovet olivat salaperäisinä ja kutsuvina avoinna; soittopöytä, joka näytti ihmeelliseltä tekniikan huipentumalta täynnä erilaisia nappuloita ja kokonaista kolme päällekkäin olevaa koskettimistoa, ja jonka toisessa sivussa olivat suuret käynnistysnapit ja kirkkaana hohtava, käyntiä osoittava suuri merkkivalo.

Suuria nappuloita oli kolme päällekkäin, ja niistä vain ylimmäisessä paloi valo. Ajattelin, että jokainen kolmesta koskettimistosta laitetaan käyntiin omasta nappulastaan ja että tällä kertaa käynnissä oli vain ylimmäinen. Näin päättelin siitä, että juuri ylimmäistä koskettimistoa kanttori Korhonen parasta aikaa testasi. Ymmärsin, että huoltotyö kohdistuu vain siihen yhteen osaan tätä suurta soitinta. Hänen lausahduksensa ”nyt tämä tuntuu huomattavasti paremmalta koko sektorilla” sai heti sanakirjan ääreen päästyäni aikaan kuumeisen etsinnän päästäkseni perille tuon minulle uuden, urkumailmaan jännittävällä tavalla liittyvän sivistyssanan merkityksestä.

Musiikkikoulun jälkeen pääsin heti pedagogiikkaoppilaaksi Tampereen konservatorioon. Olin silloin 13-vuotias ja juuri päässyt yläasteelle. Opettajani Leena Tahvanainen selitti, että nyt minun pitää päästä harjoittelemaan oikeilla uruilla, pianolla harjoittelu ei riitä. Koulusta sitten kävelin kirkon lähistöllä sijaitsevan omakotitalon luo, jossa tiesin kanttorin asuvan. Soitin ovikelloa, pääsin sisään ja

kohteliaasti esitin asiani. Kanttori poltteli piippuaan ja kyseli kaikenlaista, ja minä vastailin parhaani mukaan. Lopulta hän arveli, että saisin kyllä käydä harjoittelemassa kotiani lähempänä sijaitsevan Luhalahden sivukirkon uruilla.

Seuraavalla urkutunnilla konservatoriossa kerroin käyntini tuloksista. Kun opettajalle kuvailustani selvisi, että sivukirkon uruissa on vain yksi sormio, hän harrmitteli, ettei se riitä urkujensoiton harjoitteluun ja patisti minut uudelleen puhumaan asiasta kanttorin luo. Lähipäivinä olinkin taas soittamassa kanttori Korhosen ovikelloa. Taisinpa aloittaa sillä kertaa asiani vedoten minua suurempaan auktoriteettiin, jotenkin näin: ”Opettaja sanoi, että pitäisi olla useampi sormio, että voisi kunnolla harjoitella..”

Kanttori myöntyi lopulta ja lupasi päästää minut harjoittelemaan pääkirkon suurilla uruilla. Onneni taisi kanttorin luota lähtiessä olla mittamaton ja seuraavina päivinä mieleni kovin malttamaton ensimmäistä kertaa urkujen ääreen pääsyä odotellessani. Oli alkusyksy 1984.

Yläasteen vuosien aikana kävin viikoittain säännöllisesti urkutunneilla ja viikonloppuisin Ikaalisten kirkossa harjoittelemassa. Imin kaiken uruista saatavilla olevan tiedon itseeni. Lainasin urkukirjoja kirjastosta ja opiskelin niiden sisältöä, äänikertojen kuvauksia ja pillien rakenteita, soittoapulaitteita, koneiston toimintaa ja mitä kirjoissa ikinä olikaan. Tämän tutkimuksen kirjallisuusluettelossa mainituista kirjoista kaikki, jotka silloin jo oli julkaistu ja saatavilla, olen lukenut noina vuosina ensi kertaa lävitse.

Olin aina, mikäli vain koulusta pääsin, mukana urkuihin suoritettavissa huolloissa. Urkujen rakenne, niiden herkkä ja monimutkainen tekniikka kiinnosti minua kovasti, ja mitä enemmän siitä ymmärsin, sitä enemmän paloin halusta saada tietää.

Vuosien kuluttua, kun viime syksynä mietin tutkielmani aihetta, tuntui valinta varsin selvältä. Nuoruudessa aloittamani tutkimustyö oli yhä kesken, vielä oli paljon asioita, joita halusin selvittää, ja vieläkin suuret urut vaikuttivat minuun tuolla vuosikymmenten takaisella salaperäisellä vetovoimallaan. Halusin tietää kaiken

niistä uruista, joiden ääni jo lapsena tuntui niin puoleensavetävältä ja joiden vuoksi päätin tulla isona kanttoriksi.

1.2 Tutkimuksesta

Ikaalisten urkuja koskevan tutkielmani tarkoitus on kattavasti selvittää Ikaalisten pääkirkossa olevien nykyisten urkujen historia. Tämän historian juuret ovat jo kaukana urkujen valmistumisvuoden 1940 takana, ajassa, jolloin kirkkoon hankittiin ensimmäiset, Anders Thulén rakentamat urut. Tärkeinä urkujen historiaan ovat vaikuttaneet ne kirkkomuusikot, jotka ovat olleet urkuja hankkimassa tai käyttäneet ja huoltaneet niitä. Seurakunnan olosuhteet taas ovat vaikuttaneet siihen, että urut on yleensä voitu kirkkoon hankkia.

Ikaalisten urut rakentaneella Kangasalan Urkutehtaalla oli vuonna 1940 urkujen rakentamisessa lähes monopoliasema. Tehtaalla oli pitkät perinteet ja vankka, rutiininomainen ammattitaito urkujen suunnittelussa ja rakentamisessa. Monipuolinen lahjakkuus Juhani Pohjanmies oli tullut muutamaa vuotta aiemmin urkujen suunnittelijaksi urkutehtaalle. Urkujenrakennus kehittyi teknisesti koko ajan, viimeisenä suurena uudistuksena oli juuri tuolloin sähkökoneiston käyttöönotto. Uusista urkumailman virtauksista tuli ainakin kaikuja Suomeen. Miten tämä kaikki vaikutti Ikaalisten urkuihin? Mitä aikakaudelle tyypillisiä piirteitä uruissa on? Onko niissä tyypillisistä poikkeavia piirteitä?

Urut rakennettiin poikkeusoloissa. Syttynyt sota muutti ja vaikeutti monia asioita. Ikaalisten urut valmistuivat aikataulustaan myöhässä välirauhan tultua. Urut jouduttiin ottamaan käyttöön ilman kieliäänikertoja, sillä kielipillit tulivat vasta seuraavana vuonna. Mitä vaiheita näiden tietojen taakse kätkeytyy? Millaisia ylimääräisiä vaikeuksia sota-aika aiheutti urkujen saamisessa Ikaalisiin?

Näihin kysymyksiin pyrin tässä tutkimuksessa löytämään vastauksia. Tärkeimmät lähteeni ovat Kangasalan Urkutehtaan arkisto, joka sijaitsee Mikkelissä Elinkeinoelämän Keskusarkistossa (ELKA), Ikaalisten seurakunnan arkisto, sekä Erkki Valangin ja Asko Rautioahon kirjoittamat kirjat suomalaisista uruista. Lisäksi

olen haastatellut Kangasalan Urkutehtaan entisiä työntekijöitä ja Ikaalisten kantoreita sekä kerännyt muistitietoa. Olen myös käynyt paikan päällä tutustumassa muihin samana ajankohtana rakennettuihin urkuihin vertailupohjan saamiseksi. Suuri merkitys asioiden jäsentämiseen on lähes 24 kuluneen vuoden aikana keräämälläni tietoudella.

Ikaalisten urkuja on ehtinyt jo moni urkuri soittaa sekä moni urkuhuoltomies huoltaa. Heistä kaikista koko näiden urkujen historiassa lienee minulla tällä hetkellä pisin yhtäjaksoinen kontakti Ikaalisten urkuihin. Tämä minua monesti innoittanut kanssakäymiseni koskee sekä urkujen soittamista että urkujen huoltoa.

2 IKAALISTEN KAUPUNKI JA SEURAKUNTA

2.1 Yleistä Ikaalisista

Ikaalisten kaupunki sijaitsee Länsi-Suomen läänissä, 55 kilometriä Tampereelta luoteeseen. Etäisyys Poriin on 97 km, Turkuun 169 km ja Vaasaan 190 km. Yksi Suomen tärkeimmistä liikenneväylistä, valtatie 3 (Vaasantie) sivuaa Ikaalisten keskustaa näköetäisyydeltä. Ikaalisten alueen läpi kulkee myös valtakunnan pääradaksi kutsuttu rautatie Tampereelta Seinäjoelle, sekä valtatie 23 (Järvisuomen-tie).¹

Ikaalinen on osa Pirkanmaata, ja Tampereen kaupungin läheisyydellä on suuri merkitys Ikaalisten kulttuuri- ja elinkeinoelämälle. Aiemmassa maakuntajaossa Ikaalinen kuului Satakuntaan. Tästä ovat elävinä muistoina edelleen paikkakunnalla ilmestyvä paikallislehti Pohjois-Satakunta sekä alueella toimiva vakuutusyhtiö Pohjois-Satakunnan lähivakuutusyhdistys.

Ikaalisten asukasluku on nykyään noin 7500.² Väestön väheneminen on jatkunut 1980-luvulta asti ja ennusteiden mukaan tulee edelleen jatkumaan. Työssäkäyvästä väestöstä suurin osa on palveluammateissa, loput ovat teollisuudessa sekä maa- ja metsätaloudessa. Suurimmat työnantajat ovat Ikaalisten Kylpylä ja Ikaalisten Kaupunki.³

Ikaalinen tunnetaan laajemmalti lähinnä kahdesta syystä. Paikkakunnalla jo pitkään toiminut Ikaalisten Kylpylä on Pohjoismaiden suurin viihdekympylä, jossa on majoituspaikkoja yli tuhannelle hengelle ja säännöllisesti kuuluisia viihde maailman tähtiä esiintymässä. Toinen Ikaalista valtakunnallisesti tunnetuksi tehnyt asia on jokakesäinen harmonikkatapahtuma Sata-Häme Soi. Festivaalilta televisioitavat viihdekonsernit ja kilpailut, kuten Kultainen Harmonikka ja Hopeinen Harmonikka, ovat monille tuttuja.

¹ Ikaalisten kunnalliskertomus, 1986

² Ikaalisten matkailuesite, 2007

³ Ikaalisten kaupungin tietohaitari, 2003

Kolmas Ikaalisten matkailullinen valttikortti jää helposti vähemmälle huomiolle. Kurun, Parkanon ja Ikaalisten alueella sijaitseva Seitsemisen kansallispuisto on eteläisen Suomen merkittävimpiä ja sen vuotuinen kävijämäärä on noin 30 000 henkeä.⁴ Luonnonnähtävyyksiä löytyy kansallispuiston lähistöllä muutenkin, Ikaalisten ja koko entisen Satakunnan alueen korkein kohta on Kankaanmäki (199,23 m) Juhtimäen kylässä, ja Vahossa on Ikaalisten putouskorkeudeltaan suurin koski, Vahonkoski (11,4 m).⁵

Runsasjärvisyydestä ja hyvästä sijainnista Tampereen lähellä johtuu, että kesämökkien määrä Ikaalisten alueella on suuri. Suurin järvistä on Kyrösjärvi (96 km²)⁶, joka on hallitseva katsottaessa Ikaalisten karttakuvaa ja jakaa kunnan keskeltä kahtia. Jäätie lyhentää hyvänä talvena huomattavasti matkaa kunnan eri osien välillä, mutta muuna aikana, kun järvi pitää kiertää, tulee kauimmaisista kunnan osista matkaa Ikaalisten keskusta noin 60 kilometriä.

Ikaalisten keskusta on aiemmin ollut kauppala. Yhä edelleen paikkakunnalla muistetaan mainoslause ”Suomen vanhin, pienin ja kaunein kauppala”. Aleksanteri II perusti Ikaalisten kauppalan vuonna 1858. Se yhdistettiin Ikaalisten maalaiskuntaan vuonna 1972, ja vuoden 1977 alussa siitä tuli Ikaalisten kaupunki.⁷

2.2 Ikaalisten seurakunnan historiaa

Ikaalisista on löydetty runsaasti merkkejä sekä kivikautisesta että rautakautisesta asutuksesta. Löydöt ovat keskittyneet vesistöjen, erityisesti suuren Kyrösjärven ympärille.⁸ Keskiajalla pyyntitalous oli Ikaalisten alueella merkittävä elinkeino.

⁴ Metsähallituksen tiedote, 2006

⁵ Ikaalisten matkailuesite, 2007. Tämän kirjoittajan sukunimi on peräisin tuolta koskelta, jossa isänisä ja häntä edeltäneet sukupolvet ovat toimineet mylläreinä. Siinä kosken partaalla asuessa on otettu käyttöön nimi Koskinen.

⁶ Ikaalisten kaupungin tietohaitari, 2003

⁷ Ikaalisten kaupungin tietohaitari, 2003

⁸ Ikaalisten entisen emäpitäjän historia I, 1996, 75–149

1500-luvulta alkaa jo löytyä runsaasti tietoa vakiintuneista kylistä, taloista ja maataloudesta.⁹

Kirkollisen elämän alkuvaiheista tiedetään, että laajalti Pohjois-Satakunnan alueelta käytiin kirkkomatkoilla Karkun keskiaikaisessa kivikirkossa (nykyisin kirkko tunnetaan nimellä Sastamalan vanha kirkko). Piispa Agricola mainitsee Ikaalisen nimellä Lahtinen (Lactis) vuonna 1541, jolloin Ikaalinen on ilmeisesti ollut Hämeenkyrön kappeliseurakunta. Tuolloin on Ikaalisissa jo ollut ensimmäinen kirkko tai kappeli, jonka tarkasta sijainnista ei tosin ole varmuutta.¹⁰

Ikaalisten seurakunta syntyi vuonna 1641, jolloin Ikaalisten kirkkopitäjä erotettiin Hämeenkyröstä Kristiina-kuningattaren käskykirjeellä.¹¹ Samaan pitäjään kuuluivat Parkano, Jämijärvi, Kankaanpää, Honkajoki, Karvia ja Kihniö, jotka kaikki ovat myöhemmin itsenäistyneet omiksi seurakunnikseen.

Seurakunnan itsenäistyessä rakennettiin Ikaalisiin uusi kirkko. Tästäkään kirkosta ei ole paljon tietoja, mutta tiedetään, että sekin oli rakennettu puusta ja sijaitsi pohjoisella hautausmaalla, siis lähellä nykyistä kirkkoa. Kirkko oli ilmeisesti suorakaiteen muotoinen, ja sen länsipäässä oli kellotorni.¹²

1700-luvun alkupuolella koko Ikaalisten emäpitäjän alueella asui parisentuhatta henkeä. Väkimäärä kasvoi nopeasti, ja jo 1700-luvun aikana alkoi emäpitäjään syntyä kappeliseurakuntia.¹³ Kirkko alkoi käydä huonokuntoiseksi ja pieneksi jatkuvasti kasvavalle väkimäärälle. Niinpä 1788 kuningas suostui ikaalilaisten pyyntöön saada rakentaa uusi puukirkko. Tämä valmistui lopullisesti vuonna 1801. Entinen kirkko purettiin muutama vuosikymmen myöhemmin.¹⁴

1800-luvun puolivälistä alkaen alkoivat entiset Ikaalisten kappeliseurakunnat itsenäistyä. Ensimmäisinä irtaantuivat Kankaanpää, Honkajoki ja Karvia 1853, seuraavaksi Parkano ja Kihniö 1867 ja viimeisenä Jämijärvi 1908. Vuonna 1865 an-

⁹ Ikaalisten entisen emäpitäjän historia I, 1996, 161–269

¹⁰ Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 12–26

¹¹ Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 35

¹² Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 38–39

¹³ Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 64–77

netulla asetuksella oli myös seurakuntien hallinto erotettu kunnallishallinnosta, ja näin seurakuntien vastuulle jäi vain uskonnollisen elämän hoitaminen.¹⁵

Ikaalisten väkiluku jatkoi kasvuaan huolimatta siitä, että monta seurakuntaa (kuntaa) oli sen alueesta erotettu. Suurimmillaan väkiluku oli vuonna 1930, jolloin se oli 12 561 henkeä.¹⁶

Itä-Ikaalisissa jonkin verran vaikuttaneen evankelisen liikkeen ja vuonna 1919 Itä-Ikaalisiin perustetun rukoushuoneyhdistyksen pitkäaikaisen toiminnan tuloksena saatiin Kyrösjärven toisellekin puolelle, Luhalahden kylään rakennettua kirkkorakennus. Se valmistui alun perin rukoushuoneeksi vuonna 1934, mutta vihittiin kirkoksi 1962.¹⁷

Tultaessa 2000-luvulle on Ikaalisten seurakunnassa kaksi kirkkoa, pääkirkko keskustassa sekä Luhalahden kirkko, jossa jumalanpalveluksia pidetään harvakseltaan. Seurakunnassa on neljä pappia (joista kaksi osa-aikaeläkkeellä) ja yksi vakinaisen kanttorinvirka sekä toinen, osa-aikainen virka yhdessä Hämeenkyrön seurakunnan kanssa.

2.3 Ikaalisten kirkko

Ikaalisten kirkko on tyypillinen puurakenteinen ristikirkko ja Ikaalisten seurakunnan järjestyksessä kolmas kirkko. Kuninkaan hyväksytyä arkkitehti Thure G. Wennbergin tekemät piirustukset vuonna 1788 viivästyivät kirkon rakennustöiden aloittaminen kuitenkin kymmenen vuotta, kunnes vuonna 1798 annettiin uuden kirkon rakentamisurakka Pohjanmaalta tulleen rakennusmestari Salomon Kölfströmin (Köykkäsalomo) valvottavaksi, seurakuntalaisten tehdessä työt päivittäin.

¹⁴ Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 91–95

¹⁵ Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 139–152

¹⁶ Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 156

¹⁷ Luhalahden kirkon 50-vuotisjuhlajulkaisu, 1984

Kirkon piirustuksia muutettiin hiukan pyöristämällä ristin kulmia, mikä paransi näkyvyyttä ristin sakaroista. Kirkko valmistui v. 1801 ja kirkkoherra Henrik Bergroth vihki sen käyttöön 4. elokuuta. Se sai nimekseen Fredrika Sofian kirkko. Tässä suuressa kirkossa on tilaa 1200 hengelle.

Kirkon pituus on 47,5 metriä, leveys 35,5 metriä ja korkeus 7,1 metriä. Kirkon itäpäässä on tilava sakaristo ja länsipäässä urkugarveke, joka on todennäköisesti rakennettu vasta ensimmäisten urkujen hankkimisen yhteydessä v. 1846.¹⁸ Remontin yhteydessä 1859–60 kirkon keskelle rakennettiin valotorni, jonka piirustukset laati arkkitehti G. T. Chiewitz.¹⁹

Vuonna 1874 kirkko maalattiin sisältä ja ulkoa ja Berndt Godenhjelm maalasi sinine nykyisen alttaritaulun, joka kuvaa Kristuksen kirkastumista. 1900-luvun alussa kirkkoon hankittiin pitkän kädenväännön jälkeen lämmityslaitteiksi kamiinat.

Viimeisin suuri kirkon asuun vaikuttanut muutos tehtiin Kauno S. Kallion suunnittelemassa 1930-luvun remontissa, jossa kirkko maalattiin, uusittiin permanto ja penkit sekä asennettiin keskuslämmitys kamiinoiden tilalle. Kirkon urkulehterin reuna ja saarnatuoli koristeltiin Urho Lehtisen tekemillä maalauksilla. Valaistuksen parantamiseksi hankittiin uusia kattokruunuja.

Remontin jälkeen arkkipiispa Lauri Ingman vihki kirkon käyttöön 19.11.1933.²⁰ Myöhemmissä, vähäisemmissä kirkon korjaustöissä on pyritty säilyttämään tämä 1930-luvun remontissa toteutettu tyyli. Kirkossa on sisävärityksenä rauhoittavan vihreitä värisävyjä. Ulkoa se on nykyään keltainen. Katto on tervattu paanukatto.

Höyrytoiminen keskuslämmitys vaihdettiin syksyn 1979 remontissa suoraan sähkölämmitykseen, jossa lämmittimet ovat kirkonpenkkien alla. Samassa yhteydessä koko kirkon sähköistys uusittiin, kirkon kuoria laajennettiin poistamalla kaksi etummaista penkkiriviä ja urkulehterin lattia rakennettiin uudestaan.²¹ Vuonna

¹⁸ Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 91–94

¹⁹ Kirkonoppaan esittelymateriaali

²⁰ Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 175–178

²¹ Ikaalisten kirkkoneuvoston pöytäkirjat, 1979

1991 kirkon takaosaan urkulehterin alle rakennettiin morsiamenhuone ja lastenhoituhuone arkkitehti Seppo Rihlaman piirustusten mukaan.²²

Kirkon ohitse kulkee Ikaalisten pääkatu, ja sen toisella puolen on vuonna 1861 valmistunut, arkkitehti Chiewitzin suunnittelema kellotapuli. Tapulissa on kolme kelloa, joista vanhin on 1700-luvulta. Kirkon vieressä on myös 1975 rakennettu seurakuntakeskus, jossa kirkkoherranvirastokin toimii.²³ Näköetäisyydellä kirkosta ovat sekä vanha että uusi pappila, jotka ovat nykyään seurakunnan toimisto- ja kokoontumistiloina.

Kaikkiaan Ikaalisten kirkko ja sen läheisyydessä olevat muut seurakunnan rakennukset muodostavat kokonaisuuden, joka sijaitsee keskellä Ikaalisten kaupunkia, vaikka kirkko alun perin onkin rakennettu vanhan kauppalan alueen ulkopuolelle. Kolmostiellä kulkijan silmin Kyrösjärven lahden yli katsottuna kirkko erottuu hyvin ja on perinteisen sanonnan mukaisesti keskellä kylää.

2.4 Urkuja Ikaalisissa

Vuonna 1844 päätettiin Ikaalisten kirkkoon hankkia urut.²⁴ Urut rakensi vastikään Suomeen saapunut ja vuotta aiemmin urkujenrakentajan toimiluvan saanut Anders Thulé. Myöhemmin Thulén, sittemmin nimenmuutoksen jälkeen Tulenheimon suku vastasi pitkälti yli sadan vuoden ajan urkujen rakentamisesta Kangasalan Urkutehtaassa.

Ikaalisiin vuonna 1846 valmistuneet urut olivat kolmannet Anders Thulén Suomeen rakentamat urut. Ensimmäiset valmistuivat 1844 Tammisaareen ja toiset 1845 Kangasalle.²⁵ Ikaalisten lähistöllä ei muita urkuja tuohon aikaan ollut, niinpä

²² Ikaalisten kirkkoneuvoston pöytäkirjat, 1990–91

²³ Kirkonoppaan esittelymateriaali

²⁴ Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 95

²⁵ Kangasalan Urkutehtaan 125-vuotisjuhlaulkaisu, 1968

ikaalilaiset ylpeilivätkin olevansa ”urpukirkon poikia”.²⁶ Lähikirkoista seuraavana urut hankittiin Hämeenkyrön kirkkoon vasta vuonna 1880²⁷.

”Urpu” -sanan käyttö lienee kuulunut tuon ajan murteeseen, sillä tänäkin päivänä Ikaalisista löytyy katu, jonka nimenä on ”Urpunistinkatu”²⁸. Nykysuomeksi voitaneen tuo kadunnimi kääntää nimellä Urkurinkatu.

Ikaalisten – ja samalla siis koko pohjoisen Satakunnan – ensimmäiset urut olivat koneistoltaan mekaaniset. Niissä oli 16 äänikertaa jaettuna yhdelle sormiolle ja jalkiolle. Dispositioltaan ne olivat lähes identtiset Anders Thulén edellisenä vuonna Kangasalle rakentamien urkujen kanssa.²⁹ Kangasalan urkujen julkisivu on edelleen nähtävissä Kangasalan kirkon eteläpuoleisella oviseinällä.³⁰

Jo liki sadan vuoden ikään päässeiden urkujen tilalle hankittiin uudet urut vuonna 1940 Kangasalan Urkutehtaalta. Näiden urkujen hankintaan, rakenteeseen ja historiaan liittyvät seikat ovat tämän tutkielman varsinainen aihe, ja niihin perehdytään paremmin seuraavasta luvusta alkaen.

Pääkirkon lisäksi Ikaalisissa on kahdet muut urut.³¹ Kyrösjärven toisella puolen sijaitsevaan Luhalahden sivukirkkoon seurakunta hankki vuonna 1972 pienet urut aiemmin säestyksessä käytetyn Kangasalan Urkutehtaan valmistaman harmonin tilalle. Urut ovat Kangasalan Urkutehdas Oy:n valmistamat, ja niissä on yksi sormio ja jalkio. Sormiolle on viisi äänikertaa, joista kolme on jaettu diskantti- ja bassopuoliskoon. Jalkiossa on Subbass 16’ -äänikerta ja lisäksi jalkioyhdistin. Metallipillit ovat kaksiossaisten taiteovien takana paisutuskaapissa.

Urut on sijoitettu kirkkosalin takaosaan lattiatasolle varta vasten urkutehtaan antamien ohjeiden mukaan tehdyille korokkeelle.³² Säestyssoittimena ne täyttävät tarkoituksensa hyvin tässä 150 hengen kirkossa ja ovat hyvässä kunnossa.

²⁶ Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 95

²⁷ Valanki: Suomen urut ja niiden rakentajat, 1977, 104

²⁸ Ikaalisten osoitekartta puhelinluettelossa, 2007

²⁹ Valanki, 1977, 111, 149

³⁰ Valanki, 1977, 150

³¹ Asko Rautioaho, Suomen urut, 2006

³² Kangasalan Urkutehtaan arkisto, ohjeet korokkeen mitoistusta varten, 1972

Edellä mainittujen lisäksi Ikaalisissa on vielä yhdet, B. A. Thulén valmistamat yksisäänikertaiset urut dir. cant. Lasse Hämekosken kotona. Ne ovat peräisin Valkeakosken kansakoulusta.³³

2.5 Lukkareita ja urkureita Ikaalisissa

Historiankirjoitus tuntee lukkareita Ikaalisissa jo seurakunnan itsenäisyyden alusta saakka. Lukkareista mainitaan nimeltä Heikki Prusinpoika (1643–1652), Tuomaslukkari (1660–1668), Juho Yrjönpoika (1669–1682) ja Heikki Sigfridinpoika Salkerus (1683–1712). Lukkareiden tehtävät tosin olivat enimmäkseen ulkomusiikillisia, kuten pappilan taloustöitä, papin saunan lämmittämistä, kirkonkellojen soittoa ja kirkkoherran postin kuljettamista. Veisuun johtaminen oli myös lukkarin tehtävä, jos hän oli siihen kykenevä.³⁴

Urkujen hankkimisen myötä tarvittiin luonnollisesti veisuunjohtajan lisäksi myös soittotaitoista urkuria. Urkujen valmistumisesta eli vuodesta 1846 lähtien lukkarin urkurin virkaa hoiti Daniel Henrik Fagerroos (myöhemmin Kukkasela) vuoteen 1858 asti. Ikaalisten virkaa hoitaessaan hän julkaisi 1857 ”Kirkko-veisun neuvoja ja opetuksia, ynnä suomalaisten virtten nuotti-kirjan ja messun sekä virtten luokkalaskun, että virsikanteleen ja violin soitannos-johdatuksien kanssa”. Tämä kirja sisälsi virsisävelmistön, ohjeita veisuun käytännölliseen toteutukseen, ohjeet virsikanteleen rakentamiseen sekä ohjeita vasta-alkajille viulunsoiton opinnoissa. Kukkaselan toiveena oli virsien ”vilkkaampi veisuutapa” ja runsaampi kolmijakoisten sävelmien käyttö.³⁵

Hänen seuraajiaan olivat Johan Nordlund (1860–1871), Henrik Holsti (1874–1922), Juho Albert Laine (1922–1929) ja J. E. Peltoniemi (1929–1958).³⁶

³³ Rautioaho, 2006

³⁴ Ikaalisten entisen emäpitäjän historia II, 1999, 188–189

³⁵ Pajamo & Tuppurainen, 2004, 210–211

Vaikuttaa siltä, että lukkari Henrik Holsti oli erityisen paneutunut urkujen huoltamiseen, sillä jo muutaman vuoden päästä virkaan astumisensa jälkeen hän kirjoitti B. A. Thulélle pyytäen kohteliaasti kiirehtimään urkujen korjausta. 16.6.1878 päivätyssä kirjeessään Holsti toivoi Thulén saapuvan korjaamaan urkuja jo syksyllä 1879 ja kertoi, että ”urut ovat jo niin huonossa kunnossa, että ei voida odottaa korjausta vuoteen 1880”.³⁷ Thulé oli ilmeisesti aiemmassa kirjeessään tarjonnut kyseistä ajankohtaa korjauksen suorittamista varten.

Juho Emil Peltoniemi oli Ikaalisten pitkäaikainen lukkari-urkuri, joka oli tunnettu kunnioitusta ja pelkoakin herättäneenä rippikoululaisten keskuudessa.³⁸ Hänet oli valittu Ikaalisiin toiselta vaalisijalta vuonna 1929, ja hän oli virkansa puolesta vastuussa uusien urkujen hankintaprosessista. Voidaan olettaa hänen olleen jopa hankkeen varsinaisena käynnistäjänä seurakunnassa.

J. E. Peltoniemi oli syntynyt 28.6.1893 Isossakyrössä ja saanut päästötodistuksen Sortavalan Liikolassa sijainneen³⁹ Suomen Kirkon Sisälähetysseuran diakonialaitoksen lukkari-urkuriastolta 17.12.1918. Lukuvuonna 1924–25 hän oli suorittanut ”erityisiä kurssitutkinnoita” Helsingin musiikkiopistossa. Ikaalisiin hakiesaan hän oli Rauman kaupunki- ja maaseurakunnan kanttori-diakonina. Ansioksi luettiin, että hänellä oli palvelusaikaa ”10 v. 11 kk 25 p” ja että hän oli ollut kuorojen johtajana.⁴⁰

Lukkari-urkurille ei ollut seurakunnan puolesta asuntoa. Vuoden 1924 alusta voimaan tulleen uuden palkkasäännön mukaan oli lukkarin palkka 22 200 markkaa vuodessa. Lisäksi hän sai pappilan virkatalon maista 1,60 hehtaarin suuruisen tonttimaan sekä vesijättöpalstan Kurinlahden rannalla Ikaalisten kylässä.⁴¹ Vertailun vuoksi mainittakoon, että saman palkkaus uudistuksen myötä kirkkoherran palkaksi tuli 54 000 markkaa pappilan luontaisedun lisäksi ja kappalaisen palkaksi 37 600 markkaa pappilan luontaisedun lisäksi.⁴²

³⁶ Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 173

³⁷ KU arkisto, H. Holstin kirje B. A. Thulélle 16.6.1878.

³⁸ muistitieto Väinö Hakalalta 1990-luvulla

³⁹ Pajamo & Tuppurainen, 2004, 258

⁴⁰ Ikaalisten kirkkoneuvoston pöytäkirja 9.6.1929

⁴¹ Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 172–173

⁴² Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 167

3 URKUJEN HANKINTA

3.1 *Haaveesta toteen – urkutoimikunta nimitetään*

Anders Thulén vuonna 1846 rakentamat urut olivat 1930-luvulla palvelleet seurakuntaa jo lähes sata vuotta. Kirkkoa oli peruskorjattu moneen otteeseen niiden valmistumisen jälkeen, ja urkuihinkin oli vuonna 1882 tehty korjaus.⁴³

Urkujen tekninen kehitys Anders Thulén rakentamien ensimmäisten urkujen ajoista oli kulkenut jo huimia askelia. Sointi-ihanteet olivat muuttuneet ja rakennettavien urkujen koko suurentunut. Vanhat urut koettiin pieniksi ja ilmeisesti jo pitkään myös huonokuntoisiksi.⁴⁴ Liki vuosittain oli kirkkoneuvosto lisäksi saanut päätettäväkseen urkujenpolkijan lähettämän palkankorotusanomuksen, ja usein oli tähän suostuttukin, esimerkiksi vuonna 1928 urkujenpolkija Teemu Heinosen palkka oli korotettu 500 markasta 600 markkaan.⁴⁵

Vuonna 1929 virkaan tullut kanttori J. E. Peltoniemi oli jo vuosikymmenen ehtinyt tehdä mielipiteenmuokkaustyötä uusien urkujen puolesta, ja seurakuntaan oli perustettu urkurahasto uusien urkujen hankkimiseksi. Rahastosta löytyy maininta pöytäkirjoista jo vuonna 1934,⁴⁶ kirkkoremontin valmistuttua.

”Kun seurakunnassamme jo pitemmän aikaa on ollut vireillä kysymys uusien urkujen hankkimisesta, vanhat urut kun alkavat jo olla loppuun kuluneet, niin valittiin asiaa viemään eteenpäin kolmemiehinen toimikunta.” Näin kerrotaan kirkkovaltuuston pöytäkirjassa tammikuulta 1939.⁴⁷ Toimikuntaan valittiin kokoonkutsujaksi kanttori J. E. Peltoniemi ja muiksi jäseniksi kansakoulunopettaja Pertti Hankala ja kauppias Toivo Porvari. Toimikunnan edellytettiin hankkivan ehdotukset siitä, millaiset ja minkä hintaiset urut olisivat sopivat kirkkoon.

⁴³ Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 178

⁴⁴ Ikaalisten seurakunnan vaiheita, 1947, 178

⁴⁵ Ikaalisten kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1920–30 -luvulta

⁴⁶ Ikaalisten kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1930-luvulta

⁴⁷ Ikaalisten kirkkovaltuuston pöytäkirja 10.1.1939.

Vasta vähän aiemmin, vuonna 1934 Laurens Hammondin kehittämät⁴⁸ amerikkalaiset Hammond-urut olivat selvästikin herättäneet laajaa mielenkiintoa, sillä tieto niistä oli kantautunut jo Ikaalisten kirkkovaltuutettujen korviin ja urkutoimikuntaa evästettiin ottamaan selvää olisivatko Hammond-urut Ikaalisiin sopivat. Joihinkin kirkkoihin oli jo hankittu Hammond-urut,⁴⁹ ja tiedossa oli, että ne olisivat hinnaltaan ”pilliurkuja huomattavasti huokeammat”. Toimikuntaa kehoitettiin jopa, jos asian selvittäminen sitä vaati, matkustamaan Helsinkiin ottamaan selkoa Hammond-uruista.⁵⁰

Ilmeisesti kirkkovaltuusto on ollut hyvin vakavissaan Hammond-urkujen puolesta, koska asiaa näin selvin sanoin päätöksessä tuotiin esiin, ja annettiin vielä koko urkutoimikunnalle valtuudet matkustaa Helsinkiin saakka asiaa selvittämään. Kirkkovaltuuston päätös kuitenkin sai kanttori Peltoniemen työskentelemään asiassa entistä aktiivisemmin. Kertoman mukaan hän polki pyörällään ympäri pitäjää kirkkovaltuuston jäsenten luona puhumassa oikeiden pilliurkujen puolesta.⁵¹ Tämä työ kantoi hedelmää, ja Hammond-urkujen hankkiminen unohdettiin.

3.2 Neuvotteluista sopimukseen

Kangasalan Urkutehtaalla oli lähes monopoliasema Suomen urkujenrakennuksessa 1930-luvulla. Muita maahamme urkuja rakentaneita tehtaita tuohon aikaan olivat vain saksalaiset Gebrüder Riegerin ja E. F. Walcker & Co:n urkutehtaat. Näistä Rieger oli Suomessa selvästi merkittävämpi. Tehdas oli 1930-luvun kuluessa rakentanut vuosittain urkuja eri puolille maamme.⁵² Kangasalan Urkutehdas oli kuitenkin hallitseva kotimainen tehdas, sijainniltaan lähellä Ikaalista ja edellisetkin urut olivat olleet Kangasalla valmistetut. Lisäksi urkuhankinnan puuhamies kanttori Peltoniemi oli jo vuodesta 1921 toiminut Kangasalan Urkutehtaan

⁴⁸ Otavan iso musiikkitietosanakirja, osa 2, 1978, 506

⁴⁹ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 1941

⁵⁰ Ikaalisten kirkkovaltuuston pöytäkirja 10.1.1939

⁵¹ Kanttori Kauko Korhonen kirjoittajalle 1980-luvun puolivälissä

⁵² Valanki, 1977

harmoniasiamiehenä.⁵³ Ei olekaan tietoa, että urkujen hankinnasta olisi Kangasalan lisäksi neuvoteltu muiden tahojen kanssa.

Huhtikuun 14. päivänä 1939 päivätyssä, tirehtööri J. E. Peltoniemelle osoitetussa kirjeessään Martti Tulenheimo vastasi Peltoniemen aiempaan kirjeeseen ja lupasi ”apulaisjohtaja, taiteilija” Pohjanmiehen saapuvan lähitulevaisuudessa urkuasioista neuvottelemaan.⁵⁴ Pohjanmiehen käynnin jälkeen Kangasalan Urkutehdas näyttää jättäneen suunnitelmatarjouksen uruista 25.5.1939.⁵⁵

Seuraavan kerran kirkkovaltuusto käsitteli asiaa elokuussa 1939. Kokouksessa tutkittiin urkukomitean lausuntoa, Kangasalan Urkutehtaan omistaja Martti Tulenheimon kirjelmää ja J. Pohjanmiehen laatimaa rakennussuunnitelmaa sekä päätettiin yksimielisesti hyväksyä urkukomitean ehdotus ostaa uudet urut Kangasalan Urkutehtaalta. Urkukomitean ehdotuksen mukaisesti päätettiin tilata piirustukset ja työselitykset, antaa ne asiantuntijoiden arvosteltaviksi ja vasta sen jälkeen hyväksyä ne ja allekirjoittaa kauppakirja.⁵⁶

Samassa kokouksessa käytiin pitkä keskustelu urkuhankinnan rahoituksesta. Ilmeinen yksimielisyys vallitsi siitä, että urut hankitaan, eikä keskustelua käytykään siitä, onko niihin varaa, vaan siitä, mistä varat otetaan. Huolimatta siitä, että seurakunnassa oli jo vuosien ajan ollut olemassa urkurahasto, ei siihen ollut kertynyt kuin 84 637 markkaa, kun uusien urkujen hinta seurakunnalle oli 356 800 markkaa.

Eräät valtuuston jäsenet olisivat halunneet käyttää urkujen rahoitukseen suoraan metsänmyynnistä tulevia metsävaroja. Asiasta oli käyty keskustelua jo edellisessä valtuuston kokouksessa 23.7.1939.⁵⁷ Valtuuston puheenjohtaja kuitenkin huomautti, että voimassa olevien lakien ja asetusten mukaan ei niin saanut menetellä. Sen sijaan rahaa voitaisiin lainata seurakunnan muista rahastoista. Pitkän keskus-

⁵³ KU arkisto, saapuneet kirjeet, 1956

⁵⁴ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 1939

⁵⁵ KU arkisto, ilmenee urkujen rakennussopimuksesta. Itse tarjousta ei ole säilynyt.

⁵⁶ Ikaalisten kirkkovaltuuston pöytäkirja 20.8.1939

⁵⁷ Ikaalisten kirkkovaltuuston pöytäkirja 23.7.1939

telun jälkeen asia jäi vielä tässä kokouksessa pöydälle,⁵⁸ ja lopullisesti tehtiin päätös lainata urkujen rakentamista varten 300 000 markan summa seurakunnan virkatalorahastosta vasta kirkkovaltuuston kokouksessa 10.3.1940.⁵⁹

Urkutoimikunnan kokoonkutsujan, kanttori J. E. Peltoniemen tyytyväisyys vihdoin syntyneeseen viralliseen päätökseen urkujen hankinnasta käy ilmi Tulenheimon vastauksesta Peltoniemen kirjeeseen: ”Kiitos iloisesta kirjeestänne! Samalla esitän vilpittömät onnitteluni, että suuri asianne sai niin onnellisen ratkaisun.” Tulenheimo mainitsee samassa kirjeessä myös esitetyistä muutoksista, joita täytyy vielä tutkia huolellisesti.⁶⁰

Maailmantilanteen muuttuminen syksyllä 1939 alkoi jo ennakoivasti vaikuttaa urkujen rakentamiseen, sillä urkutehtaan edustaja, J. Pohjanmies ilmoitti 20.9., että nykytilanteen johdosta urkujen hinta voi kohota jopa 20 % ellei kauppakirjaa heti hyväksytä. Hinnan kohoamisen pelossa kauppakirja allekirjoitettiin samana päivänä. Allekirjoittajina olivat urkutehtaan puolesta omistaja Martti Tulenheimo ja Ikaalisten seurakunnan puolesta urkutoimikunnan jäsenet Toivo Porvari, K. P. Hankala, J. E. Peltoniemi sekä Toivo Tarna ja Valto Sillanpää.⁶¹

Kauppakirjan allekirjoittaminen jouduttiin hyväksyttämään kirkkovaltuustossa vasta seuraavassa kokouksessa 5.11.1939. Keskustelun jälkeen kirkkovaltuusto kuitenkin hyväksyi tehdyn toimenpiteen ja päätti pitää tehdyn kaupan ja kauppakirjan laillisena.⁶²

Ilmeisesti syttynyt sota hidasti myös päätöksentekoa ja kokousten järjestämistä seurakunnassa, sillä Juhani Pohjanmiehen laatima piirustus urkujen julkisivusta tuli hyväksyttäväksi vasta kirkkovaltuuston kokoukseen 10.3.1940. Se hyväksyttiin yksimielisesti.⁶³

⁵⁸ Ikaalisten kirkkovaltuuston pöytäkirja 20.8.1939

⁵⁹ Ikaalisten kirkkovaltuuston pöytäkirja 10.3.1940

⁶⁰ KU arkisto, lähteneet kirjeet, kirje J. E. Peltoniemelle 22.8.1939

⁶¹ KU arkisto, urkujen rakennussopimus 20.9.1939

⁶² Ikaalisten kirkkovaltuuston pöytäkirja 5.11.1939

⁶³ Ikaalisten kirkkovaltuuston pöytäkirja 10.3.1940

4 URKUJEN RAKENNUSSUUNNITELMA

4.1 *Urkujen suunnittelija, Juhani Pohjanmies*

4.1.1 Monipuolinen taiteilija

Ikaalisten urut suunnitteli taiteilija Juhani Pohjanmies (s. 1893 Helsinki). Hän oli monipuolinen, lahjakas ja idearikas persoona, joka on jättänyt kädenjälkensä monelle eri alalle maamme kulttuurihistoriassa.

Juhani Pohjanmies valmistui kanttori-urkuriksi Helsingin lukkari-urkurikoulusta vuonna 1914.⁶⁴ Hän opiskeli musiikkia myös Helsingin musiikkiopistossa vuoteen 1918 saakka sekä Saksassa, Leipzigin konservatoriossa vuonna 1922 sävellystä P. Graenerin ja urkujensoittoa Karl Strauben johdolla. Aluksi Pohjanmies toimi urkurina Tampereella ja Helsingissä, ja vuosina 1919–28 urkurina Jyväskylän kaupunkiseurakunnassa. Samaan aikaan hän toimi Jyväskylän seminaarin soitonopettajana sekä vuodesta 1928 alkaen oppikoulujen laulunopettajana.⁶⁵

Vuosina 1936–1942 Juhani Pohjanmies toimi Kangasalan Urkutehtaan urkusunnittelijana, piirtäjänä ja apulaisjohtajana. Hän suunnitteli kymmeniä tuona aikana valmistettuja urkuja. Suurimpia hänen suunnittelemistaan uruista ovat Oulun tuomiokirkon 62-äänikertaiset urut.⁶⁶

Uuden rakkauden myötä Pohjanmies muutti Lahteen ja työskenteli siellä Viipurin musiikkiopiston opettajana 1942–45. Sodan jälkeen hän ryhtyi vapaaksi taiteilijaksi ja muutti vuonna 1947 asumaan Hollolan Vanha-Hannukkalaan. Pohjanmies kuoli vuonna 1959 vasta 66-vuotiaana. Juhani Pohjanmiehen kotimuseo sijaitsee Hollolan Sairakkalassa.⁶⁷

⁶⁴ Pajamo & Tuppurainen, 2004, 435–436

⁶⁵ Otavan iso musiikkitietosanakirja, osa 4, 1978, 605

⁶⁶ Rautioaho, 2006

⁶⁷ <http://kaupunginkirjasto.lahti.fi/vellamo/saveltajatPohjanmies.htm>, 19.3.2008

Juhani Pohjanmiehen sävellystuotanto on varsin laaja. Se sisältää useita kantaatteja (Kylväjät, Kotikylän laulu, Hämeen heimo ja Väinämöisen paluu), orkesterisäestyksellisiä kuoroteoksia (Linnunrata, Kerranpa kesällä), noin 40 kuorolaulua, noin 60 yksinlaulua, 95 lastenlaulua, 28 hengellistä duettoa, näyttämömusiikkia (Kuisma ja Helinä, Etelämeren satu), piano- ja urkusonaatin sekä muita piano- ja urkusävellyksiä.⁶⁸ Suurelle yleisölle tunnetuimpia ovat hänen joululaulunsa sekä varsinkin nimimerkillä Salamanteri julkaistu Kuubalainen serenadi (”Me tulimme kapakasta”).⁶⁹

Juhani Pohjanmies piti sävellys- ja urkukonsertteja sekä kirjoitti musiikkiarvosteluja. Urkujen lisäksi hän suunnitteli ja rakensi kanteleita (koulukanteleet), joita tehtiin hänen ollessaan Kangasalan Urkutehtaan apulaisjohtajana.⁷⁰ Hän kirjoitti myös nuortenkirjoja, joita voidaan pitää varhaisina sci-fi –kirjoina. Nämä kolme romaania ovat Helikopteri (1946), Avaruuslaiva (1948) ja Laboratorio (1948).⁷¹

Henkisen kriisin kautta 1920-luvulla Juhani Pohjanmies päätyi teosofisen liikkeen pariin⁷² ja kuului vuonna 1920 perustettuun Ruusu-Risti –seuraan.

4.1.2 Urkujen suunnittelija ja apulaisjohtaja

Juhani Pohjanmies työskenteli Kangasalan Urkutehtaalla vuosina 1936–1942. Hän suunnitteli urkuja, laati niihin piirustuksia ja toimi tehtaan apulaisjohtajana. Pohjanmiehen suunnittelema urkuja rakennettiin tuona aikana yhteensä n. 80 eri kirkkoon. Apulaisjohtajan roolissa hän oli mukana kaikessa urkutehtaan tuotannossa tuona aikana.

Aiemmin 1930-luvulla oli useita merkittäviä Kangasalan Urkutehtaan rakentamia urkuja suunnitellut Tampereen Vanhan kirkon urkuri Aarne Wegelius. Esimerkki-

⁶⁸ Otavan iso musiikkietosanakirja, osa 4, 1978, 605

⁶⁹ Suuri toivelaulukirja 1, 1979

⁷⁰ Puhelinhaastattelu, Kauko Harakkamäki 8.4.2008

⁷¹ <http://kaupunginkirjasto.lahti.fi/vellamo/kirjailijatPohjanmies.htm>, 19.3.2008

⁷² <http://kaupunginkirjasto.lahti.fi/vellamo/saveltajaPohjanmies.htm>, 19.3.2008

nä Wegeliuksen suunnittelemissa uruista mainittakoon edelleenkin olemassa olevat Lapuan tuomiokirkon (Suomen suurimmat), Tampereen tuomiokirkon, Kuusankosken sekä Varkauden urut.

Varkauden urut jäivät kuitenkin viimeisiksi Wegeliuksen suunnittelemissa uruiksi jotka Kangasalla valmistuivat tuolloin⁷³, sillä erimielisyydet Kangasalan Urkutehtaan omistajan Martti Tulenheimon kanssa olivat johtaneet välien katkeamiseen. Kirjeessään Kangasniemen kanttori-urkuri Armas Nymanille Tulenheimo toteaa yksiselitteisesti, että ”sellaisia urkuja, joihin mahd. hra Wegelius Tampereelta tekee suunnitelmat, emme ota valmistaaksemme”.⁷⁴

Muita urkujen suunnittelijoita olivat mm. Venni Kuosma ja Armas Maasalo,⁷⁵ mutta Juhani Pohjanmiehen asema suunnittelijana oli hallitseva koko hänen tehtaalla olon aikansa. Pohjanmies hoiti myös neuvotteluja urkujen hankinnoista seurakunnissa, kävi paikanpäällä tutustumassa kirkkoihin ja arvioimassa, millaiset urut pitäisi rakentaa, hoiti urkujen vastaanottotarkastuksia ja piti joskus myös urkujen vihkiäiskonsertteja.⁷⁶

Tyypillinen Martti Tulenheimolta seurakuntien urkuhankintakyselyihin lähtenyt vastauskirje sisälsi lupauksen, jonka mukaan ”apulaisjohtajani, taiteilija J. Pohjanmies tulee mahdollisimman pian käymään ja neuvottelemaan asiasta paremmin”. Tulenheimo todella luotti Pohjanmieheen, sillä 30.7.1940 päivätyssä valtakirjassaan hän antaa tälle laajat valtuudet tehtaan asioiden hoitamiseen: ”Täten valtuutan taiteilija J. Pohjanmiehen edustamaan Kangasalan Urkutehdasta urkujen tarkastus-, ym. tilaisuuksissa. Samalla hän on oikeutettu puolestani neuvottelemaan mahdollisesti esille tulevista asioista sekä puolestani nostamaan ja kuittamaan tehtaalle seurakunnista tulevat saatavat.”⁷⁷

Ilmeisesti ainakin osittain sodan ajan työntekijäpulan vuoksi Pohjanmies myös äänitti joitakin urkuja. Kirjeessään rintamalle työnjohtaja K. I. Heinolle hän kertoo

⁷³ Osmo Vatanen, Aarne Wegeliuksen kehittämä urkutyypin suomalaisen urkujenrakennuksen uudistajana, 1979

⁷⁴ KU arkisto, lähteneet kirjeet, Tulenheimon kirje 5.10.39.

⁷⁵ Rautioaho, 2006

⁷⁶ KU arkisto, kirjeenvaihto vuosina 1939–1942

tehtaan ajankohtaisista asioista ja mainitsee, että ”minä olen ollut nyt ainoana äänittäjänä, kun Valankikin joutui olemaan poissa”.⁷⁸

Talvisodan aikana Juhani Pohjanmies pyrki itse vapaaehtoisena palvelukseen ilmatorjuntatykistöön. Tätä tarkoitusta varten Martti Tulenheimo kirjoitti hänelle suosituksen: ”...erinomaisen tarkka kuulo ja näkö sekä suuri kyky mukautua kaikkiin mahdollisesti hänelle annettaviin teknillisiin tehtäviin”.⁷⁹ Seuraavana vuonna Tulenheimo joutui anomaan Pohjanmiehelle lomaa vedoten vatsahaavaansa, joka oli ärtynyt ja pakotti Tulenheimon olemaan vuoteessa.⁸⁰

Kirjeenvaihdon perusteella voi päätellä Pohjanmiehen olleen Tulenheimolle tärkeä ”oikea käsi”, joka sai käytännössä johtaa urkutehtaan kaikkea toimintaa. Energisenä ja idearikkaana Pohjanmies kehitti jatkuvasti uusia keksintöjä myös urkujenrakennuksen tekniselle puolelle. Kirjeessään 23.5.1941 Pohjanmies kertoo, että ”olen suunnitellut ja standardisoinut Kangasalan Urkutehdasta varten urkumagneetin, jonka valmistamisesta toistaiseksi itse huolehdin”.

Urkujen dispositioiden suunnittelussa Pohjanmies seurasi ajan henkeä liittyen lähinnä saksalaiseen urkujenuudistusliikkeeseen. Äänikertanimistönä hän käytti mielellään saksalaistyyppisiä nimiä.⁸¹ Pohjanmiehen suunnittelemissa uruissa saattoi olla uusia ja erikoisia kokeiluja, kuten esim. ”Automaattikellot” Ikaalisten uruissa.⁸² Laite toimii siten, että ilmanpaineen pyörittämät pienet turbiinit pyöriessään yhdistävät satunnaisessa järjestyksessä sähkön putkikelloja soittaviin magneetteihin, ja saavat näin urkujen kellot soimaan vapaassa rytmissä ja satunnaisessa järjestyksessä, kiekkojen pyörimisen mukaisesti.

⁷⁷ KU arkisto, valtakirja 30.7.1940

⁷⁸ KU arkisto, lähteneet kirjeet, Pohjanmiehen kirje 10.4.1940

⁷⁹ KU arkisto, lähtevät kirjeet, 1.2.1940

⁸⁰ KU arkisto, lähteneet kirjeet, Tulenheimon kirje 9.9.1941

⁸¹ Puhelinhaastattelu, Asko Rautioaho, 12.3.2008

⁸² KU arkisto, Ikaalisten urkujen rakennussuunnitelma

4.2 Suunnitelmatarjouksesta rakennussopimukseksi

Kangasalan Urkutehtaan tekemää suunnitelmatarjousta 25.5.1939 ei ole säilynyt, mutta urkujen rakennussopimuksesta löytyvistä tiedoista voi päätellä, millainen se on ollut. Alkuperäinen suunnitelma on sisältänyt 38 itsenäistä ja 4 siirtoäänikertaa. Todennäköisesti kanttori J. E. Peltoniemen johdolla toiminut urkutoimikunta on sitten ehdottanut joitakin muutoksia suunnitelmaan, sillä Tulenheimo viittaa elokuisessa vastauskirjeessään Peltoniemelle joihinkin tarkempaa selvitystä vaativiin ehdotettuihin muutoksiin.⁸³

⁸³ KU arkisto, lähteneet kirjeet, kirje J. E. Peltoniemelle 22.8.1939

Suunnitelmaehdotus Ikaalisten uruiksi 25.5.1939

I sormio:

Flöte 8'
 Prinzipal 8'
 Dolce 8'
 Gemshorn 4'
 Oktave 4'
 Quarte 3 f 2 2/3', 2', 1'
 Gedackt pommer 16'
 Trompete amabile 8'

II sormio:

Salizional 8'
 Gedackt 8'
 Nachthorn 4'
 Prinzipal 4'
 Blockflöte 2'
 Quinte 1 1/3'
 Sifflöte 1'
 Scharff 4-5 f
 Dulzian 8'
 Regal 4'
 Vibrator

III sormio:

Aeoline 8'
 Voix cel. 8'
 Rohrflöte 8'
 Gross Prinzip. 8'
 Spitzgedackt 4'
 Gross Oktave 4'
 Fl. Oktaviante 2'
 Zimbel 3 f
 Mixtur 4-6 f 2'
 Liebl. Ged. 16'
 Trompete 8'
 Klarine 4'
 (Celeste)
 Vibrator

Jalkio:

Echobass 16' siirto
 Subbass 16'
 Prinzipal 16'
 Flötenbass 8'
 Oktava 8'
 Spitzgedackt 4' siirto
 Nachthorn 2'
 Mixtur 4 f
 Posaune 16'
 Corno 8'
 Dulzian 8' siirto
 Klarine 4' siirto

Lopulliseen rakennussopimukseen tehtiin sitten edellä olevaan nähden seuraavia muutoksia: pois jäivät I sormion Dolce 8' ja jalkiosta Oktava 8' ja Corno 8'. III sormion Zimbel muutettiin Harmonia aetherea 3 f:ksi, jalkion Flötenbass 8' muutettiin Flöten Prinzipal 8':ksi ja jalkion siirtoäänikerta Spitzgedackt 4' muutettiin Oktave 4':ksi. Jalkion Mixtur pienennettiin nelikuoroisesta kolmikuoroiseksi ja jalkiosta poisjääneen Cornon tilalle laitettiin siirtoäänikertana Trompete 8'.

Varmuudella ei voida tietää, ovatko alkuperäisessä suunnitelmassa olleet sekä lyömäsoitin ”Celesta” että ”Kellot”. Rakennussopimuksessa kuitenkin vahvistetaan näiden sisällyttäminen urkuihin sekä se, että kellojen yhteyteen oli tarkoitus tulla myös itsetoimiva kellokoneisto nimeltään ”Katedraalikellot”. Celesta päätettiin hankkia amerikkalaiselta J. C. Deagan, inc. -toiminimeltä.

Celesta on tuolloin ollut muihin äänikertoihin verraten varsin kallis investointi. Tuohon aikaan on ollut saatavilla kahden eri valmistajan tekemiä celesta-lyömäsoittimia urkuja varten. Amerikkalaisen J. C. Deagan, inc. toiminimen valmistamat ovat olleet huomattavasti kalliimpia, kun taas saksalaiset, Riegerin tehtaan uruissakin käytetyt kylläkin edullisempia mutta ilmeisesti eivät niinkään haluttuja. Tulenheimo mainitsee itse, että niitä ”paraiten valmistetaan” Amerikassa, ja toteaa myös, että Varkauden urkuihin ”ei hyväksytty” saksalaista celestaa.⁸⁴

Rakennussopimuksessa sovittiin myös, että urkuihin tuli sähköllä toimiva koneisto. Tämä, nykyään sähköpneumaattiseksi kutsuttava koneistotyyppi, jossa ilmalaatikot ovat pneumaattiset mutta yhteys soittopöydästä ilmalaatikon pienjännitteisellä sähkövirralla toimiva, oli tehtaan uutuuus, jonka tulevaisuuteen Tulenheimo lujasti uskoi.⁸⁵ Urkupuhallinta pyörittävän sähkömoottorin yhteyteen tuli tätä tarkoitusta varten matalavirtageneraattori.⁸⁶

Ajan normaalin käytännön mukaan urkutehdas lupasi sopimuksessa uruille viiden vuoden takuun. Urkujen luvattiin valmistuvan 1.7.1940. Sopimuksessa oli kuitenkin ns. force majeure -sääntö ylivoimaisia esteitä varten. Tavoitteena oli tuolloin,

⁸⁴ KU arkisto, lähteneet kirjeet, tarjouskirje Kangasniemelle 5.10.1939

⁸⁵ KU arkisto, lähteneet kirjeet 1939-42

⁸⁶ KU arkisto, Ikaalisten urkujen rakennussopimus 20.9.1939

että urkuja päästäisiin asentamaan kirkkoon 15.5.1940 ja äänittämään sekä viritämään 15.6.1940 alkaen.

Ikaalisten kirkkokuoro päätti, mahdollisesti urkujen rahoittamisessa olleiden ongelmien vuoksi sekä osoittaakseen tukea hankkeelle, osallistua taloudellisesti urkujen rakentamiseen. Tämä kirjattiin sopimukseen erikseen siten, että kirkkokuoro on maksanut toiselle sormiolle tulevan Regal 4' -äänikerran hinnasta 2000 markan suuruisen osan. Tämä mukaan lukien on urkujen kokonaishinnaksi sovittu 358 800 markkaa, joka on sovittu maksettavaksi yhteensä neljässä erässä.

4.3 Ikaalisten urut, opus 468

Kuva 1. Valmistajanlaatta uruissa. Op. 468.

Juhani Pohjanmiehen laatima lopullinen Ikaalisten urkujen rakennussuunnitelma sisältää 35 itsenäistä ja 5 siirtoäänikertaa sekä lyömäsoitinäänikerrat Celesta ja Kellot. Uruissa on kolme sormiota ja jalkio. Koneisto on sähköpneumaattinen. Koko suunnitelma on liitteenä 1.

4.3.1 Äänikerrat ja pillistöt

Juhani Pohjanmiehen suunnitelman mukainen, Ikaalisten uruissa toteutunut dispositio:

Ikaalisten urut
J. Pohjanmies

I sormio:

Flöte 8'
Prinzipal 8'
Gemshorn 4'
Oktave 4'
Quarte 3 f 2 2/3', 2', 1'
Gedacktpommer 16'
Trompete amabile 8'

II sormio:

Salizional 8'
Gedackt 8'
Nachthorn 4'
Prinzipal 4'
Blockflöte 2'
Quinte 1 1/3'
Sifflöte 1'
Scharff 4-5 f
Dulzian 8'
Regal 4'
Kellot
Automaattikellot (Katedraalikellot)
Vibrator

III sormio:

Aeoline 8'
Voix celeste 8'
Rohrflöte 8'
Gross Prinzipal 8'
Spitzgedackt 4'
Gross Oktave 4'
Flauto Oktaviante 2'
Harmonia aetherea 3 f
Mixtur 4-6 f 2'
Lieblich Gedackt 16'
Trompete 8'
Klarine 4'
Celesta
Vibrator

Jalkio:

Echobass 16' siirto
Subbass 16'
Prinzipal 16'
Flötenprinzipal 8'
Oktave 4' siirto
Nachthorn 2'
Mixtur 3 f 4', 2 2/3', 2'
Posaune 16'
Trompete 8' siirto
Dulzian 8' siirto
Klarine 4' siirto

Äänikertojen mitoituksen ja äänityksen ohjeeksi Pohjanmies antaa, että ”urkujen kokonaissointi tulee olemaan raikas, valoisa ja rauhallinen”. Kirkkotilasta hän mainitsee, että ”kirkko on puinen ristikirkko, jossa on 1400 istumapaikkaa ja jonne mahtuu n. 2500 henkeä, sekä että kirkko on akustisesti raskas”.

Ajan urkurakennuksessa on tapana tehdä äänikertojen suurimmat pillit sinkistä. Martti Tulenheimo pitää 1916 julkaistussa kirjassaan⁸⁷ tätä normaalina käytäntönä. Äänikerrasta riippuen on Ikaalisten urkujen rakennussuunnitelmassa esitetty 12, 24 tai 36 suurinta pilliä sinkistä tehtäväksi. 16-jalkaisten äänikertojen pilleissä

⁸⁷ Martti Tulenheimo, Urut, niiden rakenne ja hoito, 1916, 105–120

käytetään myös puuta, sormioilla olevissa äänikerroissa vain suurimmissa pil-
leissä mutta jalkion 16-jalkaiset äänikerrat rakennetaan puusta kokonaan. Kaik-
kien äänikertojen yläpäässä ja pienemmissä äänikerroissa kauttaaltaan käytetään
”urkutinaa” (tinan ja lyijyn sekoitusta, jota nykyisin kutsutaan urkumetalliksi).

Rakennussuunnitelman mukaan ”pillistön mitoitus ja äänitys suoritetaan huolel-
lisesti pitkäaikaiseen kokemukseen perustuen ja uusimmat kokeilujen tulokset
huomioon ottaen.” Mitoituksesta annetaan pillintekijöille ohjeita erillisellä pa-
perilla. On mahdollista, että täsmällisemmät ohjeet on antanut joku muu kuin Poh-
janmies. Näissä ohjeissa pillien laajuusmetsuurien määrittelyyn on käytetty nu-
meroita, esim. Principal No 10, samoin kuin huulten leveyteen (esim. 1/5, 1/4),
mutta joissain kohden myös sanallisia ilmaisuja, kuten jalkion Prinzpal 16’ –ääni-
kerrassa ”sama avaruus kuin Oulussa”.⁸⁸ II sormion Scharff-äänikerran kertaus-
kaavasta annetaan ohje ”Oulun III s. Mixt. Akutan taulukolla” ja III sormion
Mixtur-äänikerran kertauskaavasta on ohjeena ”Viitasaaren III s Mixturan
taulukko”.

I sormio on suunnitelmassa nimetty koraalisormioksi ja on suunnitelman mukaan
sävyltään raikas ja valoisa. Sen ilmanpaine on 75 mm ja ääniala $C-a^3$. II sormio
on nimetty termillä ”positiv” ja sen äänensävy on kuvauksen mukaan ”hopean he-
lähtävä ja kirkas ja voimakkaampi kuin I sormion silloin kun kaapin ovet ovat
auki”. Ääniala on $C-a^3-a^4$ (ylioktaavi⁸⁹), sormio on paisutuskaapissa ja sen il-
manpaine on 85 mm. III sormio ei ole saanut erityistä nimeä mutta siitä sanotaan,
että se on urkujen täyteläisin ja voimakkain sekä erittäin loistelias. Sormion
ääniala on $C-a^3-a^4$ (ylioktaavi), se on myös paisutuskaapissa ja ilmanpaine on 95
mm. Jalkion ääniala on $C-f^1$ ja sen ilmanpaine 75 mm.

Urut on valmistuessaan viritetty tuolloin uruissa normaalisti käytettyyn viritys-
korkeuteen $a^1 = 435$ Hz. Myöhemmin viritystä on nostettu hiukan ja se on
nykyään 438 Hz.⁹⁰

⁸⁸ KU arkisto, Ikaalisten urkujen rakennusohjeita

⁸⁹ Ylioktaavissa sormion ilmalaatikolla on pillejä oktaavia korkeammalle kuin koskettimistolla
koskettimia. Tämä mahdollistaa oktaavikoppelin käytön koskettimiston ylimpään säveleen asti.

4.3.2 Yhdistimet ja ryhmittimet

Jälkiromanttisen aikakauden uruissa oli normaaliyhdistimien lisäksi suuri joukko oktaaviyhdistimiä. Ikaalisten urkujen rakennussuunnitelma sisältää varsin kattavasti kaikkia näitä yhdistimiä. Niistä sekä käsirekistereillä, vapaaryhmitinnappuloilla ja polkimilla toimiviksi on tarkoitettu kaikki normaaliyhdistimet:

II – I 8'

III – I 8'

III – II 8'

I – P 8'

II – P 8'

III – P 8'

Pelkästään käsirekistereillä ja vapaaryhmitinnappuloilla toimiviksi on tarkoitettu kaikki oktaaviyhdistimet:

I 4'

II – I 4'

III – I 4'

II – I 16'

II 4'

III – II 4'

II 16'

III 4'

III 16'

III – P 4'

Suppression II (mykistää sormion normaalitason)

Lisäksi uruissa on polkimella toimiva yleisyhdistin (8'). Kaikissa polkimilla toimivissa yhdistimissä on värillinen merkkivalo osoittamassa yhdistimen toimintaa.

⁹⁰ Ikaalisten urkujen huoltovihko, viritysmerkinnät

Rakennussuunnitelman mukaan ”vapaaryhmittäjät, joita on kolme, tehdään pienillä, erivärisillä painonappuloilla toimiviksi”. Värit ovat vihreä (1), keltainen (2) ja punainen (3). Tätä mallia kutsutaan Kangasalan Urkutehtaan uutuudeksi⁹¹, tai ”amerikkalaismalliseksi vapaaryhmittäjäksi”⁹². Aiemmin käytetyistä vippakytkimistä oli urkutehtaalla juuri siirretty tämän uuden mallin käyttöön, ja siihen tarvittavat eriväriset muoviset, läpikuultavat napit, halkaisijaltaan 9 mm ja pituudeltaan 23 mm, teetettiin Sarviksen tehtaalla Tampereella.⁹³

Verrattuna moniin varhaisempiin 1930-luvun urkuihin kiinteiden ryhmittimien määrä rakennussuunnitelmassa on vähäinen. Niitä edustavat vain Tutti (painonappulalla) ja Kieliäänikertojen poistin (painonappulalla). Lisäksi on tavanomaisella kumipäällysteisellä rullalla toimiva yleispaisutin ja sen hakapolkimella toimiva suljin. Rakennussuunnitelmassa ei erikseen mainita uruissa olevaa hakapolkimella toimivaa Celestan sammutinta, joka on rakennettu paisutuskaappien vaakapolkimien yläpuolelle.

4.3.3 Soittopöytä

Suunnitelmassa mainitaan soittopöydästä, että se tehdään kokonaisuudessaan uusimpien piirustusten mukaan. Piirustuksia oli aiemmin käytetty jo Vetelin urkujen soittopöydässä (1939, 3 sormiota, 27 äänikertaa⁹⁴). Vielä Varkauden uruissa (1939, 3 sormiota, 51 äänikertaa) sekä Tampereen Aleksanterin kirkon uruissa (1939, 4 sormiota, 55 äänikertaa)⁹⁵ on tehtaan aiemman mallin mukainen, massiivisemmän näköinen soittopöytä, jossa on nelikulmaiset kyljet ja vippakytkimin toteutetut vapaaryhmittimet.⁹⁶ Ikaalisten urkujen uudenmallisessa soittopöydässä ”soittopöydän sisäpuoli sormioiden ympärillä tehdään mahongista. Ripakansi, pöydän etupeilit sekä jalkalauta tammesta”. Soittopöytä on muodoltaan aiempaa mallia pyöristetympi.

⁹¹ KU arkisto, Viekijärven urkujen rakennussuunnitelma 1941

⁹² KU arkisto, lähteneet kirjeet 1939–1942

⁹³ KU arkisto, lähteneet kirjeet, tilaus 11.10.1939

⁹⁴ Valanki, 1977

⁹⁵ Valanki, 1977

”Alakoskettimet päällystetään selluloidilla ja yläkoskettimet tehdään mustasta puusta, ebenholtzista”, kerrotaan suunnitelmassa. Tuon aikakauden uruissa tästä urkujen valkoisten alakoskettimien ja mustien yläkoskettimien säännöstä ei liene poikkeuksia. Jalkion mallissa sen sijaan on hienoista vaihtelua, ja Ikaalisten urkuihin onkin annettu ohjeeksi, että ”se rakennetaan kuten Turun Martin kirkon uruissa, kovero ja hiukan säteettäinen. Koskettimet päällystetään tammella.”

Kuva 2. Ikaalisten urkujen soittopöytä. ”Posket” pöydän sivuilla on pyöristetty erotuksena aiemmin käytössä olleeseen soittopöytämalliin.

Suunnitelmassa soittopöytä on sijoitettu siten, että soittaja istuu kasvot kirkkoon päin. Pöytä on varustettu koskettimiston suojaksi vedettävällä ripakannella. Soittopöydän ympärille on sijoitettu paikat 44 kuorolaiselle ylöskääntyvin istuinosaan varustettuihin penkkeihin, ja johtajan koroke on soittopöydän ja lehterin kaiteen välissä.⁹⁷

4.3.4 Julkisivu

Urkujen julkisivupiirustus on Juhani Pohjanmiehen laatima. Se on päivätty 18.10.1939.⁹⁸ Ilmeisesti sota oli hidastanut päätöksentekoa Ikaalisten seurakunnassa harventamalla kokouksia, sillä kirkkoneuvosto päätti suosittaa julki-

⁹⁶ Tutkimuskäynnit molempiin kirkkoihin

⁹⁷ KU arkisto, Ikaalisten urkujen julkisivupiirustus 1939

⁹⁸ KU arkisto, Ikaalisten urkujen julkisivupiirustus 1939

sivupiirustusta valtuustolle hyväksyttäväksi ja kirkkovaltuusto hyväksyi sen vasta 10.3.1940. Päätös oli yksimielinen.

Aiemmalle kaudelle tyypilliset mykät julkisivut olivat urkujen suunnittelussa väistyneet avoimesti sijoitettujen, soivista pilleistä muodostettujen kolmiomaiseen muotoon asetettujen pillistöjen tieltä.⁹⁹ Urkujen tarkastajat antoivat tällaisista monia, ihastuneita lausuntoja. Urkuri Yrjö Marjokorpi puhuu ”suuren suosion saavuttaneesta yksinkertaisesta soipien pillien elävästä tyylistä”.¹⁰⁰

Yleensäkin ajateltiin, että avoimesta julkisivusta urkujen ääni pääsee parhaiten soimaan kirkkoon. Näin toteaa myös Ikaalisten urut tarkastanut L. J. G. Strähle lausunnossaan: ”Urkujen julkisivuna näkyy kaunis pillikenttä, jonka miltei kaikki pillit ovat soipia. Tämän järjestelyn kautta pääsee pillistöjen ääni esteittä suoraan kirkkoon, tuoden siten soiton kuulijalle läheisemmäksi ja avomielisemmäksi. Varsinkin raskasakustisissa kirkoissa kuten Ikaalistenkin kirkossa on tätä menettelytapaa erikoisesti suositeltava.”¹⁰¹

Ikaalisten urkujen julkisivussa keskelle julkisivua on kolmionmuotoisesti sijoitettu I sormion Prinzipal 8’, jonka takana on muu I sormion pillistö. Niiden takana on vielä jalkion Posaune 16’ –äänikerran kaikutorvien muodostama, korkealle kohoava kolmiomainen pillistö. Sivuilla on molemmin puolin kolmionpuolikkaan muodossa jalkiopillistöjä siten, että etummaisena on pienimmät Nachorn 2’ –äänikerran pillit, sitten jalkion Mixtur 4’ ja Flöten Prinzipal 8’. Takimmaisena sivuilla on I sormion Gedacktpommer 16’ –äänikerran puiset pillit. Tässä kokonaisuudessa kaikki pillit ovat soivia lukuun ottamatta Prinzipal 8’ –äänikerran keskimmäistä, pisintä pilliä.

Julkisivua kehystävät molemmilla reunoilla mykistä pilleistä muodostetut turellit¹⁰² eli koristetornit, joissa pillit on asetettu ylhäältä katsoen ympyrän muotoon julkisivusta erkanevan, pylväsmäisen jalustan päälle. Pillikentän taustana

⁹⁹ Rautioaho 1991, 68

¹⁰⁰ KU arkisto, Hämeenkyrön urkujen tarkastuslausunto 1942

¹⁰¹ KU arkisto, Ikaalisten urkujen tarkastuslausunto 1941

¹⁰² termiä ”turelli” (ransk.) käytetään yleisesti tarkastuslausunnoissa, mm. Virrat 1940 ja Hämeenkyrö 1942

ovat mattamustalla maalatut paisutuskaappien ovet, jotka on valmistettu kaksinkertaisesta vanerista. II sormion paisutuskaappi on kirkkosalista katsottuna oikealla puolella. Sen sisäkattoon on sijoitettu putkikellot (piirustuksessa merkintä camp.) ja vasemmanpuoleisen, III sormion sisäkattoon celesta.

Rakennussuunnitelman mukaan ”paisutuskaapit II ja III sormiolle tehdään erittäin tehokkaiksi kaksinkertaisine lautaseinineen ja insuliittivälikerroksineen. Kääntöluukut faneerista.” Urut on sijoitettu niin lähelle takaseinää kuin kirkkoa kiertävää, seinän ja katon taitteessa olevaa listaa on takaseinältä saatu purettua.

Kuva 3. Ikaalisten kirkko sisältä ja urkujen julkisivu.

4.3.5. Sähkökoneisto

Ensimmäisen kokonaan sähköllä toimivan soittopöydän Kangasalan Urkutehdas rakensi Oulun tuomiokirkon urkuihin vuonna 1939.¹⁰³ Tätä ennenkin sähkökoneistoa oli jo käytetty merkittävässä määrin muutamiin urkuihin. Lapuan tuomiokirkon uruissa (1938) koneisto oli sähköinen lukuun ottamatta I sormiota, joka oli pneumaattinen. Tampereen Aleksanterin kirkon pneumaattisissa uruissa III ja IV

¹⁰³ KU arkisto, lähteneet kirjeet 1939–42

sormio toimivat sähköllä¹⁰⁴, samoin jo Kuusankosken kirkon pneumaattisissa uruissa (1932) III sormio. Turun tuomiokirkon uruissa oli jo vuodesta 1917 ollut sähköinen välitys alttarille kaukourkuun.¹⁰⁵

Tulenheimo oli jo vuonna 1939 vakuuttanut uskoaan sähköön tulevaisuuden urkujenrakennuksessa. Vuonna 1938 Helsinkiin Kulmakoulun juhlasaliin valmistuneet, koneistoltaan täyssähköiset ns. multiplex-urut antoivat näytteitä sähkön mahdollisuuksista urkujenrakennuksessa. Tulenheimon pahimpana kilpailijanaan pitämä Riegerin urkurakentamo¹⁰⁶ oli jo vuosien ajan rakentanut urkuihin sähköpneumaattisia koneistoja, viimeksi vuonna 1938 suuriin Sibelius-Akatemian konserttisalin urkuihin¹⁰⁷.

Kangasalan Urkutehdas pyrki seuraamaan tätä kehitystä. Oulun tuomiokirkon jälkeen seuraava kokonaan sähköpneumaattinen koneisto rakennettiin Varkauden kirkkoon 1939. Kolmas sähköpneumaattinen soitin rakennettiin seuraavana vuonna Ikaalisten kirkkoon.¹⁰⁸ Laajaan käyttöön sähköpneumatiikka tuli vasta sodanjälkeisenä aikana.

Sähköpneumaattinen koneisto teki alkuvuosina käyttöön tullessaan hyvän vaikutuksen erityisesti täsmällisyydellään verrattuna yleisesti käytössä olevaan täyspneumaattiseen koneistoon. Myös erilaisten soittoapulaitteiden, joihin jo pneumaattisen koneiston myötä oli totuttu, rakentaminen oli helppoa. Niinpä urkuja tarkastaneet urkurit yleensä kiittelivät tätä teknistä kehitystä urkujen rakentamisessa.¹⁰⁹

Sähkökoneistot rakennettiin toimivaksi 12–15 voltin pienjännitteellä. Käytettävissä ei vielä ollut niin kehittyneitä tasasuuntaajia, että ne olisivat normaalista 220 V -verkkovirrasta pystyneet kehittämään koneiston tarvitsemaa 15 voltin tasavirtaa, varsinkin, kun urkujen tarvitsema virtamäärä (ampeereina) oli melko suuri. Pohjanmiehen tekemien laskelmien mukaan ”Köyliön urut (valmistuivat 1943) ottavat

¹⁰⁴ Suullinen tieto Juhani Marjokorvelta 1980-luvun lopulla

¹⁰⁵ Valanki, 1977

¹⁰⁶ KU arkisto, lähteneet kirjeet 1939

¹⁰⁷ Valanki, 1977

¹⁰⁸ KU 125-vuotisjulkaisu, 1968

täydellä soittaessa n. 21 A” mutta saatavissa oli vain tasasuuntaaja, jonka suurin virta oli 10 A¹¹⁰. Tarvittavan sähkövirran saamiseksi piti urkuihin hankkia erityinen puhallin, jossa sama sähkömoottori, joka pyöritti puhallinta, pyöritti samalla myös heikkovirtageneraattoria, joka sitten antoi tarvittavan käyttövirran sähkökoneistolle.

¹⁰⁹ KU arkisto, urkujen tarkastuslausunnot 1940–42

¹¹⁰ KU arkisto, lähteneet kirjeet, Tulenheimon kirje Pohjanmiehelle 1942

5 URKUJEN RAKENTAMINEN

5.1 Sota-aika urkujenrakennuksessa

5.1.1 Vaikutukset Urkutehtaan toiminnassa

Kun uhka Suomen joutumisesta sotaan konkretisoitui Neuvostoliiton kutsuttua Suomen neuvotteluihin 5.10.1939, kutsuttiin reserviläiset jo seuraavista päivistä alkaen ylimääräisiin harjoituksiin.¹¹¹ Kangasalan Urkutehtaan työntekijöistä merkittävä osa oli kutsuttavien joukossa, ja niin tehtaassa alkoi työvoimavajaus, joka välirauhan aikaa lukuun ottamatta jatkui koko sotien ajan. Tulenheimo kirjoitti joulukuussa 1939, että lähes 30 miestä tehtaasta on armeijassa. Jatkosodan alettua 1941 oli jo yli 40 miestä armeijassa.¹¹²

Sotaan joutuivat myös erityisammattitaitoja vaativien tehtävien osaajat, kuten urkutehtaan äänittäjät ja virittäjät. Niinpä Tulenheimo joutuikin vastaamaan moniin urkujenvirityspyyntöihin, ettei hänellä ole yhtään äänittäjää eikä virittäjää käytettävissään! Välillä Tulenheimo lähetti puolustusvoimille pyyntöjä saada jotakin miehistään lomalle tiettyjä, tärkeitä, kirjeissä nimettyjä tehtäviä suorittamaan. Ilmeisesti lomapyyntöihin jossain määrin suostuttiinkin, sillä keskeneräisiä töitä saatiin aina jollain tavoin vietyä eteenpäin.

Urkutehtaan työntekijöistä jäivät säännölliseen työhön vain naiset ja vanhemmat miehet, joita ei enää sotaan kutsuttu. Heidän avullaan tilauksia pyrittiin saattamaan eteenpäin. Töiden tekemistä vaikeutti vielä se, että urkutehtaan rakennuksesta suuri osa oli jouduttu marraskuun 1939 lopusta alkaen luovuttamaan Lokomo Oy:n käyttöön, joka oli asentanut omia koneitaan tehtaaseen ja urkutehtaan omaan käyttöön oli jäänyt vain tehtaan yläkerta ja puurakennus.¹¹³ Lokomo muutti tehtaasta pois vuoden 1940 lopulla.¹¹⁴

¹¹¹ Facta 2001, osa 15, 1985, Suomen sodat

¹¹² KU arkisto, lähteneet kirjeet, 1939–1941

¹¹³ KU arkisto, lähteneet kirjeet, Pohjanmiehen kirje K. I. Heinospelte 10.4.1940

¹¹⁴ KU arkisto, lähteneet kirjeet 1939–1941. Lattiapinta-ala 1665 m², Lokomon käytössä 857 m².

Urkutehtaan omistajan tilannetta kuvaa hyvin Tulenheimon kirje Kirkkomusiikki-lehden päätoimittaja A. Lintuniemelle: ”Tehdastani on muutettu ja on suurin osa töistä täytynyt keskeyttää. Seurakunnat eivät ole voineet säännöllisesti maksaa etumaksujaan ja puolivalmiit kirkkoihin asetetut urut odottavat lopullista valmistumistaan ja sitä ennen en saa niistäkään mitään rahoja. Kuitenkin täytyy koettaa vielä töissä oleville miehilleni maksaa palkkoja, jotta eläisivät ja niin olen joutunut pankin turviin, joka myöskään ei hyväksy tunnusteita.”¹¹⁵

Urkutehtaan pää-äänittäjä Erkki Valanki oli myös sodassa. Todennäköisesti tästä syystä Juhani Pohjanmies myös teki joitakin urkujen äänityksiä. Kirjeessään alikersantti Heinoselle Pohjanmies kertoo urkutehtaan kuulumisia ja mainitsee, että ”minä olen ollut nyt ainoana äänittäjänä, kun Valankikin joutui olemaan poissa.” Samassa kirjeessään hän kertoo Lappeen hautakappeliin asennettavista uruista ja sanoo, että ”minun on määrä lähteä ensi pyhänä niitä vetämään ääneen”.¹¹⁶ Valanki on välillä päässyt lomalle ja äänittämään urkuja, esimerkiksi Perttelin kirkkoon marraskuussa 1939¹¹⁷.

Monin tavoin muuttuneet olosuhteet vaikuttivat siihen, että urkutehtaassa tehtiin muitakin töitä kuin perinteistä urkujen ja harmonien valmistusta. Tulenheimo kirjoittaa vastauksena tiedusteluun 24.2.1941: ”Olemme aikaisemmin tehneet n.s. koulukanteleita tait. Pohjanmiehen luonnoksen mukaisia, hintaan 55 markkaa.” Puusepäntöinä tehtiin kouluihin pulpetteja, ja puolustusvoimien tilauksesta valmistettiin sotilasarkkuja, karttalaukkuja sekä 3 leipälapiota.¹¹⁸

Välirauhan solmimisen jälkeen alkoi työntekijöitä vapautua armeijasta toukokuun loppupuolella 1940. Tällöin työntekijäpula alkoi helpottua ja ongelma kääntyi päinvastaiseksi; kaikille oli vaikea järjestää töitä pienentyneestä tilauskannasta ja tehtaan käytettävissä olevien tilojen pienentymisestä johtuen. Rauhan tultua Erkki

¹¹⁵ KU arkisto, lähteneet kirjeet, Tulenheimolta A. Lintuniemelle 8.12.1939

¹¹⁶ KU arkisto, lähteneet kirjeet, Pohjanmiehen kirje K. I. Heinoselle 10.4.1940

¹¹⁷ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 13.11.1939

¹¹⁸ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 1941

Valanki jatkoi äänitistöitä mm. Virroilla, missä urut (31+3 äk) tulivat valmiiksi 1.6.1940.¹¹⁹

Sota-aika vaikutti rakennettavien urkujen määrään merkittävästi, tosin pienellä viiveellä. 1930-luvun aikana Kangasalan Urkutehdas oli valmistanut tai uudistanut lähemmäs kymmenet urut vuosittain, mutta sotavuosina 1942–45 vuodessa valmistuneiden urkujen määrä putosi puoleen siitä. Entiselleen tuotanto palasi vasta siirryttäessä 1950-luvulle.¹²⁰

Kangasalan Urkutehtaan rakentamat uudet urut vuosina 1933–1950

1933	8
1934	7
1935	8
1936	8
1937	7
1938	9
1939	10
1940	10
1941	6
1942	4
1943	5
1944	4
1945	4
1946	6
1947	7
1948	9
1949	9
1950	9

Taulukosta näkee, että talvisota ei vielä vaikuttanut valmistuneiden urkujen määrään sitä laskevasti. Tähän lienee useita syitä. Urkuhankinnat ovat aina pitkiä prosesseja, joiden alulle laittamisesta urkujen valmistumiseen saattaa kulua vuosia. Marraskuussa 1939 syttynyt sota ei vielä ehtinyt vaikuttaa näiden urkujen hankintapäätöksien eikä välttämättä tilaustenkaan tekemiseen. Toisaalta sodan vasta syttyä materiaalien saanti urkuihin oli vielä huomattavasti helpompaa kuin pitkän sota-ajan loppuvuosina tai sodanjälkeisinä vuosina. 1930-luvulla laajaa rakennustoimintaa harjoittaneella urkutehtaalla oli varmasti varastossaankin paljon tarvittavia materiaaleja.

¹¹⁹ KU arkisto, Virtain urkujen asiakirjat, 1940

5.1.2 Materiaalit ja saatavuus

Jo ennen sodan syttymistä varauduttiin tulevaan ja pelättiin hintojen nousevan. Hinnan nousun pelossa Ikaalisten urkujen rakennussopimuskin allekirjoitettiin kiireesti syyskuussa 1939. Hintojen nousu olikin ensimmäinen sodan aiheuttama reaktio, joka vaikutti urkujen rakentamiseen. Vaikka eri materiaaleja oli vielä hyvinkin saatavilla, tavarantoimittajat varautuivat niiden saannin vaikeutumiseen hintoja nostamalla.¹²¹

Vielä 22.11.1940 urkujenrakennustiedusteluun kirjoittamassaan vastauksessa Tulenheimo näkee – tai ainakin esittää – tilanteen valoisana ja kertoo, että vielä on saatavissa raaka-aineita urkuja varten. On huomioitava, että vastauksessa on samalla kyse markkinoinnista ja siitä, että Tulenheimo toivoo saavansa uusia tilauksia tehtaalleen, ja tästä syystä on vaikea sanoa, onko tilanne todellisuudessa aivan niin hyvä.

Erityisesti ulkomailta tuotavien tavaroiden kanssa on ollut ongelmia sodan syttymisestä saakka. Amerikasta suoraan tilattuja sähkömagneetteja on ollut vaikea saada, ja niistä magneettien valmistaja Reisner toteaa kirjeessään 20.2.1940: ”ei kannata laivata”.¹²² Ilmeisesti magneetteja on kuitenkin viimeistään välirauhan tultua saatu, sillä sähköpneumaattisia urkuja on pystytty rakentamaan. Saksasta Gieseckeltä tilattujen kieliäänikertojen toimituksissa on ollut pitkiä viivästyksiä. Vuonna 1941 Tulenheimo toteaa: ”Kangasalan Urkutehdas on toistaiseksi onnistunut saamaan urkuihin tarvittavia raaka-aineita. Tosin viipyy Saksasta tilattujen kieliäänikertojen Suomeen saaminen verrattain kauan, mutta kärsivällisesti odottaen niitäkin on urkuihin tullut.”¹²³

Kieliäänikertojen ja celesta –lyömäsoitinäänikertojen huonon saatavuuden vuoksi Juhani Pohjanmies teki jo alustavia suunnitelmia niiden valmistamiseksi itse. Hän kirjoittaa 10.4.1940 työnjohtaja Heinospelärintamalle lähettämässään tilanne-

¹²⁰ KU 125-vuotiskaus, 1968

¹²¹ Tähän vetosi Pohjanmies kiirehtiessään Ikaalisten seurakuntaa allekirjoittamaan tilauksen.

¹²² KU arkisto, saapuneet kirjeet, 1940

¹²³ KU arkisto, lähteneet kirjeet, kirjoitus Kirkkomusiikkilehteen 1941

katsauksessa näin: ”Lyömäsoittimetkin odottavat tekijäänsä, niitä on nyt vaikea saada ulkoa. Kieliäänikertojakaan emme ole Saksasta saaneet, joten nekin luultavasti joudutaan itse tekemään. Asiaa olen jo alustavasti tutkinut ja suunnitelmat ovat valmiina.” Kieliäänikertoja tilattiin kuitenkin edelleen Saksasta huolimatta niiden jatkuvasta myöhästymisestä – ja saatiinkin, kärsivällisen odottelun jälkeen.

Jatkosodan aikana tilanne alkoi selvästi huonontua. Vastauksessaan Kokkolan seurakunnan uusien urkujen hankintaa koskevaan tiedusteluun Tulenheimo maala synkkiä näkymiä: ”Tinaa, jota on maassa verrattain vähän, on valtio takavarikoinut. Anoimme Kansanhuoltoministeriöstä lupaa saada ostaa jonkin verran tinaa, mutta hylättiin anomus. Sinkkiä on jonkin verran ollut saatavissa, mutta lyijyä ei juuri nimeksikään. Kieliäänikerrat ovat tuotavat Saksasta ja annetaan niille tuontilisenssi verrattain vastenmielisesti. Sähköllätoimiva ilmanantaja tulee niin ikään Saksasta erikoistehtaalta, mutta ilmoittivat, että hankinta-aika on n. 12 kk. Nahat ovat takavarikoitu, mutta lienee niiden saantiin jonkinlaisia mahdollisuuksia, kuten saimme kuulla. Niin suuret urut, kuin sinne tulisi, olisi tehtävä sähköuruiksi, mutta kuparilankaa, kaabelia, magneetteja j.n.e. ei ole rahalla saatavissa Suomessa. Suunnittelussa mainitaan määrättyjä kohtia, joihin on kumia käytettävä, mutta sitä ei saa mistään, onpa se jo niin kireällä, että kun meillä oli suurempi työ Puolustuslaitokselle ja johon olisimme tarvinneet kumikangasta niin hylättiin tästäkin tekemämme anomus. Koskettimien päällystämiseen tarvittavaa selluloidia lienee Suomessa jokunen määrä, mutta on tullu sen saamisen evännyt, koska sitä tarvitaan Valtion laskuun. Aivan mahdotonta on myös nykyisin saada Amerikasta ”Celesta”-äänikertaa, Saksasta sellaisen voisi saada.”¹²⁴

Tulenheimo joutuu esittämään toivomuksen, että seurakunta toistaiseksi tulisi toimeen vanhojen urkujensa kanssa. Toisaalta tämänkin kirjeen alkupuolella hän kuitenkin kertoo, että rakenteilla oleviin urkuihin ovat toistaiseksi tehtaan varastot riittäneet. Osittain saattaa olla kyse siitä, että Kokkolaan suunniteltuihin urkuihin oli tarkkoja materiaali vaatimuksia, ja urkutehtaalla oli jo alettu etsimään ja käyttämään erilaisia korvikemateriaaleja.

¹²⁴ KU arkisto, lähteneet kirjeet, kirje Kokkolan kirkkohallintokunnalle 3.7.1942

Juhani Pohjanmiehen suunnittelemat urkumagneetit¹²⁵ ovat mahdollisesti juuri sodan ja magneettien huonon saatavuuden johdosta syntyneitä keksintöjä. Näitä ”mäntämagneetteja” käytettiin ensi kerran Hämeenkyrön kirkon uruissa vuonna 1942.¹²⁶

Kirjeenvaihdosta näkee selvästi tavallisten kotimaasta saatavien tavaroidenkin hankinnan vaikeudet. Säännöllisten tavarantoimittajien sijaan (liite 3) saatettiin raaka-aineita etsiä kyselemällä lisätietoja lehdestä luetuista myynti-ilmoituksista. Tinaa, puutavaraa, nahkaa, tehtaalla lämmitykseen tarvittavia polttopuita, kaikkea yritettiin hankkia sieltä mistä saatiin. Pitkän sota-ajan alkuaikoina ilmeisesti tavaraa aina jostain kautta saatiin, sillä minkään totaalista puuttumista ei ole havaittavissa vuoteen 1942 mennessä.

5.2 Sota-ajan vaikutukset lkaalisten urkuihin

Kuva 4. Sota-ajan ajatuksia kuvaavat urkujen sisällä säilytettävät lyijykynäpiirroksiset urkujenrakentajista. Piirroksissa on teksti: ”Tämä 1 suomalainen vastaa 51 ryssää.” Kuvissa ovat Armas Pulkkila ja Niilo Rautavuori.

¹²⁵ KU arkisto, lähteneet kirjeet 23.5.1941

¹²⁶ KU arkisto, Hämeenkyrön urkujen rakennussuunnitelma

Ikaalisten urkujen rakentaminen tapahtui pääosin kesän 1940 aikana. Sodan aiheuttama työntekijäpula sai suunnitellun aikataulun pettämään heti alkuunsa. Sopimuksen mukaanhan urkujen olisi pitänyt olla valmiina 1.7.1940 mennessä. Samoin olisi Ikaalisten seurakunnan pitänyt maksaa urkujen maksueriä jo talven aikana, minkä tietenkin oli alun perin ajateltu vastaavan urkujen valmistumisen etenemistä urkutehtaalla.

Kangasalan Urkutehdas alkoi periä tammikuun lopulla 1940 maksettavaksi sovittua toista, 89 500 markan suuruista maksuerää¹²⁷ vasta 2.7.1940 lähetetyssä kirjeessä. Tulenheimo huomauttaa kohteliaasti maksusta ja toteaa, ettei ole aiemmin tahtonut saatavasta huomauttaa, ”koska urkujen valmistus sodan johdosta oli keskeytynyt pitkähköksi aikaa”. Kirjeestä selviää myös, missä vaiheessa urkujen valmistuminen tuossa vaiheessa kesää oli tehtaalla: ”Nyt olemme jo kuitenkin päässeet tavalliseen työtahtiin ja olemme saaneet valmiiksi urkujenne kaikkiin eri sormioihin tulevat osastopalkeet, urkujen puupillit, osan metallipilleistä, useimmat ilmalaatikot, Celestan ja kellosoittimen. Soittopöydästä, jota kiireesti parhaillaan tehdään, on jo yli puolet valmiina.”¹²⁸

Kirjeen saapumisen jälkeen toinen erä maksettiin nopeasti¹²⁹ ja kuitattiin maksetuksi 8.7.1940. Seuraavassa kirjeessään 24.8.1940 Tulenheimo kertoo suunnitelleen samat valmiina olevat osat ja lisäksi ilmoittaa soittopöydän olevan valmiina noin kolmen viikon kuluttua sekä kehän valmistuvan seuraavan kuun puoliväliin mennessä.¹³⁰ Samalla hän pyytää maksamaan kolmannen, edellisen suuruisen maksuerän, jonka alkuperäinen eräpäivä olisi ollut jo maaliskuun lopulla.¹³¹

Syyskuun 4. päivänä 1940 lähetetyssä kirjeessä Tulenheimo kertoo, että urut on aikomus lähettää seuraavan viikon alussa ja tiedustelee, tullaanko niitä hakemaan tehtaalta vai miten ne olisi lähetettävä, sekä pyytää varaamaan kolmelle asentajalle asunnon urkujen pystytyksen ajaksi. Miehet tulisivat jo pari päivää ennen

¹²⁷ KU arkisto, Ikaalisten urkujen rakennussopimus

¹²⁸ KU arkisto, lähteneet kirjeet, Tirehtööri J. E. Peltoniemelle 2.7.1940

¹²⁹ KU arkisto, saapuneet kirjeet, rahalähetyksen saate 5.7.1940

¹³⁰ KU arkisto, lähteneet kirjeet, Tirehtööri J. E. Peltoniemelle 24.8.1940

¹³¹ KU arkisto, Ikaalisten urkujen rakennussopimus

urkujen tuloa purkamaan pois vanhoja urkuja.¹³² Tulenheimo joutuu vielä huomauttamaan kolmannesta maksuerästä, jonka Urkutehdas saakin kuitata maksetuksi jo 6.9.1940.¹³³

Tarkka ajankohta, milloin urkujen pystytykseen päästiin, ei selviä käytettävissä olevista dokumenteista. Sähkö tarkastuslaitokselle 9.9.1940 osoittamassaan kirjeessä koskien urkujen sähköttöitä Tulenheimo lähetti Ikaalisten urkuihin tulevan ”ilmanantajan” piirroksen tutkittavaksi pyytäen lähettämään sen pian takaisin, koska Ikaalisten urkujen ”asentaminen aloitetaan ensi viikon alussa” ja piirustusta tarvitaan siellä.¹³⁴ Vielä marraskuun alussa lähetettiin tehtaalta ilmoitus, jonka mukaan seuraavana keskiviikkona auto voisi tulla hakemaan urkujen osia.¹³⁵

Saksasta tilattujen kieliäänikertojen viipymisen johdosta Tulenheimo kirjoitti seurakunnan päättäjille kirjeen 21.11.1940, jossa hän ilmoitti, että kieliäänikertojen pillit jäisivät toistaiseksi pois urkujen tarkastuksesta. Niiden saapumisajankohdasta Tulenheimo ei osannut sanoa mitään, ja hän esittikin, että urkujen viimeisestä maksuerästä vähennettäisiin 25 000 markkaa, jonka seurakunta maksaisi vasta saatuaan kieliäänikerrat.¹³⁶

Tämä hyväksyttiin, ja urkukomitean kokoonkutsujan, kanttori J. E. Peltoniemen ehdotuksesta päätettiin kutsua urkutaiteilija L. J. G. Strähle Vaasasta tarkastamaan urut 10.12.1940. Puhelimella kysyttynä Strähle suostui tähän, ja niin urut tarkastettiin ja hyväksyttiin ilman kieliäänikertoja. Tilaisuudessa Kangasalan Urkutehdasta edusti apulaisjohtaja Juhani Pohjanmies, ja tarkastuksen yhteydessä kuitattiin sovittu osa viimeisestä maksuerästä, 65 300 markkaa.¹³⁷

Joulukuun alussa pidetyssä kirkkovaltuuston kokouksessa pohdittiin myös vanhojen urkujen kohtaloa, sillä Tulenheimo oli tehnyt niistä ostotarjouksen. Purettujen urkujen myyminen uskottiin urkutoimikunnan tehtäväksi korkeimman tarjouksen perusteella. Toimikunta laittoi urkujen myynnistä ilmoituksen Kotimaa-

¹³² KU arkisto, lähteneet kirjeet, Tirehtööri J. E. Peltoniemelle 4.9.1940

¹³³ KU arkisto, lähteneet kirjeet, kuittaus saadusta maksuerästä 6.9.1940

¹³⁴ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 9.9.1940

¹³⁵ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 2.11.1940 autoilija Lähteenmäelle Ikaalisiin.

¹³⁶ Ikaalisten kirkkovaltuuston pöytäkirja 2.12.1940

lehteen, ja Tulenheimo kirjoitti vielä 31.3.1941 seurakunnalle kysyen minkä hinnan seurakunta uruista tahtois. Perusteena kiinnostukselleen hän esitti, ettei hänellä ”ole muuta arvoa niille kuin että isän isäni on ne aikoinaan rakentanut ja sen vuoksi mahd. ottaisin ne muistoksi kokoelmiini”.¹³⁸ Huhtikuussa Tulenheimo vielä vastasi turkulaisen Arthur A. Grönqvistin tiedusteluun ja kirjoitti, ettei hänellä ollut mielenkiintoa urkujen puuosiin. Metallipilleistä hän olisi ollut kiinnostunut, muttei katsonut voivansa maksaa niin suurta hintaa kuin Grönqvist, joten kauppa oli hänen puoleltaan rauennut.¹³⁹

On vaikea tietää, oliko Tulenheimo todellisuudessa kiinnostunut urkujen metallipilleistä suvun perinteen säilyttämisen vuoksi, vai kenties siksi, että urkupillien valmistamisessa tarvittavien metallien saatavuus alkoi sota-ajan vuoksi olla uhanalaista. Joka tapauksessa vanhat urut eivät päätyneet hänelle. Valanki toteaa kirjassaan, että ”entiset urut romutettiin”.¹⁴⁰

5.3 Celestan matka Suomeen

Celesta –lyömäsoitinäänikertoja rakennettiin 1930-luvun lopulla useisiin urkuihin. Sitä voi pitää tuohon aikaan tyypillisenä ilmiönä urkuäänikertojen joukossa. Viimeisten kahden vuoden aikana ennen Ikaalisten urkuja Celesta oli rakennettu Lapuan, Tampereen Aleksanterinkirkon, Varkauden ja Viitasaaren urkuihin.¹⁴¹

Kangasalan Urkutehdas oli tilannut urkuihinsa Celesta-lyömäsoitinäänikertoja chicagolaisesta J. C. Deagan, Inc.:n tehtaasta, joka valmisti erilaisia lyömäsoittimia ovikelloista urkujen lyömäsoittimien kautta orkesterisoittimiin asti.¹⁴² Kangasalan Urkutehdas oli ennen sodan syttymistä tehnyt edellisen, kaksi Celestaa käsittäneen tilauksensa 7.1.1939. Nämä soittimet laivattiin Suomeen ilman ongelmia helmikuun lopulla 1939.¹⁴³

¹³⁷ KU arkisto, lähteneet kirjeet, kuittaus saadusta maksuerästä jouluk. 1940

¹³⁸ KU arkisto, lähteneet kirjeet, kirje J. E. Peltoniemelle 31.3.1941

¹³⁹ KU arkisto, lähteneet kirjeet, kirje Grönqvistille 23.4.1941

¹⁴⁰ Valanki 1977, 111

¹⁴¹ KU 125-vuotisjuhlajulkaisu

¹⁴² KU arkisto, saapuneet kirjeet, J. C. Deagan, Inc.:n tilausvahvistukset

¹⁴³ KU arkisto, saapuneet ja lähteneet kirjeet 1939

Ikaalisten urkuihin tuleva Celesta tilattiin 7.10.1939 lähetetyllä kirjeellä, muutama viikko urkujen rakennussopimuksen allekirjoittamisen jälkeen. Tilattu soitin oli Harp Celesta, tyyppinumeroltaan 1661, 5 oktaavia, 8' C-c⁴ kaikutorvilla, a¹ = 435 sävelkorkeuteen.¹⁴⁴ Tilausvahvistus saatiin 3.11. normaaliin tapaan, ja siinä arveltiin laivauksen lähtöajaksi 14.11.1939.¹⁴⁵ Celestan hinta lähtömaassaan oli 180 dollaria. Seuraavassa kirjeessä, jonka mukana seurasi lasku sekä tullipaperit kolmine kopiaineen, todettiin Celestan lähteneen tehtaalta 16.11.1939.¹⁴⁶

Celesta lastattiin höyrylaiva Stegeholmiin 28.11.1939¹⁴⁷ ja ilmeisesti pääsi perille Suomeen ongelmitta. Ongelmat alkoivat vasta lähetyksen vastaanottamisessa. Vielä 16.12.1939 Välityslieki John Nurminen Oy:lle lähettämässään kirjeessä Tulenheimo oletti Celestan vastaanottamisen sujuvan normaalisti ja pyysi välitysliekiä hakemaan tuontiluvan samalla tavoin kuin ennenkin.¹⁴⁸ Vastauksessa selvisi kuitenkin, että tuontilupa Celestalle oli evätty, ja 27.12.1939 päivätyssä kirjeessään Tulenheimo kysyi neuvoa asian hoitamiseen välitysliekieltä.¹⁴⁹

Celestan saaminen perille kesti pitkälle yli talvisodan päättymisen. Deagan ei saanut vastausta tiedusteluunsa 18.3.1940 lähetyksen perille saapumisesta ja saamatta olevasta maksustaan.¹⁵⁰ Vasta toukokuun 8. päivänä Tulenheimo lähetti Valtion Lisenssitoimikunnalle kirjeen, jossa hän anoi myönnettäväksi tuontilisenssiä Turkuun saapuneelle, Ikaalisten urkuihin tulevalle ”Harp Celesta” –äänikerralle. Kii-rehtiäkseen asiaa hän kertoi: ”...valmistamme urkuja paraillaan ja olemme jo saaneet etumaksujakin.”¹⁵¹

Tuontilupa saatiin, ja 16.5.1940 paperit lähetettiin Helsinkiin John Nurminen Oy:lle. Seuraavana päivänä oli Celestan hinta laivauskustannuksineen, 270,76 dollaria maksettu konnossementtia (laivauspapereita) vastaan ja maksamisen jäl-

¹⁴⁴ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 7.10.1939

¹⁴⁵ KU arkisto, saapuneet kirjeet, 3.11.1939

¹⁴⁶ KU arkisto, saapuneet kirjeet, 21.11.1939

¹⁴⁷ KU arkisto, saapuneet kirjeet 11.6.1940

¹⁴⁸ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 16.12.1939

¹⁴⁹ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 27.12.1939

¹⁵⁰ KU arkisto. saapuneet kirjeet, 18.3.1940

¹⁵¹ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 8.5.1940

keen saatu vastaanottaa Celesta.¹⁵² Vielä ei asia kuitenkaan ollut lopussa. Kesäkuun 11. päivä Deaganilta lähetetyssä kirjeessä ihmetellään, ettei vastausta aiempaan tiedusteluun sen paremmin kuin maksuakaan ollut kuulunut. Tähän Tulenheimo vastasi 30.7.1940 päivätyssä kirjeessä ja kertoi Celestan vastaanotetuksi ja maksun suoritetuksi, esitti päivämääriä todisteeksi sekä lupasi tarvittaessa lähettää pankilta pyydettyä todisteen siitä, että maksu oli maksettu, mikäli laivayhtiö ei pystyisi asiaa selvittämään.¹⁵³ Ilmeisesti maksu pääsi lopulta perille, sillä tämän jälkeen asiaan ei palattu.

5.4 Ventus-puhallin Laukhuffin tehtaalta Saksasta

1930-luvulla alkoi puhallinten käyttö urkujen ilmanlähteenä yleistyä. Kangasalan Urkutehtaan kirjeenvaihdosta löytyy jatkuvasti eri seurakuntien lähettämiä kyselyjä ”ventilaattorin” saamiseksi urkuihin. Näitä puhaltimia tilattiin 1930-luvun lopussa tiheästi saksalaiselta Aug. Laukhuffin tehtaalta Weikersheimista. Mekaanisiin ja pneumaattisiin urkuihin riitti pelkkä ilmapuhallin, mutta uudenaikaisiin sähköpneumaattisiin urkuihin tarvittiin lisäksi virtalähde urkujen 14 voltin pienjännitteellä toimivalle koneistolle. Koska tasasuuntaajat eivät olleet kyllin kehittyneet vielä tuolloin, oli ainoa vaihtoehto tuottaa tarvittava sähkö omalla generaattorilla. Tämä generaattori sai käyttövoimansa samalta, verkkovirralla pyörivältä moottorilta, joka käytti myös urkujen ilmapuhallinta.

Samalla, 2.10.1939 päivätyllä tilauskirjeellä tilattiin yhteensä 4 Ventus-merkkistä puhallinta: Lappeen, Virtain, Kiuruveden ja Ikaalisten kirkkoihin. Näistä ainoastaan Ikaalisiin tuli sähköpneumaattinen koneisto ja tilattiin Ventus generaattorilla (Ventus mit Spez. Orgel-Dynamo). Samalla tilattiin erilaisia sähköosia sähköpneumaattisia urkuja varten.¹⁵⁴ Tilausvahvistuksessa 23.10.1939 vahvistettiin tehdyt tilaukset, mutta pyydettiin lisätietoja Ikaalisiin tulevien urkujen dispositiosta ja soittoapulaiteista generaattorin mitoitusta varten.

¹⁵² KU arkisto, lähteneet kirjeet, 30.7.1940

¹⁵³ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 30.7.1940

¹⁵⁴ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 2.10.1939

Tilattu ilmapuhallin, ”Ventus” No 20075, pystyi kehittämään 120 mm paineen ja sen yhteyteen liitetty generaattori 400 watin tehon 14 voltin jännitteellä. Toimitusajaksi luvattiin noin kahdeksan viikkoa.¹⁵⁵ Kirjeenvaihtoa jouduttiin käymään vielä sen selvittämiseksi, että kirkossa olisi 380 voltin jännite käytettävissä puhaltimen moottoria varten.¹⁵⁶

Kuten Celesta, nämäkin tilatut tavarat jäivät odottamaan sodan loppumista. Ikaalisiin tuleva Ventus lähetettiin tehtaalta 17.5.1940.¹⁵⁷ Toukokuun 22. päivänä 1940 Tulenheimo kirjoitti Lisenssitoimikunnalle Helsinkiin toiminimi Laukhuffin ilmoittaneen hänelle, että ”tavarat ovat olleet heillä jo viime vuoden loppupuolella valmiiksi pakattuina, mutta Suomessa syttyneen sodan vuoksi on lähetys jäänyt”.¹⁵⁸ Viikkoa myöhemmin Tulenheimo kirjoitti taas selvittääkseen ongelmia tullauksessa.¹⁵⁹

Ilmeisesti tullausasia joutui Korkeimman Oikeuden ratkaistavaksi, mutta kirjeenvaihdosta ei löydy enempää tietoa siitä. Puhallin joka tapauksessa saatiin urkuihin siihen mennessä, kun muutenkin aikataulustaan myöhässä olevat urut valmistuivat.

5.5 Kieliäänikerrat Gieseckeltä Saksasta

Kangasalan Urkutehdas ei itse valmistanut kieliäänikertoja, vaan ne tilattiin ulkomailta, etupäässä saksalaiselta Carl Giesecke & Sohn –tehtaalta Göttingenistä. Samalla kertaa 2.10.1939 tilattiin Gieseckeltä kieliäänikerrat Ikaalisten, Kaukolan ja Kiuruveden urkuihin. Ikaalisiin tilattiin seuraavat äänikerrat:

Trompet amabile 8 jalkaa, 58 pilliä joista 56 kielipilliä, loput huulipillejä. Leveä ja pehmeästi laulava. Ilmanpaine 75 mm, C 8' halkaisija 105 mm. I sormiolle.

¹⁵⁵ KU arkisto, saapuneet kirjeet, 23.10.1939

¹⁵⁶ KU arkisto, saapuneet ja lähteneet kirjeet 1939

¹⁵⁷ KU arkisto, saapuneet kirjeet, 5.9.1940

¹⁵⁸ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 22.5.1940

¹⁵⁹ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 29.5.1940

Dulzian 8 jalkaa, 70 pilliä, joista 56 kielipilliä, loput huulipillejä. C 8' halkaisija 40 mm. (Laaja, ilman kärkeä.) Ilmanpaine 85 mm. Sävyltään pyöreä ja pehmeä. II sormiolle.

Regal 4 jalkaa, 70 pilliä, joista 44 kielipilliä, loput huulipillejä. Sylinterimäinen. (Dulzian-regal, 28/29 Vox humana). Sävy pyöreä ja kaunis. Ilmanpaine 85 mm. II sormiolle.

Trompete 8 jalkaa, 70 pilliä, joista 56 kielipilliä, loput huulipillejä. C 8' halkaisija 115 mm. Ilmanpaine 95 mm. III sormiolle.

Klarine 4 jalkaa, 70 pilliä, joista 44 kielipilliä, loput huulipillejä. Ilmanpaine 95 mm. Täytyy sulautua yhteen Trompete 8':n kanssa. III sormiolle.

Trombone 16 jalkaa, 30 pilliä, kaikki kielipillejä. Kaikki kaikutorvet sinkistä täysimittaisina kuten me täällä teemme. Ei liian vahvaksi äänitetty. Jalka kartiomainen, sinkkiä. Ilmanpaine 75 mm. Jalkioon.¹⁶⁰

Giesecken tehdas kuittasi tilauksen vastaanotetuksi 10.10.1939.¹⁶¹ Pitkä odotus alkoi. Sota ja kuljetusvaikeudet olivat selityksenä pillien viipymiseen Giesecken viestissä 13.6.1940. Muidenkin seurakuntien kieliäänikertoja oli tulematta. Odotuslistalla olivat Pispalan, Virtain, Ylämaan, Ypäjän, Ikaalisten, Kiuruveden ja Heinolan urkuihin tulevat kieliäänikerrat.¹⁶²

Kangasalan Urkutehtaan saatua kesällä 1940 uusia tilauksia tilattiin lisää kieliäänikertoja Gieseckeltä, ja joka tilauksen yhteydessä muistutettiin puuttuvista äänikerroista.¹⁶³ Syyskuun 4. päivänä 1940 tilattiin yksi kieliäänikerta Reposaaaren urkuihin ja muistutettiin puuttuvista seitsemän soittimen kielipilleistä.¹⁶⁴ Lokakuun 2. päivänä ei tilattu uusia mutta muistutettiin puuttuvista äänikerroista.

¹⁶⁰ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 2.10.1939

¹⁶¹ KU arkisto, saapuneet kirjeet, 10.10.1939

¹⁶² KU arkisto, lähteneet kirjeet, 9.8.1940

¹⁶³ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 23.7.1940 (tilattiin uusia ja huomautettiin aiemmista tilauksista) ja 9.8.1940 (pelkästään huomautettiin aiemmista tilauksista).

¹⁶⁴ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 4.9.1940

Pispalan, Virtain ja Ylämaan kielet olivat ilmeisesti tulleet, sillä niitä ei enää mainittu.¹⁶⁵

Seuraavassa kirjeessä 27.11.1940 Gieseckelle huomautettiin, että urut ovat muuten valmiit, mutta kieliäänikerrat puuttuvat.¹⁶⁶ Gieseckeltä luvattiin äänikertojen valmistuvan pian, mutta niitä ei vain alkanut kuulua. Ypäjän kieliäänikerrat saatiin ja jälleen 18.2.1941 muistutettiin puuttuvista Ikaalisten, Heinolan, Reposaaaren ja Kiuruveden äänikerroista.¹⁶⁷ Kuukautta myöhemmin kysyttiin, eikö edes jo vuonna 1939 tilattuja kieliäänikertoja voisi saada. Sävy oli kiirehtivä, ja kirjeessä todettiin, että on hyvin ”tuskallista” (sehr peinlich) ettemme saa rakennettua urkujamme valmiiksi.¹⁶⁸

Vasta huhtikuun puolivälissä 1941 pääsi Tulenheimo anomaan Lisenssitoimikunnalta tuontilisenssiä Ikaalisten urkuihin tilattuja kieliäänikertoja varten. Perusteluna oli, että sellaisia ei Suomessa valmisteta.¹⁶⁹

Ikaalisten äänikertojen lähettämisestä tuli Gieseckeltä tieto 27.5.1941, mutta Heinolan, Reposaaaren ja Kiuruveden äänikerrat luvattiin vasta vähän myöhemmin.¹⁷⁰ Kuitenkin vielä 20.11.1941 lähetetyssä kirjeessä odotettiin Kiuruveden äänikertoja saapuvaksi. Kaukolan äänikertojen tilauksen Tulenheimo peruutti, koska ”ryssät” olivat ”poltaneet poroksi tämän kirkon”.¹⁷¹

Vaikka pillit saatiin Suomeen ja Kangasalle, sota vaikeutti vielä niiden loppumatkaakin. Vastauksena Tulenheimon ilmoitukseen pillien saapumisesta kanttori Peltoniemi lähetti 13.7.1941 Ikaalisista kirjeen, jossa hän ilmoitti ymmärtävänsä, että ”hevoskyytti pilleille tuottaa vaikeuksia”, ”nyt kun juuri heinään aljetaan ja miehet ja autot ja hevoset ovat menneet sinne jonnekin”. Hän ehdotti, että asian olisi annettu siirtyä vielä 2-3 viikkoa, ja aikoi itsekin mennä pariksi viikoksi lomalle Isoonkyröön. Lopuksi hän lupasi: ”...ja sitten hommaan hevosen tai auton

¹⁶⁵ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 2.10.1940

¹⁶⁶ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 27.11.1940

¹⁶⁷ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 18.2.1941

¹⁶⁸ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 18.3.1941

¹⁶⁹ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 16.4.1941

¹⁷⁰ KU arkisto, saapuneet kirjeet, 27.5.1941

¹⁷¹ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 20.11.1941

hakemaan niitä, ehkä siellä järjestyy miehille aikaa tulla sitten kun heinä tehty on”.¹⁷²

5.6 *Urut vihdoin valmiiksi*

Kun Ikaalisten kieliäänikerrat lopulta oli saatu, ne piti vielä asettaa paikoilleen urkuihin ja äänittää. Jatkosota oli alkanut ja urkutehtaan miehet olivat taas rintamalla. Tulenheimolla oli itsellään ollut tarkoitus lähteä Ikaalisiin hoitamaan asiaa, mutta hänen jo aiemmin vaivannut vatsahaavansa oli uudelleen ärtynyt ja hänen oli pakko jäädä vuoteeseen. Hän kirjoitti Pohjanmiehelle kirjeen 9.9.1941, jossa hän toivoi Pohjanmiehen saavan pidempiaikaista lomaa. Ikaalisten kieliäänikertojen lisäksi Heinolan ja Reposaaren kielipillit odottivat paikoilleen asettamista.

Pohjanmiehelle lähteneeseen kirjeeseen Tulenheimon liitti vetoavan todistuksen, jossa hän kertoi kaikkien tehtaan äänittäjien ja virittäjien olevan armeijassa ja että hän itse on sairastunut. Jos alikersantti Pohjanmiehelle myönnettäisiin lomaa toistaiseksi, voisi Tulenheimon ”niille vanhemmille miehille, jotka vielä ovat työssä ja heidän perheilleen järjestää ansiomahdollisuuksia, niin että ei tehdasta tarvitse kokonaan sulkea”.¹⁷³

Vetoamus tuotti taas tuloksia, ja Juhani Pohjanmies pääsi laittamaan paikoilleen ja äänittämään Ikaalisten kieliäänikerrat. Pohjanmiehelle lähetettiin valtakirja 15.9.1941 urkujen viimeisen maksuerän (25 000 markkaa) nostamista varten. Samassa kirjeessä välitettiin Tulenheimon toivomus selvittää, onko Ikaalisissa valokuvaajaa, joka voisi ottaa urkufasadista valokuvan.¹⁷⁴ Ikaalisten urkujen lopputarkastus oli heti samassa yhteydessä 19.9.1941. Paikalla oli jälleen urkuri L. J. G. Strähle Vaasasta, ja Pohjanmies edusti Kangasalan Urkutehdasta.¹⁷⁵

¹⁷² KU arkisto, saapuneet kirjeet, 13.7.1941

¹⁷³ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 9.9.1941

¹⁷⁴ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 15.9.1941

¹⁷⁵ KU arkisto, Ikaalisten urkujen rakennussopimus

Kirjeessään urkujen asentajalle Ouluun 29.9.1941 Tulenheimo totesi, että hän itse oli vielä terveydeltään heikkona, mutta Pohjanmies oli nyt saanut Ikaalisten ja Heinolan urut kuntoon.¹⁷⁶

Pohjanmies itse kirjoitti rintamalla olevalle pää-äänittäjä Erkki Valangille 1.11.1941, että hän oli ollut jo toista kuukautta kotona ja joutunut laittamaan Heinolan, Reposaaressa ja Ikaalisten kielet soimaan sekä saanut ne urut valmiiksi. Hän kertoi myös äänittäneensä kokonaan Tuiran urut Oulussa ja sanoi onnistuneensa aika hyvin. Valankia hän sanoi kuitenkin tarvittavan Hämeenkyrön pillerä äänittämään.¹⁷⁷

¹⁷⁶ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 29.9.1941

¹⁷⁷ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 1.11.1941

6 URUT VALMIINA JA KÄYTÖSSÄ

6.1 Tarkastuslausunto

Ikaalisten urkujen tarkastajaksi oli valittu L. J. G. (Lars Johan Gustav) Strähle. Hän oli syntynyt Iitissä vuonna 1894, suorittanut Viipurin kirkkomusiikkiopiston 1914 ja opiskellut Helsingin musiikkiopistossa urkujensoittoa Oskar Merikannon sekä sävellystä Erkki Melartinin johdolla. Strähle tunnetaan nykyään erityisesti julkaisemistaan kuorokokoelmista koululaisille ja lapsikuoroille. Hän sävelsi yksinlauluja, kantaatteja (Elämän päivät ja Katoamattomat aarteet¹⁷⁸) ja urkuteoksia.

Vuosina 1914–22 Strähle toimi kanttori-urkurina Raahessa, mutta varsinaisen elämäntyönsä hän teki Vaasassa, missä hän oli kanttori-urkurina 1922–61 ja Vaasan suomenkielisten oppikoulujen laulunopettajana 1922–58. Strähle kirjoitti musiikkiarvosteluja Ilkka-lehteen ja toimi kahteen otteeseen Kirkkomusiikkilehden päätoimittajana, vuosina 1935–38 sekä 1953–63. Lisäksi hän konsertoi Suomessa ja Ruotsissa sekä urkurina että laulajana.¹⁷⁹

Ikaalisten urkuja tarkastamassa L. J. G. Strähle joutui käymään Vaasasta kahteen otteeseen. Ensimmäinen tarkastus tehtiin ilman kieliäänikertoja 10.12.1940 ja lopputarkastus, kun kielipillit Saksasta olivat tulleet ja saatu paikoilleen 19.9.1941. Tämä tarkastuskertomus on säilynyt Kangasalan Urkutehtaan arkistossa (liite 2).

Vuosikymmenen vaihtuessa 1930-luvulta 1940-luvulle on viimeisin uutuus urkujenrakennuksessa ollut sähkökoneiston käyttöönotto. Strähle kiitteleekin, että sähköpneumaattisen koneiston ”sommittelussa tarkoin on otettu käytäntöön viimeisimmät tämän alan keksinnöt”. Hän kehuu koneiston äänetöntä toimintaa ja äänen täsmällistä sointia.

Toinen aikakauden uutuus on ollut avoimesti julkisivuun sijoitetut soivat pillistöt. Tätä ratkaisua Strähle kiittelee ja toivoo sen leviämistä laajemminkin: ”Tämän

¹⁷⁸ Pajamo & Tuppurainen, 2004, 509

järjestelyn kautta pääsee pillistöjen ääni esteittä suoraan kirkkoon, tuoden siten soiton kuulijalle läheisemmäksi ja avomielisemmäksi. Varsinkin raskasakustisissa kirkoissa kuten Ikaalistenkin kirkossa on tätä menettelytapaa erikoisesti suositeltava.”

Urkujen sointia Strähle kehuu. Hänen mukaansa ”urkujen äänitys on suoritettu erinomaisen kiitettävällä taidolla”. Hän ottaa esiin soinnillisia yksityiskohtia eri sormioilta. Ensimmäisellä sormiolla on ”varsin vakava ja muhkea koraalisoittoon soveltuva kirkollinen yleissävy”. ”Kaunis Flöte 8” ja ”jylhä Gedacktpommer 16” soveltuvat hänen mukaansa sooloäänikerroiksi.

Toisen sormion yleissävyä Strähle pitää kirkkaampana ja juhlavampana. Sormion sävelkirkkaus johtuu hänen mukaansa ”lähinnä Blockflöte 2’, Quinte 1 1/3’ sekä Sifflöte 1’:stä, jotka kuitenkin ovat äänitetyt varsin pehmeiksi eikä tarpeettoman kirkuviksi”. Toisen sormion sooloäänikerroista hän mainitsee ”runollisen Nachthorn 4’, joka sopivasti yhdistettynä muihinkin äänikertoihin soi ihmeen ihanasti”.

Kolmannessa sormiossa Strählen huomio kiintyy ”sen erinomaisen lämpimään täyteläisyyteen ja hurmaavaan loistoon”. Sooloäänikertoina hän tältä sormiolta nostaa esiin kaksi: ”Kaunis kieliäänikerta Klarine 4’ on soolona käyttäen sangen miellyttävä, samoin harppumaisen pehmeä Celesta.” Jalkio antaa hänen mukaansa riittävää tukea ja mahtavuutta täysilläkin uruilla soittaessa.

Lopuksi Strähle onnittelee sekä urkujen rakentajaa, Kangasalan Urkutehdasta, että Ikaalisten seurakuntaa ”ensiluokkaisesta ja arvokkaasta kirkkosoittimestaan”. Tarkastuskertomuksesta näkee, miten tärkeäksi on koettu tuohon aikaan urkujen tehtävä uskonnollisena soittimena. Tähän viittaavat sekä arvio ensimmäisen sormion ”kirkollisesta yleissävystä”, että lopussa olevat sanat ”mitä parhaiten täydentää kirkkoa ja sen jumalanpalvelusta Korkeimman kiitokseksi ja kunniaksi. Innoitakoon tämä pyhä soitin soittajaansakin täyttämään elämäntyönsä ilolla ja tyytyväisellä mielellä.”¹⁸⁰

¹⁷⁹ Otavan iso musiikkitietosanakirja, osa 5, 1979, 346

¹⁸⁰ KU arkisto, Ikaalisten urkujen tarkastuskertomus, 19.9.1941

6.2 *Urkujen soittajia virassa*

Ensimmäinen kanttori-urkuri, joka pääsi Ikaalisten vastavalmistuneita urkuja soittamaan, oli urkujen hankinnassa aktiivisesti vaikuttanut Ikaalisten pitkäaikainen kanttori J. E. Peltoniemi. Hän pysyi paikkakunnalla ja virassa aina vuoden 1958 lopulle saakka, jolloin hän sairauden vuoksi jäi virkavapaalle¹⁸¹ ja sitten eläkkeelle, 65-vuotiaana.

Kanttori-urkurin sijaiseksi saatiin opiskelija Pekka Ventelä Tampereelta sekä hänen jälkeensä Erkki Toikka 13.12.1958 alkaen. Seuraavan vuoden toukokuussa järjestetyssä kanttorinvaalissa virkaan valittiin kolmannelta vaalisijalta Kaustisilla syntynyt ja Turun Kirkkomusiikkiopistosta valmistunut Toholammin kanttori-urkuri Pauli Tastula. Kanttorin viran hoidon järjestelyjen vuoksi seurakunta kysyi, voisiko hän aloittaa työt Ikaalisissa jo ennen viran varsinaista vastaanottamista, ja koska tämä sopi Tastulalle, hän tuli Ikaalisiin ja aloitti työt 1.10.1959.¹⁸²

Kanttori-urkuri Tastulan kuoltua sairauden vuoksi jo 20.3.1965 hoiti kanttorin sijaisuutta ikaalilainen opiskelija Esko Välimäki sekä ikaalilainen opettaja Pentti Inkinen. Seuraava kanttorinvaali järjestettiin 14.11.1965.¹⁸³ Virkaa hakeneiden kolmen hakijan joukosta virkaan valittiin kanttori Kauko Korhonen, joka toimi sillä hetkellä Pielisjärven seurakunnan kanttori-urkurina nykyisessä Lieksassa.

Kauko Korhonen oli syntynyt 17.10.1927. Hän oli valmistunut kanttoriksi Sibelius-Akatemiasta keväällä 1954, työskennellyt sen jälkeen vt. kanttorina Suolahdessa, sitten ensimmäisessä virassaan Längelmäellä (1955–57) ja Pielisjärvellä vuodesta 1957. Vielä tuossa virassa ollessaan Korhonen oli jatkanut laulun opiskelua Kuopion musiikkiopistossa Matti Tuloiselan johdolla ja saanut kiittäviä arvioita vahvasta bassobaritoniäänestään.¹⁸⁴

¹⁸¹ Ikaalisten kirkkovaltuuston pöytäkirjat 1958

¹⁸² Ikaalisten kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1959

¹⁸³ Ikaalisten kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1965

¹⁸⁴ Ikaalisten seurakunnan arkisto, kanttorin viran hakemusasiakirjat 1965

Korhosesta tuli pitkäaikainen ja arvostettu viran haltija paikkakunnalle. Hän oli vahva kaikilla kanttorin työn osa-alueilla, eniten laulajana ja kuoronjohtajana, mutta myös urkujen soittajana ja huollosta vastaavana. Lisäksi hän oli innostunut puhallinorkesteritoiminnasta ja sai organisoitua suuren puhallinorkesterin seurakuntaan. Kauko Korhoselle myönnettiin ero eläkkeelle siirtymisen johdosta 1.4.1986.¹⁸⁵ Hän jäi asumaan kirkon lähelle rakentamaansa taloon ja kuoli Ikaalisissa vuonna 2006.

Korhosen jäätyä pois oli virka auki kahteen otteeseen ilman hakijoita. Kanttorin tehtäviä hoiti sijaisena Eija Vanhatalo, joka oli keväästä 1984 alkaen hoitanut kanttorin lomituksia.¹⁸⁶ Kun ei toisellakaan hakuajalla ollut virkaan hakijoita, keskustelivat silloin Nokialla kanttorinviroissa olleet ikaalilaissyntyiset kanttorit Esko Välimäki ja Joel Åfelt keskenään, että jommankumman heistä pitäisi lähteä pelastamaan kotiseurakunta pulasta. Keskustelun tuloksena Joel Åfelt päätyi hakemaan virkaa.¹⁸⁷ Hänet valittiin ja virkaan siunaaminen tapahtui 31.8.1986.¹⁸⁸

Åfelt on syntynyt Ikaalisissa 7.7.1943. Valmistuttuaan Sibelius-Akatemiasta kanttoriksi vuonna 1967 hän toimi kanttorina Kihniössä (1967–70), Mouhijärvellä (1970–72), Kurussa (1972–79) ja Nokialla (1979–86).¹⁸⁹ Ikaalisten virasta Åfelt jäi aluksi osa-aikaeläkkeelle ja lopullisesti eläkkeelle 1.1.2007 alkaen.¹⁹⁰ Hänet tunnetaan myös kuvataiteilijana, ja hän on pitänyt lukuisia taidenäyttelyjä Suomessa ja ulkomailla. Eläkepäiviään Åfelt viettää Ikaalisissa, missä hän asuu seurakunnalta ostamassaan entisessä kappalaisen pappilassa.

Vuonna 2005 Ikaalisten kanttorin virkaan valittiin kanttori Anna-Mari Yrjänä, ent. Heikkilä. Avoimna olleeseen virkaan oli kaksi hakijaa. Yrjänä aloitti työt Ikaalisissa jo 1.2.2005 ja sai valtakirjan virkaan 1.6.2005.¹⁹¹ Hän on syntynyt 18.2.1968 ja kotoisin Kankaanpäästä. Valmistuttuaan Sibelius-Akatemian kirkkomusiikin osastolta Helsingistä musiikin maisteriksi vuonna 1993 (myös urkujen-

¹⁸⁵ Ikaalisten kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1986

¹⁸⁶ Ikaalisten kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1986

¹⁸⁷ Haastattelu, Joel Åfelt, 15.4.2008

¹⁸⁸ Ikaalisten kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1986

¹⁸⁹ Suomen kirkkomuusikot, 2000

¹⁹⁰ Haastattelu, Joel Åfelt, 15.4.2008

¹⁹¹ Puhelinhaastattelu, Anna-Mari Yrjänä, 14.4.2008

soiton A-tutkinto 1993) hän työskenteli kanttorina Kankaanpäässä (1994–2005), josta siirtyi Ikaalisiin.¹⁹² Yrjänä on esiintynyt urkurina omin konsertein sekä solistien ja kuorojen säestäjänä.

6.3 Ikaalisten urkujen myöhemmät vaiheet

Valmistumisensa jälkeen urut vakuutettiin 500 000 markan arvosta.¹⁹³ Urkujen huoltohistoriasta alkuvuosilta ei löydy kovin paljon dokumentteja. Huoltovihkoa uruista on pidetty vasta vuodesta 1989.¹⁹⁴ Muistitiedon ja urkujen rakenteen tutkimisen perusteella voidaan saada jonkinlainen kuva uruille tehdyistä toimenpiteistä. Erikoista urkujen historiassa on se, että urkujen soittopöytä on myöhemmin käännetty toisinpäin.

6.3.1 Ensimmäiset vuosikymmenet

On todennäköistä, että Kangasalan Urkutehdas on huoltanut rakentamaansa soitinta sen ensimmäisinä vuosikymmeninä. Urkutehtaan arkistossa olevasta urkukortistosta löytyy vuosilukumerkintöjä Ikaalisten uruista muutaman vuoden välein aina 1980-luvulle saakka. Koska tietoa suuremmista tehdyistä töistä ei ole, voidaan olettaa uruissa olleen lähinnä sähköpneumaattisten urkujen normaaleja viikoja, sähköisiä kontaktihäiriöitä ja satunnaisia ilmalaatikon pikkupalkeiden rikkoutumisia.

Kanttori Kauko Korhosen tultua virkaan hän paneutui tarmokkaasti urkujen huoltoasiaan. Kanttori Korhonen oli käsistään aikaansaava ja harrasti puutöitä, mm. sorvausta. Hän vaihtoi tarvittaessa itsekin pikkupalkeita. Korhosen aikana urkuparvelle hankittiin hyvin varustettu työkalupakki, jossa oli välineet niin palkeiden vaihtamiseen kuin juotostöihinkin.

¹⁹² Suomen kirkkomuusikot, 2000

¹⁹³ Ikaalisten kirkkovaltuuston pöytäkirja 22.11.1942

¹⁹⁴ Ikaalisten urkujen huoltovihko

Vuoden 1967 syksyllä Korhonen on pyytänyt Kangasalan Urkutehtaalta tarjousta vuosihuollosta sekä tremoloiden vaihtamisesta uusiksi transistoritremoloiksi. Urkutehdas onkin 14.10.1967 lähettänyt tarjouksen, joka sisältää kolme eri vaihtoehtoa huoltosopimukseksi sekä tarjouksen transistoritremoloista. Huoltosopimusvaihtoehdot sisältävät 1-2 huoltokäyntiä vuodessa sekä virityksen tarvittaessa eri hinnasta tai säännöllisesti neljän vuoden välein (liite 4).¹⁹⁵

Päätöstä tai tietoa sopimusehdotusten hyväksymisestä ei löydy, mutta on todennäköistä, että uruissa nykyään olevat transistoritremolot on asennettu tuon tarjouksen perusteella. Kangasalan Urkutehtaan palveluksia myös varsin itsestään selvästi käytettiin uruissa, oli huoltosopimusta tai ei. Vuonna 1974 on Urkutehdas ilmoittanut seurakunnan taloustoimistoon, että urkujen viritys olisi suoritettava viimeistään seuraavana kesänä, ja arvioinut siitä tulevat kustannukset 2500 markaksi. Lisäksi seurakunnan on pitänyt järjestää asunto kahdelle miehelle noin neljän vuorokauden ajaksi.¹⁹⁶

Pikkupalkeiden vaihtoa urkuihin on tehty laajamittaisemmin 1970-luvun lopulla. Palkeet on tuolloin joihinkin urkujen osastoihin vaihdettu kauttaaltaan. Työn tekijänä on ollut Reino Ihalaisen yritys Urkupalvelu Oy Kangasalta. Ihalaisen käsityksen mukaan urkuihin oli jo aiemmin (1950–60 –luvulla) vaihtanut suuremmissa määrin pikkupalkeita Suomen Urkuhuolto Oy Kangasalta.¹⁹⁷ Tämä yritys oli Kangasalan Urkutehtaalla aiemmin työskennelleiden Edvin Ilmarisen ja Elis Lennekosken perustama, muutamia urkujakin rakentanut osakeyhtiö. Ihalaisen arvelua tukee se tieto, että urkujen ilmalaatikoista löytyy useasta erivärisestä nahasta tehtyjä pikkupalkeita. Pikkupalkeiden kunnossa ja siten mahdollisesti myös iässä on eroja.

Reino Ihalainen muistaa käyneensä Ikaalisissa ensimmäistä kertaa Urkutehtaalla töissä ollessaan 1960-luvun loppupuolella tekemässä soittopöytään sähköpuolen korjauksia Teuvo Pekkisen kanssa. Hän on myös 1970-luvulla ollut mukana urkutehtaalta lähetetyssä kolmen miehen työryhmässä, joka kiristeli ilmalaatikoiden

¹⁹⁵ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 1967

¹⁹⁶ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 21.10.1974

¹⁹⁷ Puhelinhaastattelu, Reino Ihalainen, 11.3.2008

pohjia ja proppasi ruuvinreikiä. Tästä käynnistä Ihalainen muistaa, että harjoittelijan ruuvinreikiin liimaamat puutikut olivat saaneet samalla ilmalaatikoiden kannetkin tarttumaan kiinni, ja niitä irrotettaessa rikkoontui tiivisteitä, joita sitten jouduttiin vaihtamaan.¹⁹⁸

6.3.2 Soittopöydän kääntäminen

Ajan tavan mukaisesti oli Ikaalisten urkujen soittopöytä rakennettu siten, että soittaja istui pillistön ja soittopöydän välissä, kasvot alttarille päin. Pohjanmiehen suunnitelmapiirustuksen mukaan¹⁹⁹ soittajan takana, urkujen etuseinää vasten on ollut yksi yhtenäinen, loivan kaarevasti asetettu tuolirivi kuorolaisille ja niiden edessä kaksi lyhyempää riviä soittopöydän kummallakin puolen. Yhteensä istumapaikkoja on ollut 44.

Kanttori Kauko Korhonen oli intohimoinen kuoromies. Hän oli jo aiemmassa työpaikassaan Pielisjärvellä saanut erityisen maininnan poikakuoron perustamisesta²⁰⁰ ennestään olemassa olevien kuorojen lisäksi. Eläkkeelle jäämisen yhteydessä paikallislehdelle antamassaan haastattelussa hän piti uransa kohokohtana suurkuoron johtamista kirkkolaulujuhilla.²⁰¹ Ikaalisiin tultuaan hän yhdisti sivukirkolla toimineen Luhalahden kyläkuoron yhteen kirkkokuoron kanssa, ja näin syntyi 60 laulajan kokoinen suuri kuoro.²⁰²

Korhonen halusi suurelle kuorolleen lisää tilaa urkulehterille. Hänen ajatuksensa oli, että soittopöydän kääntäminen toisi lisää kaivattua tilaa ja kuoro pystyisi sijoittumaan yhtenäisemmin soittopöydän ja urkujen väliin. Kangasalan Urkutehdas lähetti Korhosen pyynnöstä tarjouksen soittopöydän kääntämistyöstä 25.5.1979.²⁰³ Tarjouksen hinta-arvio oli yhteensä 5000 markkaa, lisäksi seurakunnan tuli järjestää asunto kahdelle miehelle 4-5 vuorokaudeksi (liite 5).

¹⁹⁸ Puhelinhaastattelu, Reino Ihalainen, 11.3.2008

¹⁹⁹ KU arkisto, urkujen piirustus

²⁰⁰ Ikaalisten seurakunnan arkisto, Kauko Korhosen ansioluettelo

²⁰¹ Pohjois-Satakunta -lehti, 1986

²⁰² Suomen kirkkokuorot, 1978

Kirkkoon oli tuolloin tehty korjaussuunnitelma, joka sisälsi vanhan keskuslämmityksen muuttamisen sähkölämmitykseksi sekä kaikkien sähköjohtojen uusimisen. Vanhoissa lämmityspattereissa oli jatkuvasti ollut vuotoja ja osa niistä piti pitää tämän vuoksi suljettuina. Sähköjohdot olivat vanhimmilta osiltaan niin ikään alkuperäisiä. Urkujen soittopöydän kääntäminen lisätilan saamiseksi kuoroa varten oli sisällytetty tähän samaan kirkon korjaussuunnitelmaan, ja päätöksessään 12.6.1979 kirkkoneuvosto päätti tilata työn Kangasalan Urkutehtaalta. Korjaukset tulitisiin suorittamaan saman syksyn aikana.²⁰⁴

Saman remontin yhteydessä urkulehterin lattia rakennettiin osittain uudestaan. Se tehtiin portaittain taaksepäin nousevaksi ja päällystettiin kokolattiamatolla. Arkkitehti Seppo Rihlaman esityksestä hankittiin 50 kpl Linea 622 -mallisia irtotuoleja, jotka päällystettiin kankaalla Tiino 44.²⁰⁵ Nämä keltavihreäsävyiset tuolit ovat käytössä edelleen. Kirkkoon asennettiin palohälytínjärjestelmä, ja paloilmaisimia asennettiin urkujen sisäosiin, puhallinhuoneeseen ja paisutuskaappeihin.²⁰⁶ Kovaäänislaitteet uusittiin. Vuotta myöhemmin samanvärisen kokolattiamatto asennettiin kirkon kuoriin, jota laajennettiin poistamalla kaksi etummaista penkkiriviä. Altarikaidetta siirrettiin eteenpäin, kirkon ikkunat tiivistettiin ja ovet maalattiin.²⁰⁷

On mahdollista, että tässä yhteydessä myös urkupuhallin on uusittu ja kirkkosalista katsoen urkujen vasemmassa takakulmassa sijaitsevan puhallinhuoneen äänieristystä parannettu. Tästä ei löydy merkintöjä, mutta jossain vaiheessa kyseiset muutokset on tehty. Erillisen generaattorin tilalle laitettu, urkujen koneistolle virran antava tehokas tasasuuntaaja on sähkömiehen arvion mukaan peräisin 1950- tai 1960-luvulta.²⁰⁸ Tasasuuntaaja on sijoitettu puhallinhuoneeseen.

²⁰³ Ikaalisten seurakunnan arkisto, kirkkoneuvoston pöytäkirjojen liitteet

²⁰⁴ Ikaalisten kirkkoneuvoston pöytäkirjat, 1979

²⁰⁵ Ikaalisten kirkkoneuvoston pöytäkirjat, 26.2.1980

²⁰⁶ Ikaalisten kirkkoneuvoston pöytäkirjat, 1979

²⁰⁷ Ikaalisten kirkkoneuvoston pöytäkirjat, 1981

6.3.3 1980-luvulta nykypäivään

Murtohälyttimien asentamista kirkkoon ei vielä tuossa remontissa pidetty tarpeellisenä. Koska suojausta ei ollut, pääsi 1980-luvun alussa ryhmä nuoria murtautumaan kirkkoon ilkivaltaa tekemään. Muuten tuhot rajoittuivat melko vähiin, kuten ulostamiseen alttarille, mutta uruille suuri vahinko aiheutui, kun nuoret tyhjänsivät löytämänsä vaahtosammuttimet kirkkoon. Sammuttimien jauheen leviäminen aiheutti suunnittelemattoman ja ylimääräisen urkujen puhdistuksen. Tämän tapahtuman jälkeen kirkkoon asennettiin murtohälytinlaitteet vuonna 1983.²⁰⁹

Kangasalan Urkutehtaan mentyä konkurssiin 1983 ei enää ollut urut rakentanutta tehdasta, jonka palveluksia voisi käyttää. Kanttori Korhonen käytti urkujen huoltamisessa tehtaan entisiä työntekijöitä, Lenni Mäkelää ja hänen poikaansa Reijo Mäkelää. Sopimus heidän kanssaan jatkui vielä Korhosen jäätyä eläkkeelle ja kanttori Åfeltin tultua virkaan.

Kohta Åfeltin tultua kanttoriksi 1986 alkoi urkujen ilmansaannissa olla ongelmia. Isopalje vuoti useasta kohtaa, ja tämä aiheutti viimein pahimmillaan sen, että soitaminen kävi mahdottomaksi. Pelkästään tutti-napin pohjaan painaminen sai palkeen laskemaan alas asti. Kiireesti jouduttiin nahoittamaan isopalje uudelleen, lukuun ottamatta palkeen takareunaa, joka on niin lähellä seinää, ettei siihen helpos- ti päässyt käsiksi. Ilmanpuuteongelma korjaantui kuitenkin kokonaan. Työn tekivät Lenni ja Reijo Mäkelä.²¹⁰

Tämän, äkillisiä toimenpiteitä aiheuttaneen vian ja lukuisana esiintyneiden pienten sähkövikojen vuoksi uutena virassa aloittanut kanttori pyysi asiantuntijoita arvioimaan urkuja. Urkuja kävi vuonna 1987 arvioimassa ja niistä antoi lausuntonsa Kangasalan Urkurakentamon johtaja Pentti Pelto sekä Tampereen tuomiokirkon urkuri Matti Hannula.

Pentti Pelto toteaa lausunnossaan uruista, että ”urkuihin käytetyt materiaalit ja työtavat ovat ajalleen tyypillisiä ja sen ajan näkökulmasta moitteettomia. Urkujen

²⁰⁸ Suullinen tieto, sähkömies Markku Ylhäinen, 10.3.2008

²⁰⁹ Ikaalisten kirkkoneuvoston pöytäkirjat, 1983

²¹⁰ Haastattelu, Joel Åfelt, 15.4.2008

sointi on melko voimakas ja leveä, oman aikansa tyyliä”. Urkujen kunnosta hän arvioi kriittisesti muun muassa sähkökoneiston johdotusta: ”...soittopöytä on myöhemmin käännetty, jolloin kaapelit ovat kiertyneet ja ovat sotkuisen näköisesti soittopöydän alla...” Peltto moittii yleisesti sähkökoneistojen kontaktien toimintaa, ja arvioi Ikaalisten urkujen ”karvakaappien”²¹¹ toiminnassa olevan puutteita.

Johtopäätöksensä Peltto tarjoaa lausunnossaan eri vaihtoehtoja urkujen korjaamiselle, mutta toteaa, että vastaavista töistä on negatiivisia kokemuksia. Urkurakentamon johtajana hän luonnollisesti suosittelee erittäin mielellään uusien urkujen hankintaa.²¹²

Ajan kulku on osoittanut Pellon arviot sähkökoneiston ongelmista pikaisen tarkastuksen perusteella virheellisiksi. Urkujenhuollon vaihduttua toiselle työryhmälle Pellon tarkastushetkellä arvioimat viat korjattiin, ja koneisto on pysynyt hyvässä kunnossa²¹³ seuraavat parikymmentä vuotta. Tämä kertonee paitsi tarkastuslausuntojen objektiivisen laatimisen vaikeudesta myös hyvien huoltomiesten merkityksestä uruille.

Urkujen isonpalkeen korjaamisen jälkeen suunniteltiin urkuihin puhdistusta ja täysviritystä. Lisääntyneet pikkuviat kaipasivat myös ammattitaitoisia korjaajia. Tästä syystä Ikaalisiin kutsuttiin urkuja huoltamaan hyvää mainetta urkuammattilaisina nauttineet urkuäänittäjät Antti Alajoki ja Pekka Vuori. Tultuaan huoltamaan Ikaalisten urkuja ensi kertaa he joutuivat korjaamaan suurehkon määrän vanhoja vikoja, jollaisista Pentti Peltto oli lausunnossaan maininnut.

Seurakunta laati Alajoen ja Vuoren kanssa huoltosopimuksen, johon sisältyi säännöllisesti yksi huoltokäynti vuodessa. Heidän aloitteestaan alettiin pitää urkujen huoltovihkoa. Tämän vihkon ensimmäiset merkinnät on tehty 5.6.1989, jolloin on myös suoritettu ensimmäinen vuosihuolto Alajoen ja Vuoren toimesta.²¹⁴ Tämän liki parikymmenen vuoden kauden merkinnät vioista huoltovihkossa ovat vähäi-

²¹¹ Urkujen sähkökoneiston osa, jonka tehtävänä on yhdistää virta annettujen komentojen mukaan, eräänlaiset urkujen ”aivot”.

²¹² KU arkisto, Pentti Pellon lausunto 27.10.1987.

²¹³ Ikaalisten urkujen huoltovihko 1989–2008

siä ja koskevat erilaisia tyypillisiä pikkuvikoja. Alajoki ja Vuori suorittivat uruille puhdistuksen ja täysvirityksen tammi-helmikuun vaihteessa 1991.

Talvesta 2004 alkaen urkujen ilman riittävydessä alkoi olla suuria ongelmia, etenkin lämmityskaudella, mutta kokonaan tilanne ei helpottunut edes kesällä. Tämä kertoi ilmavuodoista. Arvioitiin, että ilmalaatikoiden yläpinnoilla olevat nahkatiivisteet olivat paikoin haurastuneet ja vuotivat, samoin pääpalkeen parikymmentä vuotta sitten korjaamatta jäänyt takareuna vuoti ilmaa selvästi. Myös joissakin osastopalkeissa oli pieniä vuotoja.

Tämän seurauksena ja siksi, että edellisestä puhdistuksesta ja täysvirityksestä alkoi olla aikaa ja pillistöt olivat puhdistuksen tarpeessa, alkoi vuonna 2005 virassa aloittanut uusi kanttori Anna-Mari Yrjänä valmistella urkujen korjausta. Urkuäänittäjä Jouko Pirkkasen arvion²¹⁵ perusteella seurakunta pyysi tarjouksia urkuhuollosta. Tarjouksia tuli vain yksi, Kangasalan Urkumiehet Ky:n hyvin edulliseksi hinnoiteltu tarjous.²¹⁶

Kangasalan Urkumiehet Ky, Kalevi Raitia ja Seppo Heikkilä tulivat tekemään työtä marraskuussa 2007. Kanttori Anna-Mari Yrjänä oli pyytänyt työtä valvomaan asiantuntijana kanttori Marko Koskisen. Kuukauden jälkeen oli todettava, että kyseisten miesten voimin urakassa olevia töitä ei saada tehtyä eikä urkuja viireeseen. Seurakunta tinki tehtyjen töiden hintaa, ja urkumiehet joutuivat jättämään työt Ikaalisissa. Seurakunta pyrkii jatkamaan tarvittavien korjausten tekoa ja virityttämään urut vuoden 2008 aikana.²¹⁷

²¹⁴ Ikaalisten urkujen huoltovihko

²¹⁵ Ikaalisten seurakunnan arkisto, 2007

²¹⁶ Ikaalisten seurakunnan arkisto, 2007

²¹⁷ kirjoittajan muistitietoa

7 MUITA SAMAN AIKAKAUDEN URKUJA

Kangasalan Urkutehdas rakensi yksistään sota-aikana 1939–45 yhteensä 43 urut, joista 23 urut ovat säilyneet tähän päivään asti²¹⁸ (liite 6). Rakennetut urut olivat etupäässä pneumaattisia, mutta sähkökoneisto teki juuri tuolloin tuloaan urkuihin, ja mainituista soittimista jo yhdeksän on kokonaan tai osittain sähköpneumaattisia. Ensimmäisen kerran Kangasalan Urkutehtaan rakentamissa uruissa sähkökoneistojen määrä ylitti pneumaattisten koneistojen määrän vuoden 1951 tuotannossa. Viimeiset pneumaattiset uudet urut rakennettiin Urkutehtaalla vuonna 1959.²¹⁹

7.1 Hämeenkyrön urut

Hämeenkyrö on Ikaalisten naapurikaupunki Ikaalisista Tampereen suuntaan mentäessä. Samalla Hämeenkyrö on se vanha emäpitäjä, jonka osa Ikaalinen oli ennen itsenäistymistään vuonna 1641. Hämeenkyrö sai ensimmäiset urkunsuunittelunsa kuitenkin vasta vuosikymmeniä myöhemmin kuin Ikaalinen. Ne rakensi B. A. Thulé vuonna 1880. Uruissa oli 12 äänikertaa ja kaksi sormiota sekä jalkio, mutta jalkiolla ei ollut itsenäisiä äänikertoja.²²⁰

Nykyiset urut Hämeenkyröön rakennettiin paria vuotta myöhemmin kuin Ikaalisiin, jatkosodan aikana vuonna 1942. Urkuja voi hyvällä syyllä kutsua Ikaalisten urkujen sisarsoittimeksi, sillä ne muistuttavat monessa suhteessa toisiaan. Uruilla on yhteinen suunnittelija, samankaltainen dispositio ja samantapainen julkisivun pillistöjen sijoittelu ottaen kuitenkin huomioon kirkkojen muodon erilaisuuden. Urkujen koko on äänikertamääränä mitaten liki samansuuruinen, koneisto kummassakin sähköpneumaattinen ja valmistumisaika lähellä toisiaan.

Hämeenkyrön urut aiottiin alkuperäisessä suunnitelmassa rakentaa 32-äänikertaisiksi, lisäksi kolme siirtoäänikertaa ja kellot. Tämä rakentamissopimus alle-

²¹⁸ Rautioaho, 2006

²¹⁹ KU 125-vuotisjuhlajulkaisu, 1968

²²⁰ Valanki, 1977

kirjoitettiin 16.1.1941 ja urkujen hinta, 377 800 markkaa sovittiin maksettavaksi neljässä erässä. Maaliskuun 14. päivänä samana vuonna sopimukseen kuitenkin liitettiin lisäsopimus, jossa urkujen äänikertamäärää lisättiin kuudella sekä tehtiin useita äänikertamuutoksia. Muutos perustui Hämeenkyrön kirkkovaltuuston päätökseen 9.3.1941. Lisähintaa tästä muutoksesta aiheutui yhteensä 66 000 markkaa.²²¹

Toteutuneessa muodossaan Hämeenkyrön uruissa on kolme sormiota, 38 äänikertaa ja kolme siirtoäänikertaa. Urut ovat Juhani Pohjanmiehen suunnittelemat, kuten Ikaalisten urutkin, ja niiden dispositio on rakenteeltaan varsin samanlainen, useat äänikertojen nimetkin vastaavat toisiaan. Kummassakin soittimessa käytetään saksalaistyyllisiä äänikertojen nimiä. Yhdistimet ja ryhmittimet Ikaalisten ja Hämeenkyrön uruissa ovat täsmälleen samat. Disposition vertailemisen helpottamiseksi tiedot on koottu rinnakkain seuraavaan taulukkoon:

²²¹ KU arkisto, Hämeenkyrön urkujen rakentamissopimus, 1941

Hämeenkyrön urut*I sormio:*

Dolce 8'
 Flöte 8'
 Prinzipal 8'
 Gemshorn 4'
 Oktave 4'
 Quarte 2 2/3', 2', 1'
 Nachthorngedackt 16,
 Corno 8'

II sormio:

Gamba 8'
 Unda maris 8'
 Gedackt 8'
 Nachthorn 4'
 Prinzipal 4'
 Blockflöte 2'
 Quinte 1 1/3'
 Sifflöte 1'
 Mixt. aetherea 3 f
 Dulzian 8'
 Vox humana 4'
 Kellot a-d²
 Vibrator

III sormio:

Aeoline 8'
 Voix celeste 8'
 Rohrflöte 8'
 Prinzipal 8'
 Fl. oktaviante 4'
 Salizional 4'
 Schwiegel 2'
 Zimbel 3 f
 Mixtur 4-6 f 2'
 Liebl. gedackt 16'
 Trompet amabile 8'
 Klarine 4'
 Vibrator

Jalkio:

Zartbass 16' (siirto III: Liebl. ged. 16')
 Subbass 16'
 Prinzipal 16'
 Flötenbass 8'
 Oktave 8'
 Choralbass 4'
 Mixtur 3 f 2 2/3'

Fagott 16'

Trompet amabile 8' (siirto III: Tr. amabile 8')

Klarine 4' (siirto III: Klarine 4')

Kellot (siirto II: Kellot)

Ikaalisten urut*I sormio:*

Flöte 8'
 Prinzipal 8'
 Gemshorn 4'
 Oktave 4'
 Quarte 2 2/3', 2', 1'
 Gedacktpommer 16'
 Trompete amabile 8'

II sormio:

Salizional 8'

 Gedackt 8'
 Nachthorn 4'
 Prinzipal 4'
 Blockflöte 2'
 Quinte 1 1/3'
 Sifflöte 1'
 Scharff 4-5 f
 Dulzian 8'
 Regal 4'
 Kellot c¹-c²
 Vibrator

III sormio:

Aeoline 8'
 Voix celeste 8'
 Rohrflöte 8'
 Gross prinzipal 8'
 Gross oktave 4'
 Spitzgedackt 4'
 Fl. oktaviante 2'
 Harm. aetherea 3 f
 Mixtur 4-6 f 2'
 Liebl. gedackt 16'
 Trompete 8'
 Klarine 4'
 Celesta
 Vibrator

Jalkio:

Echobass 16' (siirto III: Liebl. ged. 16')
 Subbass 16'
 Prinzipal 16'

Flöten prinzipal 8'

Oktave 4' (siirto III: Gross oktave 4')

Mixtur 4', 2 2/3', 2'

Nachthorn 2'

Posaune 16'

Trompete 8' (siirto III: Trompete 8')

Dulzian 8' (siirto II: Dulzian 8')

Klarine 4' (siirto III: Klarine 4')

Hämeenkyrön urkuihin käytettiin neljä äänikertaa entisistä, B. A. Thulén rakentamista uruista. Rakennussuunnitelman mukaan oli tarkoitus käyttää useampia entisiä äänikertoja, mutta ilmeisesti näin ei tapahtunut, sillä urut tarkastanut Yrjö Marjokorpi mainitsee asian erityisesti ja antaa lisäksi kiitosta siitä, että rakennussuunnitelmaa ei tältä osin ole täysin noudatettu, sillä hänen mukaansa ”vanhojen äänikertojen sijoittaminen nykyaikaiseen urkuun ei ole eduksi”.²²²

Urkujen soittopöytä on tehty uusimpien piirustusten mukaan kuten Ikaalisissakin. Jalkio on niin ikään myös kovera ja säteettäinen. Kombinaatioissa on käytetty samanlaisia vihreitä, keltaisia ja punaisia painonappeja, jotka on varustettu laukaisimilla. Soittopöydän sisäpuoli on tehty mahongista. Ainoa pieni ero on, että Hämeenkyrön uruissa yläkoskettimet on tehty bakeliitista eebenpuun sijaan. Rakennussuunnitelmassa mainitaan erikseen urkujen sijoittamisesta, että ”kuorolle varataan riittävän suuri tila urkujen ja soittopöydän väliin”.²²³

Julkisivu on tehty Juhani Pohjanmiehen suunnitelman mukaan ja edustaa Marjokorven lausunnon mukaan ”nykyään suuren suosion saavuttanutta yksinkertaista soipien pillien ’elävää’ tyyliä”. Pääosin se on samanlainen kuin Ikaalisten uruissa, kuitenkin kirkon rakenteen erilaisuuteen sovitettuna. I sormion Prinzipal 8’ on keskellä kolmionmuotoisena, sivuilla jalkion pillistöjä ja pienet mykät turellit. Taustalla ovat paisutuskaappien mustaksi maalatut luukut. Pillistöt on julkisivussa sijoitettu vapaasti ilman kehystä.²²⁴

Kangasalan Urkutehdas rakensi Ikaalisten urkujen jälkeen seuraavana vuonna kahdet urut, joihin tuli sähköpneumaattinen koneisto. Toiset olivat 10-äänikertaiset urut Oulun Tuiraan ja toiset Helsingin Suomalaiseen lyseoon rakennetut multiplex-urut.²²⁵ Hämeenkyrön urut olivat seuraavat sähköpneumaattisella koneistolla rakennetut suuret urut. Uruissa käytettiin ensi kerran Kangasalan Urku-

²²² KU arkisto, Hämeenkyrön urkujen tarkastuslausunto, 1942. Valanki tosin mainitsee seitsemän entistä äänikertaa. Tältä osin tiedot ovat ristiriitaiset.

²²³ KU arkisto, Hämeenkyrön urkujen rakennussuunnitelma, 1941

²²⁴ KU arkisto, Hämeenkyrön urkujen rakennussuunnitelma, 1941

²²⁵ KU 125-vuotisjulkaisu, 1968

tehtaan uutta, Juhani Pohjanmiehen suunnittelemaa sähkömagneettityyppiä.²²⁶ Tämä lienee sodan aiheuttama ratkaisu; Reisner-magneettien saaminen valtameren takaa oli käynyt mahdottomaksi sodan vuoksi. Magneetit ovat kuitenkin osoittaneet käyttökelpoisuutensa vuosien aikana, sillä urut ovat käytössä edelleen alkuperäisellä koneistolla.²²⁷

Urkuja on ollut asentamassa B. Tammitie, K. Kivinummi, L. Pääkkönen, H. Viitanen ja J. Kallio. Sähkötyöt on tehnyt L. Hast ja urut on äänittänyt Erkki Valanki.²²⁸ Tarkastuslausunnossaan 21.8.1942 Yrjö Marjokorpi oli tyytyväinen urkuihin ja kiitteli Hämeenkyrön seurakunnan ennakkoluulotonta suhtautumista sähköurkuihin. Marjokorven mukaan seurakunta oli ”saanut kirkkoonsa koneistoltaan tekniikan huippuluokkaa edustavan soittimen”.²²⁹

7.2 Varkauden urut

Varkauden urut valmistuivat vuonna 1939 juuri rakennettuun uuteen kirkkoon. Urkujen lopputarkastus oli 10.11.1939, tarkastajana Armas Maasalo.²³⁰ Vihkiäiskonsertin uruilla soitti Kangasalan Urkutehdasta tarkastuksessakin edustanut Juhani Pohjanmies.²³¹

Urut ovat suuret, niissä on 51 äänikertaa ja kaksi siirtoäänikertaa jaettuna kolmelle sormiolle ja jalkiolla. Urkujen suunnittelija oli Aarne Wegelius.²³² Urut jäivät viimeisiksi Kangasalan Urkutehtaan rakentamaksi uruiksi, jotka Wegelius sai suunnitella, lukuun ottamatta hänen oman työpaikkansa, Tampereen Vanhan kirkon urkujen laajennusta vuonna 1954. Tämä johtui välien katkeamisesta Kangasalan Urkutehtaan omistajan, Martti Tulenheimon kanssa.²³³

²²⁶ KU arkisto, Hämeenkyrön urkujen rakennussuunnitelman takana maininta: ”Ensimmäinen urku mäntämagneeteilla”

²²⁷ Puhelinhaastattelu, Pia Leikas, 3.4.2008

²²⁸ KU arkisto, Hämeenkyrön urkujen rakennussuunnitelman takana luettelo työryhmästä

²²⁹ KU arkisto, Hämeenkyrön urkujen tarkastuslausunto, 1942

²³⁰ Rautioaho, 2006

²³¹ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 1939

²³² Rautioaho, 2006

Oulun tuomiokirkon urkujen jälkeen Varkauden urut ovat toiset Kangasalla valmistuneet kokonaan sähköpneumaattiset urut. Niiden soittopöydän sähkökoneiston on Sotkamon Urkurakentajat uusinnut peruskorjauksessa vuonna 1998.²³⁴ Soittopöydän vanhat karvakaapit on poistettu käytöstä ja tilalle laitettu modernit sähköjohtimet ja piirilevyt. Vanhoja osia, mm. toinen karvakaappi on jätetty soittopöytään paikoilleen, sillä uusi teknologia tarvitsee tilaa huomattavasti vähemmän.²³⁵

Urkujen dispositio noudattelee Aarne Wegeliuksen tyyliä. Pillit on rakennettu ajan tavan mukaan, suurimmat pillit sinkistä ja loput urkumetallista. Lehterillä on uruille varsin väljästi tilaa, niinpä pillistöjen sijoittelu on väljä ja esimerkiksi paisutuskapeissa on hyvin tilaa liikkua. Kolmannelle sormiolle on sijoitettu amerikkalaisvalmisteinen Celesta.

Varkauden dispositio 1939	Kangasalan Urkutehdas Op 459 Koneisto sähköpneumaattinen
I sormio:	
Bordone 16'	
Principale 8'	
Flauto 8'	
Corno camoscio 8'	
Ottava 4'	
Flauto camino 4'	
Quinta conica 2 2/3'	
Flautino 2'	
Quarta 2 2/3', 2'	
Mixtura 6-8 f 1 1/3'	
Fagotto 16'	
Tromba amabile 8'	
II sormio:	
Bordone 8'	
Quintadena 8'	
Salicionale 8'	
Principale 4'	
Flauto ottaviante 4'	
Ottava 2'	
Flauto camino 2'	
Quinta 1 1/3'	
Flauto conico 1'	
Sesquialtera 2 f	
Acuta 5-7 f 1'	
Sorduna 16'	
Dolciano 8'	

²³³ KU arkisto, lähteneet kirjeet, 1939–42

²³⁴ Rautioaho, 2006

²³⁵ Tutkimuskäynti Varkauden kirkkoon 14.3.2008

Regale 4'
Tremolo

III sormio:

Quintadena 16'
Principale amabile 8'
Flauto camino 8'
Voce celeste 2 f 8'
Ottava minore 4'
Bordone conico 4'
Nasardo 2 2/3'
Flauto traverso 2'
Terza 1 3/5'
Cimbalo 3-5 f 1/3'
Mixture 4-6 f 2'
Saxofone 8'
Oboe 8'
Clarino armonico 4'
Tremolo
Celesta 4'

Jalkio:

Subbasso 32' (c-f¹siirtona)
Principale 16'
Subbasso 16'
Quintadena 16' siirto
Ottava 8'
Corno notte 8'
Ottava-flauto 4'
Mixture 6 f 2'
Trombone 16'
Tromba 8'
Oboe 8' siirto
Scialumo 4'
Clarinetto 2'
Celesta 4' siirto
Celesta 2' siirto

Yhdisteet:

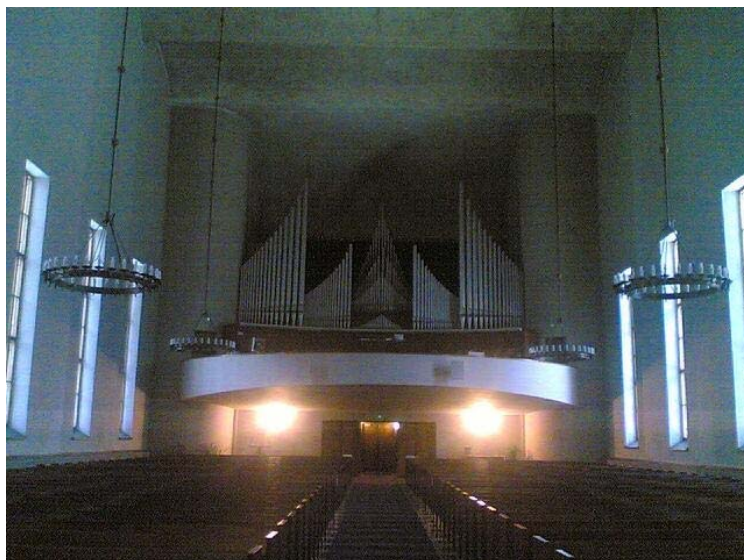
II-I 8' III-I 8' III-II 8' I-P 8' II-P 8' III-P 8' II-I 4' III-I 4' II-I 16' II 4' II 16' III-II 4'
III 4' III 16' III-P 4' Supressione II ja III
Tutti Kombinaatiot 1,2,3 ja 4 Yleisyhdistin Yleispaisutin ja avaja
-sormioiden 16' ja jalkion 32' -kielet

Urkujen soittopöytä edustaa perinteistä, 1930-luvulla käytössä ollutta mallia, joka on asultaan massiivinen ja jossa pöydän sisäisivujen ”posket” ovat kulmikkaat. Urkujen neljä kombinaatiota on toteutettu myös perinteisellä tavalla, vaakasuoraan äänikertakytkimien päälle asetetuilla vippakytkimillä. Soittopöytä on sijoitettu avaralla lehterillä varsin kauas pillistöstä, lähelle lehterin reunaa soittajan kasvot alttariin päin.

Kuva 4. Varkauden urkujen soittopöytä. Saman mallin mukainen on vielä esim. Tampereen Aleksanterin kirkossa.

Julkisivun muotoilu on varsin vapaa ja se muodostuu erimuotoisista vapaasti seisovista pillikentistä, joiden asettelu on symmetrinen. Julkisivussa on näkyvissä useita ensimmäisen sormion ja jalkion äänikertoja. Niiden takana ovat toisen ja kolmannen sormion paisutuskaapit.²³⁶

Kuva 5. Varkauden urkujen julkisivu.

²³⁶ KU 125-vuotisjuhlajulkaisun sivulla 11 on virhe. Kuva ei ole Varkauden kirkosta.

Urkujen sähkökoneistossa on alun perin käytetty sen ajan normaalia tekniikkaa, soittopöydässä karvakaappeja koneiston käskyjen välittämiseen ja jakamiseen sekä ilmalaatikoilla amerikkalaisia Reisner-magneetteja. Peruskorjauksessa Sotkamon Urkurakentajat on korvannut soittopöydän tekniikan uudella. Lisäksi urkujen sisään on lisätty suuri määrä uusia sulaketauluja sulakkeineen koneistovirtaa varten.²³⁷

7.3 Viekin urut

Nykyisen Lieksan seurakunnan alueella sijaitseva Viekin sivukirkko on valmistunut 1911. Kirkko on suurehko, liki tuhannen hengen puukirkko, joka on varustettu laajoilla yhtenäisillä sivu- ja takalehtereillä. Viekipjärvi²³⁸ on aluksi kuulunut Pielisjärven (nyk. Lieksa) seurakuntaan, mutta sodan jälkeisenä vilkastuneen elämän kautena ollut välillä itsenäisenä seurakuntana vuosina 1948-1998.²³⁹

Viekin vuonna 1941 valmistuneet urut ovat kirkon ensimmäiset. Luultavasti ne ovat myös viimeiset, sillä urkujen kunto on hyvä ja ne soivat kauniisti. Kirkon käyttö taas on vähentynyt seurakunnan yhdistyttyä suureksi Lieksan seurakunnaksi, ja jumalanpalveluksia vietetään vain keskimäärin joka kolmas viikko. Talviaikana joulusta pääsiäiseen kirkko on kokonaan suljettu ja seurakuntalaiset kokoontuvat vieressä sijaitsevalla seurakuntatalolla.

Kangasalan Urkutehtaan Viekin kirkkoon rakentamat urut on suunnitellut Juhani Pohjanmies. Ne on rakennussuunnitelmassa luvattu valmistuvaksi juhannukseen mennessä 1941, ja lopputarkastus onkin tehty jo 20.5.1941. Tarkastajana on ollut Eino Jussila. Uruissa on 14 äänikertaa ja kaksi siirtoäänikertaa kahdella sormiolla ja jalkiolla. Koneisto on täyspneumaattinen.

Urkujen pillistö on normaalin periaatteen mukaan tehty; suurimmat pillit ovat sinkkiä, loput urkumetallia. Sinkkipillien määrä on useissa äänikerroissa 12

²³⁷ Tutkimuskäynti Varkauden kirkkoon 14.3.2008

²³⁸ Seurakunnan nimi oli Viekipjärven seurakunta, nykyisin puhutaan Viekin kirkosta kylän nimen mukaan.

matalinta pilliä, muutamissa äänikerroissa enemmän. Suurimmat 16-jalkaiset pillit on tehty puusta. Urut ovat kahta julkisivun äänikertaa lukuun ottamatta kokonaan kahdessa paisutuskaapissa. II sormion äänikerrat ovat kirkkosalista katsoen vasemmanpuoleisessa kaapissa, johon pääsy on tikkaitten avulla helppoa heti urkukaapin sisäpuolelta, kun taas I sormion äänikerrat sekä jalkion Subbass ovat oikeanpuoleisessa kaapissa, johon päästäkseen pitää urkujen sisälläkin liikkua isonpalkeen kantta pitkin verraten hankalaa reittiä.²⁴⁰

Paisutuskaappien luukut ovat vahvat, valmistettu kaksinkertaisesta vanerista ja varustettu tiivistävällä huopareunuksella. Ne on maalattu mustiksi. Ilmalaatikot ovat näissä uruissa kromaattiset. I sormiolla ja jalkiolla on yhteinen ilmalaatikko, jossa on eri päissä kummallekin omat vekselipalkeet.

Alun perin urkujen toisella sormiolla on ollut yksi kieliäänikerta, Corno inglese 8', jonka virittämistä varten on II sormion paisutuskaappiin ollut syytä päästä helposti sisään. Vuonna 1951 Kangasalan Urkutehdas teki urkuihin äänikertamuutoksia, joissa kieliäänikerta poistettiin. Arvatenkin sen vireessä pitäminen on ollut vaikeaa ja siten käyttökelpoisuus huono kirkon silloisissa lämmitysoloissa. Kieliäänikerran tilalle II sormiolle laitettiin Flauto camino 4' ja kapeista salicionale-pilleistä tehdyn Mixtura aetherea 3 f:n tilalle vaihdettiin Mixtura 3-4 f 1 1/3'.²⁴¹

Viekin dispositio
Kangasalan Urkutehdas Op 473
1941
Koneisto pneumaattinen

I sormio:
Bordone amabile 16'
Principale 8'
Flauto 8'
Corno camoscio 4'
Quarta 4', 2 2/3', 2'
Vibratore

²³⁹ Rautioaho, 2006

²⁴⁰ Tutkimuskäynti Viekin kirkkoon 24.3.2008

²⁴¹ Rautioaho, 2006

II sormio:
 Corno notte 8'
 Viola 8'
 Voce celeste 8'
 Principale 4'
 Flautino 2'
 Mixtura aetheria 2 2/3', 2', 1 3/5'
 Corno inglese 8'
 Vibratore

Jalkio:
 Subbasso 16'
 Bordone amabile 16' siirto
 Ottava-flauto 8'
 Principale 4' siirto

Yhdisteet: II-I 8' I-P 8' I 4' II-I 4' II-I 16' II 4' II 16' Supressione II II-P 4'
 Tutti Kombinaatiot 1 ja 2 Yleispaisutin ja avaaja

Urkujen alkuperäinen äänitys on Erkki Valangin.²⁴² Äänitys on tyyliltään yhtenevä aikakauden muiden urkujen kanssa, pehmeäkö ja laajasointinen²⁴³. Urkuihin vaihdetut uudet äänikerrat poikkeavat selvästi tästä äänityksestä. Varsinkin uusi Mixtura soi kirkkaasti ja voimakkaasti, ja sen käyttö sointikruununa saa kokonaisen soinnin kuulostamaan 1950-luvun kaltaiselta.

Uruissa on kaikkien normaaliyhdistimien lisäksi käytetty runsaasti oktaaviyhdistimiä, ja lisäksi toiselle sormiolle on liitetty supression-toiminto. Tremolo on alun perin ollut molemmilla sormioilla erikseen, mutta myöhemmin I sormion tremolo on poistettu käytöstä ja sen käsirekisteri on peitetty teipillä. Uruissa on kaksi kombinaatiota ja Tutti sekä telalla toimiva yleispaisutin sulkimineen.

Soittopöytä on rakennettu ilmeisesti uusien piirustusten mukaan, vaikkei asiaa rakennussuunnitelmassa mainitakaan. Sen malli on samankaltainen kuin Ikaalisten ja Hämeenkyrön soittopöydissä, mutta se eroaa niistä kevyemmän rakenteensa ja pienuutensa tähden. Koska uruissa on vain kaksi sormiota ja melko vähän äänikertoja, mahtuvat kaikki rekisterikoskettimet yhteen riviin II sormion yläpuolelle. Sormioiden ja soittopöydän kylkien väliin jää tällöin tyhjää tilaa.

²⁴² KU arkisto, Viekin urkujen asiakirjat, 1941

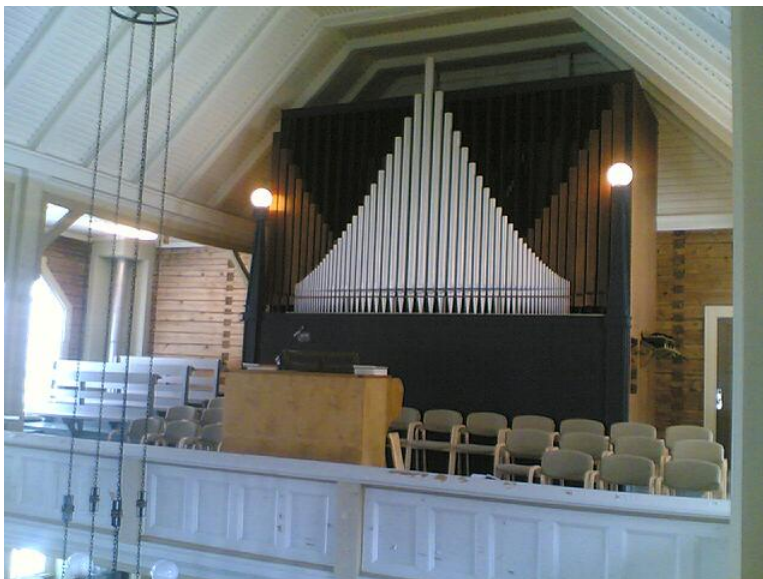
Jalkio on säteittäinen ja kovera, mutta sen kosketinten pinnat ovat suoraksi höylätyt, kun taas Ikaalisten uruissa pinnat ovat pyöristetyt. Koskettimistöjen peitoksi vedettävä ripakansi on normaalia mallia, mutta tässä soittimessa varustettu metallisilla vetokahvoilla. Kombinaationappeina käytetään uuden mallin mukaisia, punaisia ja keltaisia painonuppeja, joihin on liitetty laukaisinnappulat.

Kuva 6. Viekin urkujen soittopöytä. Soittajan mukavuutta varten asennetut lämpöpatterit näyttävät oudoilta ja hallitsevilta kuvassa.

Urkujen julkisivuun on laitettu kaksi äänikertaa, I sormion Principale 8' ja jalkion Ottava Flauto 8', joka on kokonaan puusta tehty. Ne ovat urkukaapin edessä, kun taas muut pillit ovat kaapin sisältämissä paisutuskaapeissa. Takaosastaan urkukaappi on kiinni kirkon takaseinässä, eikä paisutuskaappeihin olekaan rakennettu omaa takaseinää. Kirkkosalista katsoen urkukaapin oikealla puolella on polkimet koko urkuja varten. Urkuihin on silti jo aluksi asennettu myös puhallin. Se on sijoitettu kirkon takaseinän ulkopuolelle, eteistilaan kellotornin alustassa.

²⁴³ termiä käytti urkuäänittäjä Reino Ihalainen Kangasalan 30-luvun uruista

Kuva 7. Viekin urut.

Viekin urkujen koneisto on kokonaan pneumaattinen. Koneisto on varustettu väli-releillä ja toimii hyvin täsmällisesti ja nopeasti. Ilmalaatikoissa on vielä alkuperäiset, suolinahasta valmistetut pikkupalkeet. Ne ovat toimineet hyvin, eikä uruissa ole ollut merkittävästi vikoja.²⁴⁴

Kuva 8. Viekin urkujen ilmalaatikosta. Soittopalkeet ovat valkoista, ohutta suolinahkaa.

²⁴⁴ Suullinen tieto huoltosopimuksella soitinta vuosia huoltaneelta Antti Alajoelta

8 PÄÄTÄNTÖ

Urkujen suunnittelu ja rakentaminen näyttää eläneen koko historiansa ajan keskellä jatkuvaa kehitystä. Tutkittaessa tapahtumia jälkeenpäin on vaikea pysähtyä mihinkään aikakauteen ja luokitella sen ajan piirteitä, sillä urkujenrakennuksessa seuraa mukana aina vanhoja perinteitä mutta lähes koko ajan kehittyä uusia rakennustapoja.

Aikakaudet suomalaisten urkujen historian alusta aina sähköpneumaattisten urkujen valtakauden 1950-luvulla ovat olleet erityisesti teknisen kehityksen aikaa. Urkujen koneistot ovat kehittyneet kokonaan uudellaisiksi moneen kertaan. Siirtyminen mekaanisesta koneistosta Barker-koneen kautta putkipneumaattiseen ja siitä edelleen sähköpneumaattiseen koneistoon on ollut luonnollista teknistä kehitystä.

Meidän aikanamme tämä kehityskulku on katsottu loppuun. On alkanut vanhan kertaamisen kausi siirryttäessä taas mekaanisen koneiston käyttöön ja barokista ihanteensa hakeneeseen rakennustyyliin. Vähitellen on varsinkin soinnin osalta alettu taas lähestyä romantiikkaa. Aivan viime aikoina on jo esiintynyt koneistonkin osalta suuntauksia romantiikan aikakauteen.²⁴⁵

Nyky aika tuntuu olevan kuitenkin kopiourkujen aikaa. Tätä nimeähän on käytetty julkisestikin jo 1990-luvulla rakennettujen urkujen yhteydessä. Onneksi Suomessa on mahdollisuus näiden, sinänsä laadukkaasti rakennettujen kopiourkujen lisäksi päästä kuulemaan aitoja romanttistyyllisiä urkuja, jotka on rakennettu aikakautena, jolloin vielä elettiin keskellä romantiikan urkuihanteita.

Kangasalan Urkutehtaan 1930-luvun tuotannon helmien arvo on viime aikoina alettu ymmärtää. Tästä kertoo mm. silloin valmistetuille uruille tehdyt laajat peruskorjaukset (esim. Lapua, Valtimo, Varkaus). Urkuäänittäjä Reino Ihalaisen mukaan parhaat urut Kangasalla on rakennettu 1930-luvulla.²⁴⁶

²⁴⁵ esim. Barker-koneen käyttöönotto Keski-Porin kirkossa

²⁴⁶ puhelinhaastattelu 11.3.2008

Ikaalisten urkujen hankinnan valmistelu alkoi seurakunnassa jo varhain 1930-luvulla. Rakentamissopimus allekirjoitettiin vielä tuon vuosikymmenen puolella. Aikakauden tyyli oli perustana Ikaalistenkin urkujen suunnittelussa, mutta urkujen suunnittelijana ollut Kangasalan Urkutehtaan apulaisjohtaja, taiteilija Juhani Pohjanmies toi urkuihin omia persoonallisia piirteitään ja urkujenrakennuksen uusia tuulia.

Uusina asioina Ikaalisten uruissa voidaan pitää soittopöytää kaikkine osineen sekä sähkökoneiston käyttöä. Kumpikin oli vasta hetkeä aiemmin otettu käyttöön, soittopöydän malli edellisenä vuonna ensimmäisen kerran Vetelin uruissa, sähkökoneisto koko uruille samoin edellisenä vuonna Oulun tuomiokirkon uruissa.

Vielä muun muassa suurissa Tampereen Aleksanterin kirkon uruissa, joiden koneisto on muuten pneumaattinen III ja IV sormion ollessa sähköpneumaattiset, sekä kokonaan sähköpneumaattisissa Varkauden uruissa, jotka molemmat ovat valmistuneet vuonna 1939, on käytetty 1930-luvun mallin mukaista, massiivista soittopöytää. Ikaalisten ja Hämeenkyrön urkujen soittopöydät taas ovat keskenään samanlaiset ja edustavat uutta mallia erivärisillä painonapeilla toimivine kombinaatioineen. Väriykseltään soittopöytä koskettimien ympäriltä noudattaa silti vanhaa perinnettä ollen sävyltään tumma ja materiaaliltaan mahonkia.

Tämä soittopöytämalli on käytössä siitä lähtien rakennetuissa Kangasalan uruissa ja vielä 1950-luvun sähköpneumaattisten urkujen soittopöytinä, tosin muuntu-neena kevytrakenteisemmaksi ja ulkonäöltään vanerisemmaksi.²⁴⁷ Sen tyypillisiä piirteitä ovat soittopöydän soittajanpuoleisen sivun pyöreä muotoilu, koskettimistojen päälle vedettävä ripakansi, keinuvivuilla toimivat rekisterikoskettimet ja painonapeilla toimivat vihreät, keltaiset ja punaiset kombinaatiot.

Sähkökoneisto on Ikaalisten uruissa vielä uutuus, jonka rakenneratkaisut kuitenkin säilyvät koko sähköpneumaattisen kauden ajan. Kosketinten alla

²⁴⁷ KU 125-vuotisjuhla-julkaisu

kontaktikengät ja karvaklossit²⁴⁸, soittopöydän ”aivoina” karvakaapit pöydän takaosassa yhdistimiä ja ryhmittimiä varten, sekä pienjännitteen käyttämät Reisner-magneetit ilmalaatikoiden reunassa. Vuotta aiemmin rakennetuissa Varkauden uruissa karvakaapin malli on hieman erimuotoinen ja puumateriaalin väri tummempi kuin Ikaalisissa. Tämä liittyy eroon vanhanmallisen ja uudenmallisen soittopöydän välillä.

Juhani Pohjanmiehen laatima dispositio on pääosin aikakaudelle tyypillinen, eikä suunnitelman perusrakenteessa voi osoittaa eroa aikakauden muihin vastaavankokoisiin soittimiin tai muiden suunnittelijoidenkaan laatimiin dispositioihin.²⁴⁹ Yksittäisten äänikertojen käyttämisessä dispositioissa voi olla eroja, mutta urkujen rakenne, jossa I sormio on ”koraalisormio”, II sormio ”positiivi” ja III sormio ”loisteliain sormio”, on äänikertamäärien suhteiltaan ja pillistöjen rakenteeltaan hyvin samanlainen.

Ikaalisten urkujen Automaattikellot, jota urkujen rakennussuunnitelmassa kutsutaan vielä nimellä ”Katedraalikellot”²⁵⁰ on hyvin harvinainen, mahdollisesti jopa ainutlaatuinen lisälaitte uruissa.²⁵¹ Sen voi arvella olevan eräs keksijäluonteisen Pohjanmiehen ideoista.

Missään muissa Kangasalan Urkutehtaan valmistamissa uruissa kuin Ikaalisissa ei ole käytetty kumpaakin lyömäsoitinäänikertaa, sekä Celestaa, että Kelloja. Mistään dokumentista ei suoranaisesti käy ilmi, onko tämä ollut seurakunnan tahto vai sekin Pohjanmiehen suunnittelijapersoonasta johtuva asia. Jo tämä ratkaisu tekee kuitenkin urut omalla tavallaan erikoiseksi, yhdessä automaattikellojen kanssa. Molemmat ovat äänikertoina hienosti soivia²⁵² ja onnistuneita. Koska celesta on läpikäyvä (jopa ylioktaavin puolelle, ääniala C–c⁴), joissain Ikaalisten urkujen esittelyteksteissä se on laskettu mukaan urkujen äänikertoihin, ja näin mainittu uruissa olevan 36 äänikertaa, mikä onkin tässä mielessä perusteltua.

²⁴⁸ Nimitys johtunee ohuista metallisista langoista, joiden kautta virta kulkee kun kosketinta painetaan.

²⁴⁹ esim. Aarne Wegeliuksen dispositiot 1935–1939

²⁵⁰ tosin virheellisesti kirjoitettuna ”Kadetraalikellot”

²⁵¹ Vastaavaa ei löydy Valangin eikä Rautioahon matrikkeleista, mutta Ikaalistenkaan ”automaattikelloja” ei ole niissä mainittu.

²⁵² Ikaalisten urkujen tarkastuslausunto: ”harppumaisen pehmeä celesta”

Pillistön materiaali on aikakaudelle tyypillistä kaikissa tutkituissa uruissa. Normaali käytäntö oli jo pitkään ollut tehdä matalimmat pillit sinkkipilleinä, eikä se ainakaan sota-ajan alkuvaiheessa ole muuttunut siitä millään tavoin. Puuta on käytetty erityisesti jalkion matalissa äänikerroissa sekä sormioiden 16-jalkaisten äänikertojen alapäässä yleisesti. Jalkamääriltään korkeammat äänikerrat on tehty kokonaan urkutinasta (=urkumetallista). Äänittäjät ovat tuolloin osanneet äänittää sinkkipillit soimaan niin, ettei eroa tinapilleihin juuri huomaa.²⁵³

Ikaalisten urkujen äänittäjästä ei ole urkutehtaan arkiston asiakirjoissa selvää tietoa. Urkuäänittäjä Antti Alajoen mukaan urut ovat Erkki Valangin äänittämät äänitystavan perusteella tarkasteltuna. Tähän viittaa myös rakentamissuunnitelman liitteenä oleva, eri äänikertojen mensuureja luetteleva paperi, jonka reunaan pystysuoraan on kirjoitettu omistuskirjoituksen tavoin ”Valanki”. Urkutehtaan kirjeenvaihdon ja ajankohdan (välirauha) perusteella voi päätellä, että Valanki on ollut työnantajansa, Kangasalan Urkutehtaan käytettävissä urkujen äänityksen aikaan loppuvuonna 1940. Hän on myös äänittänyt 31.7.1940 tarkastetut Virtain urut ja 5.10.1940 tarkastetut Ypäjän urut.²⁵⁴

Kirjeenvaihdosta käy ilmi, että joitakin urkuja itsekin äänittänyt Pohjanmies toivoi Valangin pääsyä lomalle 1942 valmistuneita Hämeenkyrön urkuja äänittämään. Näyttää siltä, että tehtaan pää-äänittäjänä Valangin vastuulle on annettu ainakin suurten urkujen äänittäminen. Muita urkujen äänittäjiä Kangasalan Urkutehtaalla vuonna 1940 ovat olleet vain Kalle Hirvenoja sekä Pohjanmies. Näillä perusteilla voidaan arvela, että Ikaalisten urut on äänittänyt Erkki Valanki. Myöhemmin Saksasta tulleet ja paikalleen asennetut kielipillit on äänittänyt Juhani Pohjanmies.²⁵⁵

Urkuäänittäjä Antti Alajoen mukaan Ikaalisten urkujen äänitys noudattaa 1930-luvun äänitystapaa. Urut on äänitetty pehmeästi soivaksi.²⁵⁶ Pentti Pelto käyttää

²⁵³ Suullinen lausunto, urkuäänittäjä Antti Alajoki

²⁵⁴ Rautioaho, 2006

²⁵⁵ KU arkisto, lähteneet kirjeet 1941

²⁵⁶ Puhelinhaastattelu, Antti Alajoki, 11.3.2008

lausunnossaan ilmaisua ”sointi on melko voimakas ja leveä”.²⁵⁷ Monet urkuja soittaneet pitivät sointia ihanteellisena romanttiseen musiikkiin. Kanttori Kauko Korhonen kutsui urkuja Franck-uruiksi tarkoittaen niiden sopivan hyvin César Franckin ajan ranskalaisromanttiseen musiikkiin²⁵⁸.

Urkujen huulipillit ovat kauttaaltaan hammastettuja ja monissa äänikerroissa parroilla varustettuja. Sointiin on saatu pehmeyttä myös nahoittamalla pillin ylähuuli; näin on tehty esimerkiksi I sormion Flöte 8’ –äänikerrassa. Jalkion Posaune 16’-äänikerran kielipillien hylsyt ovat nahoitettuina. Urkujen rakennussuunnitelman ohjeissa pillien soinnista viitataan koko ajan pehmeeseen ja sulautuvuuteen. Tarkastuslausunnossa L. J. G. Strähle katsoo äänityksen suoritettuna erinomaisen kiitettävällä taidolla.

Ikaalisten urkujen julkisivu on vuonna 1940 edustanut uudenlaista suunnittelua. Pillien asettaminen vapaasti ilman kaappia ja soivien pillien käyttäminen mykkien julkisivujen sijasta ovat tuohon aikaan saaneet kiitosta urkujen tarkastajilta tervetulleena uutuuksina kaikkialla. Pillit on kuitenkin asetettu symmetrisesti.

Samaa tyyliä on noudatettu muissakin tuohon aikaan valmistuneissa uruissa. Virtain jo vuonna 1980 puretuissa²⁵⁹, Ikaalisten urkuja vajaata puolta vuotta aiemmin valmistuneissa uruissa oli Ikaalisten urkujen kanssa lähes identtinen, Juhani Pohjanmiehen piirtämä julkisivu²⁶⁰. Hämeenkyrön urkujen julkisivu on periaatteeltaan samanlainen. Viekin kirkossakin hallitsevana on keskellä oleva I sormion Principalin muodostama kolmiomainen pillikenttä. Varkauden urkujen julkisivun sommittelu on erilainen mutta muodostuu kuitenkin kolmiomaisista pillikentistä ja niiden puolikkaista. Kaikissa uruissa julkisivun taustana ovat suuret, pystyluukuin varustetut paisutuskaapit.

Sota-ajan vaikutus Kangasalan urkujenrakennukseen tuntui sodan alkuvuosina vain lähinnä urkujen valmistumisen viivästyksinä. Tämä johtui siitä, että suuri osa urkutehtaan työntekijöistä oli sodassa ja tehtaan tuotantotiloja otettu muuhun

²⁵⁷ KU arkisto, Pentti Pellon lausunto, 1987

²⁵⁸ Muistitieto 1980-luvun puolivälistä

²⁵⁹ Rautioaho, 2006

käyttöön. Suureen työntekijävajeeseen nähden yllättävän pienillä myöhästymisillä urkuja kuitenkin saatiin valmiiksi. Kirjeenvaihdosta on aistittavissa, että talvisota oli vaikutuksiltaan urkujenrakennukseen lyhytaikaiseksi ja ohimeneväksi koettu ilmiö. Vaikeudet lisääntyivät vasta sota-ajan pitkittyessä.

Toinen viivästyksiä urkujen valmistumiseen aiheuttanut tekijä oli ulkomailta tilattavien osien, lähinnä kieliäänikertojen toimitusten venyminen. Saksalainen Giesecke ei sodan alusta saakka pysynyt enää toivotussa toimitusaikataulussa. Vaikka aikataulu venyi paljonkin, kuten Ikaalisten uruissa noin yhdeksällä kuukaudella, kieliäänikerrat kuitenkin lopulta saatiin. Sama tilanne oli kaikissa vuosina 1940–42 rakenteilla olleissa uruissa. Yleensä urut kuitenkin otettiin käyttöön jo ennen kieliäänikertojen saapumista, kuten Ikaalisissakin tehtiin.

Materiaalien käyttöön urkujenrakennuksessa ei alkanut sota ensimmäisinä vuosina vaikuttanut ollenkaan. Sotaa edeltävän 1930-luvun varastoja oli olemassa, ja tavaraa oli vielä saatavissa tavarantoimittajilta, joskin materiaalien hinnat saattoivat olla huomattavasti nousseet ja niitä jouduttiin etsimään normaalista poikkeavia hankintakanavia käyttäen. Nämä ongelmat koskettivat lähinnä urkujen rakentajaa. Itse lopputuotteissa, valmistuneissa uruissa ei materiaalipula näy.

Ikaalisten urkujen materiaalit ovat, kuten Pentti Peltö lausunnossaan sanoo, ”ajalleen tyypillisiä ja sen ajan näkökulmasta moitteettomia”.²⁶¹ Mitään korvikemateriaaleja ei ole käytetty. Erilaisia korvaavia materiaaleja jouduttiin ilmeisesti etsimään vasta sodan loppuvuosina ja sota-ajan jälkeisenä pula-aikana. Tällöin esimerkiksi ilmalaatikoiden pikkupalkeissa nahka korvattiin kumia sisältäneillä aineilla.²⁶² Korvikemateriaalien käyttäminen saattaakin olla syynä monien sodan jälkeen rakennettujen urkujen nopeaan uusimiseen viime vuosikymmeninä.

Vuosina 1939–45 Kangasalan Urkutehtaalla rakennetuista uruista on jäljellä suunnilleen puolet. Vanhojen urkujen romuttamiseen ja uusien hankkimiseen ovat viime aikoina eniten vaikuttaneet erilaiset uudet tyylivirtaukset ja monesti uruista

²⁶⁰ KU arkisto, Virtain urkujen piirustus, 11.4.1939

²⁶¹ KU arkisto, Pentti Pellon lausunto, 1987

²⁶² Puhelinhaastattelu, Reino Ihalainen, 11.3.2008

vastaavan kanttorin henkilökohtaiset mieltymyksetkin. Näyttää siltä, että yllättävän suuri merkitys urkujen uusimistarpeeseen on urkujen huoltajien ja urkujen kunnosta jo virkansa puolesta vastaavan kanttorin pätevyydellä.

Ikaalisten urkujen kunnosta huolehti aktiivisesti kanttori Kauko Korhonen noin parinkymmenen virassaolovuotensa ajan. Ajankohta (1966–1986) on juuri silloin, kun muita vastaavanikäisiä urkuja on syystä tai toisesta romutettu. Urkujen teknisen toimivuuden kannalta merkittävää on ollut Korhosen organisoima pikkupalkeiden järjestelmällinen vaihtaminen. Vaikka nykyaikana ei Korhosen ajama urkujen soittopöydän kääntäminen kuoron lisätilan saamiseksi varmaankaan olisi tarpeen, ei siitä voi katsoa olleen haittaakaan.

Joel Åfeltin tultua kanttorin virkaan Ikaalisten seurakunta laati vuosihuoltosopimuksen Antti Alajoen ja Pekka Vuoren kanssa. Tämä oli toinen asia, joka on edesauttanut urkujen säilymistä. Ammattitaitoisten huoltomiesten säännöllisesti suorittama vuosihuolto on pitänyt urut kunnossa. Puhutteleva päinvastainen esimerkki on urkujen viimeisestä, vuoden 2007 lopulla tehdystä korjauksesta. Voi arvioida, että huonojen huoltomiesten kymmenen vuoden huoltosopimuksen jälkeen urkujen kuin urkujen uusiminen alkaa tuntua ainoalta vaihtoehdolta.

Ikaalisten urkujen kohdalla tavoitteena on urkujen säilyttäminen, pitäminen hyvässä kunnossa ja edustavana aikakautensa yksilönä, jossa on monia persoonallisia piirteitä ja joiden sointi on kauniin romanttinen. Toivottavasti tämä tutkimus voi omalta osaltaan olla edistämässä sitä pyrkimystä.

9 LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Alhonen, Pentti & Papunen, Pentti & Sarkki-Isomaa, Seija, 1996, *Ikaalisten entisen emäpitäjän historia I*. Honkajoen kunta, Ikaalisten kaupunki, Jämijärven kunta, Kankaanpään kaupunki, Kihniön kunta, Parkanon kaupunki.

Heikkilä, Kauko, 1947, *Ikaalisten seurakunnan vaiheita vv. 1641–1941*. Ikaalisten seurakunta.

Kangasalan Urkutehdas 1843–1968 125 vuotta, Tampere 1968.

Otavan iso musiikkitietosanakirja, osat 1-5, 1978–79. Helsinki, Otava.

Pajamo, Reijo & Tuppurainen, Erkki, 2004. *Suomen musiikin historia: Kirkkomusiikki*, Helsinki, WSOY.

Pelto, Pentti (toim.), 1996, *Ikkunoita Suomen urkuhistoriaan*. Helsinki, Sibelius-Akatemia, Kirkkomusiikin osaston julkaisuja 11.

Pelto, Pentti, 1994, *Kaksi suomalaista urkuperinnettä*. Helsinki, Sibelius-Akatemia, Studia musica 3.

Pelto, Pentti, 1989, *Urkujen käyttäjän käsikirja*. Helsinki, Sibelius-Akatemia, Kirkkomusiikin osaston julkaisuja 1.

Rautioaho, Asko, 1991, *Urkujen rakenteen ja historian perusteet sekä urkusanoista*. Helsinki, Sibelius-Akatemia, Kirkkomusiikin osaston julkaisuja 3.

Rautioaho, Asko, 2006, *Suomen urut -urkumatrikkeli*. Suomen Kanttori-urkuriliitto.

Rosenquist, Carl E., 1950, *Urut, niiden rakenne ja toiminta*. Porvoo, WSOY.

Suomen kirkkokuorot. Toim. Haapio, Markku, Lieto, Etelä-Suomen Kustannus Oy, 1978.

Suomen kirkkomuusikot 2000. Suomen Kanttori-urkuriliitto ry.

Tulenheimo, Martti & Merikanto, Oskar, 1916, *Urut, niiden rakenne ja hoito, registreeraustaito*. WSOY.

Valanki, Erkki, 1977, *Suomen urut ja niiden rakentajat*. Helsinki, Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Vappula, Jorma, 1999, *Ikaalisten entisen emäpitäjän historia II*. Honkajoen kunta, Ikaalisten kaupunki, Jämijärven kunta, Kankaanpään kaupunki, Kihniön kunta, Parkanon kaupunki.

Vatanen, Osmo, 1979, *Aarne Wegeliuksen (1891–1957) kehittämä urkutyypit suomalaisen urkujenrakennuksen uudistajana*. Laudaturtyö. Helsinki, Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos.

Åberg, Jan Håkan, 1959, *Urkukirja*. Helsinki, Oy Fazerin musiikkikauppa.

<http://kaupunginkirjasto.lahti.fi/vellamo/saveltajatPohjanmies.htm>

<http://kaupunginkirjasto.lahti.fi/vellamo/kirjailijatPohjanmies.htm>

N° 1.Käsitös.

Valmūt 1/7-40.

Rakennussuunnitelma Ikaalisten
kirkon rakennettavia urkuja
varten.

35 itsenäistä ja 5 siirtoäänikertaa,
3 sormiota ja jalkio.

I SORMIO, ääniala C - a³, 58 ääntä.

Ilmanpaine 75 mm.

- ✓ 1. FLÖTE 8' 58 pillia; 36 sinkkiä, 22 urkutinaa. Pehmeä- ja täyttävä-ääninen avohuilu, joka tehdään tehtaah erikois-
mensuurin mukaan. *normaali*
- ✓ 2. PRINZIPAL 8' 58 pillia; 24 sinkkiä; 34 urkutinaa. Kes-
kialaltaan normaalimittainen
runkoäänikerta. Äänitetään raik-
kaasti ja kohtal. voimakkaasti
soivaksi. *2 runn. varampin n = 12.*
- ✓ 3. GEMSHORN 4' 58 pillia; 12 sinkkiä, 46 urkutinaa. Flöte
8':n oktaavaksi suhditettu
suippo *ayes* äänikerta. n = 7.

- 0 V 4. OKTAVE 4' 58 pilliä; 12 sinkkiä, 46 urkutinaa.
Pr. 8':n oktaavaksi suhditettu.
Heleästi soiva runkoäänikerta.
Pa. pal. n = 9.
- 0 V 5. QUARTE 2 2/3', 2', 1' 174 pilliä; urkutinaa. Prinzipale pilli-
leistä muodostettu kuoroäänik-
kerta. *Pa. pal. n = 10*
- 0 V 6. GEDACKT POMMER 16' 58 pilliä; 12 puuta, 18 sinkkiä ja 28 ur-
4 puuta ei ole ylä- kutinaa. Mahdollisimman vähän
suurelta! yläsävelinen, 2 kohtal. avaramit-
tainen, tukittu äänikerta.
4 - H/Quintaten. 5 - n = 2.
7. TROMPET AMABILE 8' 58 pilliä; 56 kieli- ja 2 huulipilliä;
C 8' 105 mm. Leveästi ja valoises-
ti laulava kieliäänikerta Gie-
seckeltä.
- I sormio (koraalisormio) on sävyiltään raikas ja valoisa.
- 3 4
- II SORMIO, ääniala C-a -a , 70 säntä. Paisutuskaapissa A.
Ilmanpaine 85 mm.
- 0 V 8. SALIZIONAL 8' 70 pilliä; 18 sinkkiä 52 urkutinaa. Ta-
vallista Sal. lajia hiukan ka-
peamittaisempi sylint. avon. ään-
nikerta. Äänitettään selvästi ja
valoisasti soivaksi. *n = 2.*

9. GEDACKT 8'

70 pilliä; 12 sinkkiä, 58 urkutinaa.

Pyöreäsointinen umpiäänikerta.

Barro notte.

10. NACHTHORN 4'

70 pilliä; 24 sinkkiä, 46 urkutinaa. Avon-

nainen. Äänitetaan laulavaksi

sooloäänikerraksi. *noctuoli 4'*

11. PRINZIPAL 4'

70 pilliä; 12 sinkkiä, 58 urkutinaa. Nor-

maalimittaa hiukan kapeampi run-

koäänikerta. *n: 2, 1. uun. Altsaxophone*

12. BLOCKFLÖTE 2'

58 pilliä; urkutinaa. Ulottuu a:n. Avon.

suippohuilu. Äänitetään soolo-

äänikerraksi. *n: 4.*

13. QUINTE 1 1/3'

58 pilliä; urkutinaa. Ulottuu a:n. Eri-

väritystä

kois~~äänikerraksi~~ varten hiljaisek-

si äänitetty kapeamittainen prin-

cip. *Setquialteralla.*

14. SIFFLÖTE 1'

58 pilliä; urkutinaa. Ulottuu a:n. Ääni

kirkas ja edellistä hiukan vah-

vempi, mutta ei terävä. *noctuoli.*

15. SCHARFF 4-5 f.

278 pilliä; urkutinaa. Ulottuu a:n Kirk-

kaasti säteilevä kuroäänikerta.

Prinzipal. n: 10. Oluu III 3

Mit. Altsax.

16. DULZIAN 8' 70 pilliä; 56 kieli- ja 14 huulipilliiä.
C 8' ø 40 mm. (Weit, ohne Spitze).
Ääni mahdollisimman pyöreä. Kie-
liäänikerta Gieseckeltä.

17. REGAL 4' 70 pilliä; 44 kieli- ja 26 huulipilliiä.
Sylint. käännettävillä kansilla.
(Dulzian-regal, 28/29 Vox hu-
mana).

"Kellot", (Kirkonkellot) 13 metalliputkea. Ääniala c-c¹. Ääniala
on sormiolla c¹-c².

Kaetraalikellot; laite, joka avatessa rekisterin soittaa auto-
maattisesti kirkonkellosovelaihetta.

VIBRATOR, (tremolo) koko sormiota varten.

II sormion äänensävy (positiv) on hopean helähtävä ja kirkas
ja voimakkaampi kuin I sormion silloin kun kaapin ovet ovat auki.

III SORMIO, Ääniala C-a³-a⁴. 70 ääntä.

Paisutuskaapissa B. Ilmanpaine 95 mm.

18. AEOLINE 8' 70 pilliä; 12 sinkkiä, 58 urkutinaa. Hil-
jainen viuluaäänikerta, urkujen
häikoin. *Aeoline*

19. VOIX CELESTE 8' 58 pilliä; urkutinaa. Aikaa c:sta.
Viuluaänikerta. Äänitetään edellistä hiukan voimakkaammaksi ja viritetään ylöspäin väreileväksi. *Viola no 2.*
- ✓ 20. ROHRFLÖTE 8' 70 pilliä; 24 sinkkiä, 46 urkutinaa. Pehmeästi ja kohtal. voimakkaasti laulava putkihuilu. Sooloäänikerta *1 rum. altusmyri no 1.*
- ✓ 21. GROSS PRINZIPAL 8' 70 pilliä; 24 sinkkiä, 46 urkutinaa. Mensuuri ital. saksal. väliltä. Äänitetään huomattavasti I sormion Pr. 8'aa voimakkaammaksi. *1 rum. altusmyri no. 1. f. 5'*
- 22. SPITZGEDACKT 4' 70 pilliä; 12 sinkkiä, 58 urkutinaa. Suippo umpiäänikerta. Äänitetään sooloäänikerraksi. *Alapää 3 rum. altusmyri rum. yläpää rummoli*
- 23. GROSS OTTAVA 4' 70 pilliä; 12 sinkkiä, 58 urkutinaa. Mensuuri kuten Gr. Pr. 8':ssa. Äänitetään tämän oktaavaksi. *Princ. no 5.*
- 24. FL. OKTAVIANTE 2' 58 pilliä; urkutinaa. Uloittuu a:n. Ylipuhaltava avohuilu. *Fl. no 4.*
25. HARM. AETHEREA 3 f. 174 pilliä; urkutinaa. Uloittuu a:n. Hienosti kimmeltävä kuoroäänikerta. *Solista no 2.*

✓ 26. MIXTUR 4-6 f. ~~22~~ 2'

312 pilliä; urkutinaa. Loistelias kuoroäänikerta koko urkuja varten. Äänikerran tulee kuitenkin sulautua omaan sormioon-
sa. *Princip u = 1.*

27. LIEBL. GEDACKT 16'

70 pilliä; 24 puuta, 46 urkutinaa. Pehmeäsointainen tukittu ääni-
kerta. *Gedackt.*

28. TROMPETE 8'

70 pilliä; 56 kieli- ja 14 huulipil-
liä. C 8' ϕ 115 mm. Ääni rai-
kas ja pyöreä. Kielisäniker-
ta Gieseckeltä.

29. KLARINE 4'

70 pilliä; 44 kieli- ja 26 huulipil-
liä. Edelliseen sulautuva lois-
telias oktava.

(Celeste,

61 ääntä käsittävä lyömäsoitin. Ame-
rikkal. Deagan tehtaan valmistetta.
~~Ensimmäisessä äänikerrasta on eri tarjous.)~~

VIBRATOR koko sormiota varten.

III sormio on urkujen täyteläisin ja voimakkain sekä erittäin loistelias.

JALKIO, ¹ääniala C-f, 30 ääntä.

Ilmanpaine 75 mm.

- ECHOBASS 16'

Siirto no:sta 28

L 30. SUBBASS 16'

30 pilliä; puuta. Avaramittainen ja täyteläisesti soiva runkoäänikerta. n° 0.

L 31. PRINZIPAL 16'

suuret puutuu.

30 pilliä; puuta, tai jos äänikerta tulee julkisivuun, sinkkiä.

Kohdall. avaramittainen runkoäänikerta. Sama avaramittainen *Äänik.*

○ 32. FLÖTENPRINZIPAL 8'

30 pilliä; met. Pehmeässävyinen avohuilu.

~~Äänik.~~ *Kohdall. puuta.* n° 4.

- OKTAVE 4'

Siirto no:sta 23.

○ 33. WACHPHORN 2'

30 pilliä; urkutinaa. Jalkiolle selvyyttä antava pyöreäsointinen avoäänikerta. *n° 1.*

○ 34. MIXTUR 3 f. ^{4'} $\sqrt{2}$ $\frac{2}{3}$ ', 2'

120 pilliä; urkutinaa. Kuoroäänikerta prinzipal- pilleistä

35. POSAUNE 16'

30 pilliä; Äänitorvet täysimittaiset.

Kieliaäänikerta Gieseckeltä.

- TROMPETE 8'	siirto n ^o :sta 28
- DULZIAN 8'	siirto no:sta 16
- KLARINE 4'	" " 29

Kaikkienn äänikertojen mitoitus ja äänitys suoritetaan periaateetta noudattaen, jonka mukaan urkujen kokonaisuointi tulee olemaan raikas, valoisa ja rauhallinen. Tämän saavuttamiseksi arvioidaan pillistön mitoitus siten, että kukin äänikerta voidaan äänittää omaan luonnolliseen äänivahvuuteensa äänellisen tasapainon säilyessä vapaana ja kuulakkaana.

Edellä mainitun lisäksi on otettu huomioon, että kirkko on puinen ristikirkko, jossa on 1400 istumapaikkaa ja jonne mahtuu n. 2500 henkeä, sekä että kirkko on akustisesti raskas.

YHDISTEET:

1. II - I	8'
2. III - I	8'
3. III - II	8'
4. I - P.	8'
5. II - P.	8'
6. III - P.	8'
7. I	4'
8. II - I	4'
9. III - I	4'
10. II - I	16'
11. II	4'
12. III - II	4'
13. II	16'
14. III	4'
15. III	16'
16. III - P.	4'
17. SUPPRESSION II	
18. VIBRATOR II	
19. VIBRATOR III	

käsirekistereillä, vapaaryhmittäjänpappuloilla ja pölkimillä toimivat

käsirekistereillä ja vapaaryhmittäjänpappuloilla toimivat

20. Yleisyhdistäjä (8') polkimella toim.
 21. Vapaaryhmittäjä n:o 1 painonappul. toim. (vihreä)
 22. " n:o 2 " " (keltainen)
 23. " n:o 3 " " (punainen)
 24. TUTTI (täydet urut) painonappul.
 25. Irroitaja n:lle 21-24, painonappul.
 26. Kielihänikertojen poistaja, painonappul.
 27. Yleispaisuttaja teloineen ja osoitintauluineen.
 28. Yleispaisuttajan suukija hakapolkimella.
 29. Vaakapoljin A- paisutuskaappia varten.
 30. " B- " "
 31. Volttimittari
 32. Vapaaryhmittäjä nappul. laukaisijat.

Urkujen muut osat:

- A. Sähköllä toimiva koneisto, jolloin myöskin soittopöytä toimii sähköllä.

Ääniala on sormioissa C-a³, eli 58 kosketinta.

Ääniala jalkiossa C-f¹, eli 30 kosketinta.

Sormioiden alakoskettimet päällystetään selluloidilla ja yläkoskettimet tehdään mustasta puusta, ebenholtzista.

Rekisterikoskettimet ja osa yhdisteitä sijoitetaan sormioiden yläpuolelle ja kahden puolen sivuille mahdollisimman lähelle sormioita.

Vapaaryhmittäjät, joita on kolme, tehdään pienillä, erivärisillä painonappuloilla toimiviksi. Nappulat (hakaan painuvat) sijoitetaan kolmeen riviin rekisterikoskettimien kohdalle ja sivan niiden yläpuolelle. Laukaisijanappulat (väri musta) sijoitetaan kukin rivinsä kohdalle. I:si sormio asetetaan vaaka-asentoon, II:n ja III:s sormio hiukan etuviistoon.

Jalkio rakennetaan kuten Turun Martin kirkon uruissa, kovero ja hiukan säteittäinen. Koskettimet päällystetään tammella. Soittopöydän, sormioiden ympärillä oleva sisäpuoli, tehdään mahongista. Ripakansi ja pöydän etupeilit sekä jalkalauta tammesta.

Soittopöytä kokonaisuudessaan tehdään uusimpien (Veteli) piirustusten mukaan.

B. Sähköllä toimiva väli- ja ilmalaatikkokoneisto. Koneiston toiminta tulee olemaan silmänräpäyksellisen nopea urkujen kaikissa osissa. Ne ilmalaatikot, joilla kielisänikerrat sijaitsevat, varustetaan viritys- ja rekisterinappuloilla, joten soittaja voi ilman apua virittää kielisänikertansa.

C. Pillistö, jonka mitoitus ja äänitys suoritetaan huolellisesti pitkäaikaiseen kokemukseen perustuen ja uusimmat kokeilujen tulokset huomioonottaen sekä tämän rakennussuunnitelman edellyttämällä tavalla. Jokainen äänikerta tulee, oman erikoisluonteensa ohella, sovellettavaksi raikkaasti ja täyteläisesti soivaan kokonaisuuteen. Puupillit maalataan öljyvärillä ja sinkkipillit päällystetään alumiinipronssilla.

(Sanalla urkutina tarkoitetaan tina- ja lyijysekoituslegerinkä, joka tehdään sen mukaan kuin kukin äänikerta vaatii.)

D. Ilmanantokoneisto, johon kuuluu: 1) sähköventilaattori ja sen yhteyteen heikkovirta generaattori, 2) makasiinipalje, 3) osastopalkeet eri ilmanpaineita varten, 4) tasauspalkot ja ilmakanavat.

E. Vibraattori- (tremolo) koneet ja niiden yhteyteen tasauspalkkeiden sulkijalaitteet (uusimmat menetelmät).

F. Paistuskäpät II:n ja III:n sormion äänikertoja varten. Käpät teh-

dään erittäin tehokkaiksi kaksinkertaisine lautaseinineen ja insuliitivälikerroksineen oman erikoismenetelmäme mukaan. Käntöluukut fa-
neerista.

Urkujen julkisivu rakennetaan seurakunnan hyväksymien piirustusten mu-
kaan.

Urut sijoitetaan piirustusten mukaan.

Urkujen kehä tehdään tukeva ja varustetaan tarpeellisilla viritys-
käytävillä ja portaikoilla.

Urut viritetään normaali sävelkorkeuteen (¹a = 870).

Rahdin maksaa seurakunta sekä asunnon ja ylöspään, samoin toimittaa
kustannuksellaan urkujen puuosien ja soittopöydän maalaus.

Suikkujen maalauksen (muute) (matta) suorittaa Teiden
Valaistukseen ja ilmanantokoneeseen menevän sähkövirran työn aikana
kustantaa seurakunta. Niinikään kustantaa seurakunta urkujen sisälle
asetettävien lampujen asentamisen.

Tarkastuskertomus,

Kutsuttuna tänään suorittamaan Kangasalan Urkutehtaan Ikaalisten kirkon rakentamien uusien urkujen lopputarkastusta, esitän - täydennyksenä joulukuun 10 p:nä 1940 jo lausumaani - seuraavaa:

Urakoitsija on työssään tarkoin noudattanut seurakunnan hyväksymää, taiteilija J. Pohjanmiehen laatimaa rakennussuunnitelmaa, joka käsittää 35 itsenäistä ja 5 siirtoäänikertaa jaettuna kolmelle sormiolle ja jalkiolla. Näiden lisäksi on urkuihin asennettu kaksi lyömäsoitinta: "Celesta" sekä "Kellot". Viimemainittu soi tarvittaessa joko automaattisesti tai soittamalla.

Urkujen koneisto on sähköpneumaattinen, jonka suunnittelussa tarkoin on otettu käyttöön viimeisimmät tämän alan keksinnöt, jotka m.m. tarkoittavat koneiston äänetöntä toimintaa, äänen täsmällistä sointia sekä urkujen kaikin puolin käytännöllistä käyttöä.

I:ssä sormiossa, johon kuuluu 7 äänikertaa, on varsin vakava ja mukea koraalisoittoon soveltuva kirkollinen yleissävy. Sooloäänikertoina soveltuvat kaunis Flöte 8' sekä jylhä Gedackt - Pommer 16'.

II:seen sormioon, jonka yleissävy on kirkkaampi ja juhlavampi, kuuluu 10 äänikertaa ynnä ed. mainittu lyömäsoitin "Kellot". Sormion sävelkirkkaus johdetaan lähinnä Blockflöte 2', Quinte 1 1/3 sekä Sifflöte XX 1':stä, jotka kuitenkin ovat äänitetyt varsin pehmeiksi eikä tarpeettoman kirkuviksi. Tämän sormion onnistuneimmista sooloäänikerroista mainitsen runollisen Nachthorn 4', joka sopivasti yhdistettynä muihinkin äänikertoihin soi ihmeen ihanasti.

III:ssa sormiossa, johon kuuluu 12 äänikertaa sekä lyömäsoitin "Celesta", kiintyy huomio sen erinomaisen lämpimään täyteläisyyteen ja hurmaavaan loistoon. M.m. on sen kaunis kieliäänikerta Klarine 4' soolona käyttäen sangen miellyttävä, samoin harppumaisen pehmeä Celesta.

Kahden viimemainitun sormion pillistöt ovat hyvin tehokkaissa paisutuskaapeissa, ja kummallakin sormiolla on oma äänen värisyttäjensä, "Vibrator".

Jalkion äänikerrat, luvultaan 6 ynnä 5 siirtoäänikertaa sormioista, antavat riittävää tukea ja mahtavuutta täysilläkin uruilla soitettaessa.

Uruissa on 3 n.s. vapaayhdistäjää, joiden kautta soittajan toimintaa huo-

mattavasti helpoitetaan.

Soittopöytä on asetettu kuorolle varatun tilan eteen. Sekä uruille että kuorolle on tilaa riittävästi. Urkujen julkisivuna näkyy sangen kaunis pillikenttä, jonka miltei kaikki pillit ovat soivia. Tämän järjestelyn kautta pääsee pillistöjen ääni esteittä suoraan kirkkoon, tuoden siten soiton kuulijalle läheisemmäksi ja avomielisemmäksi. Varsinkin raskasakustisissa kirkkoissa kuten Ikaalistenkin kirkossa on tätä menettelytapaa erikoisesti suositeltava. Pillikentän taustana ovat tummiksi maalatut paisutuskaappien ovet.

Kuten jo edellisestä käy selville, on urkujen äänitys suoritettu erinomaisen kiitettävällä taidolla. Koneisto toimi tarkastustilaisuudessa sangen täsmällisesti ja rakennustyö on suoritettu huolellisesti ja siististi.

Samalla kuin onnittelen hyvästä työstä urakoitsijaa, Kangasalan Urku-tehdasta ja sen johtoa, samalla pyydän lausua Ikaalisten seurakunnalle onnitte luni saamastaan ensiluokkaisesta ja arvokkaasta kirkkosoitimestaan, joka mitä parhaiten täydentää kirkkoa ja sen Jumalanpalvelusta Korkeimman kiitokseksi ja kunniaksi. Innoittakoon tämä pyhä soitin soittajaansakin täyttämään elämäntyönsä ilolla ja tyytyväisellä mielellä.

Ikaalisissa syyskuun 19 p:nä 1941.

Urkuri Vaasassa.

LIITE 3

Urkutehtaalla käytettyjä materiaaleja ja niiden toimittajia 1939–1942

mäntyfaneeria (1,2,3,4 ja 5 mm vahvuista)	Oy Mahogany, Helsinki
huopakangasta	Klingendahl Oy, Tampere
huopaa	Tampereen Verkatehdas Oy
kierrehylsyjä (pahvia, esim. halk. 200 mm, 5 mm seinämä)	Yhtyneet Paperitehtaat, Myllykoski
valkoista selluloidia 1 mm ja 1 1/2 mm, toinen puoli kiillotettua	Oy Egma Ab
muovinappuloita, halk. 9 mm, pituus 23 mm, toinen pää hiukan kovero, toiseen päähän porataan reikä, värit läpikuultavat (tilattu 11.10.39 50 mustaa, muita värejä 200, vihr., pun., kelt.)	Sarvis, Tampere
kaiverruksia (äänikertanimiä)	kaivertaja K.V. Linko, Hki
kaiverruksia (v. -41)	Oy Helsingin Leimasintehdas
puutavaraa, u/s mäntylautaa, koivulautaa	Hugo Niemisen puutavara-liike, Tampere
tammilautaa	Oy Mahogany, Helsinki
nahkaa (lammasnahkaa palkeisiin)	Epilän nahkatehdas
pumpulisäkaapeli PULS / puhelinsäkaapeli PULS (7.8.40)	Suomen kaapelitehdas Oy
mutterinaluslevyjä 5000 kpl	Osakeyhtiö Sahanterä, Epilä
rekisterikoskettimia	bakeliittitehdas
magneettikela 12 V	Strömberg
sähkötarvikkeita, Nuijamaan urkujen napit	sähköliike Havulinna, Tre
vernissaa ilmal. pohjien ja kansien kyllästämiseen (17.3.41)	
sementtitiiliä, jotka paperoidaan kosteuden läpäisemättömällä paperilla	
Reisner-magneetteja (tilattu suoraan valmistajalta 17.1.39)	W.H. Reisner Mfg. Co., Inc.

(lähteet: Kangasalan Urkutehtaan arkisto, kirjeenvaihto 1939–1942)

27-67
9 klo 11.45-

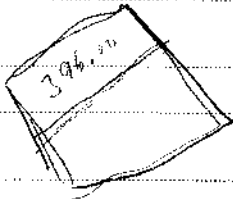
LIITE 4

K. U. Korhonen
Ikaalinen
6233

tarjous, syyskuun loppuun mennessä,
vitosihuollosta ja
aikaisempoin puheluista
transistori-tremolosta

loka 14 7

st

tu

Kanttori-urkuri V K Korhonen
Ikaalinen.

Viitaten aikaisempaan keskusteluun kanssanne sekä
puhelinsoittoonne 22.9.1967 lähetämme oheisena
kolme eri vaihtoehtoa urkujenne vuosihuolloksi.
Vaihtoehto 1 käsittää huollon kaksi kertaa vuodes-
sa sekä virityksen kerran 4:ssä vuo-
dessa
Vaihtoehto 2 käsittää kaksi huoltokertaa vuodessa,
mutta viritys laskutetaan erikseen,
silloin kun se suoritetaan
Vaihtoehto 3 käsittää vain yhden huoltokerran
vuodessa ja viritys laskutetaan erik-
seen, silloin kun se toimitetaan.

Transistoritremolot, niitähän tulisi kaksi kappa-
lletta nykyisten tilalle, tulevat maksamaan paikoil-
leen asennettuina ja kaikkine kuluineen 1.165,- .
Hinnan nostaa näinkin korkeaksi se, että myös itse
tremolot on vaihdettava täisiksi, pelkkä hopeus-
säätäjän asentaminen ei riitä.

Jäämme odottamaan tietoa päätöksistä ja toivomme,
ettei tarjoustemme myöhässäolo vaikuta asian
hoitoa siellä.

Kunnioittaa

OY KANGASALAN URKUTUHDAS

Liite kirkkoneuvoston kokouksen 12/6 1979 ptk:aan, 69 § .

OY KANGASALAN
URKUTEHDAS AB

36200 KANGASALA

Kangasala 1979-05-25

IKAALISTEN SRK/urkujen soittop.muutostarjous
PT/SN

Ikaalisten seurakunta
Taloustoimisto
39500 IKAALINEN

Kanttori-urkuri Korhosen pyynnöstä olemme arvioineet kustannukset Ikaalisten kirkon urkujen soittopöydän kääntämisestä niin, että soittaja istuisi selkä parven kaiteessa melkein kiinni, katsoen urkuihin päin. Toimenpide aiheuttaa suuremmat muutostyöt paisutuskaappiin polkimien mekanismin muuttamisessa edellyttäen, että kaapeleita ei tarvitse jatkaa.

Arvioimme työn kustannukset seuraavasti:

T yö jos kaapelia ei tarvitse jatkaa	noin	3.500,-
Matkakulut	"	150,-
Ruokarahat	"	500,-
Tarvikkeet	"	150,-
Liikevaihtovero	"	700,-

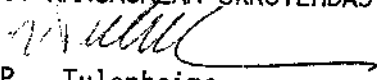
yht. noin 5.000,-

Lisäksi asunto kahdelle (2) miehelle noin 4-5 vuorokaudeksi.

Työ tehdään laskutyönä, josta tämä arvio.

Kunnioittaen

OY KANGASALAN URKUTEHDAS AB

P. Tulenheimo

Kangasalan Urkutehtaan vuosina 1939 – 1945 rakentamat urut vuonna 2006

rakennusvuosi	kirkko	dispositio	ääniyty	purkuvuosi
1939	Kihniö Oulun tuomiokirkko Riihimäki, varavankila Sääksmäki, Metsäkansa Tampere, Aleksanteri Turku, kirkkomusiikkiopisto Ulvila Varkaus Veteli Viitasaari	urkutehdas Pohjanmies urkutehdas urkutehdas Wegelius Wegelius Wegelius Pohjanmies Alvar Kaihilahti, Strähle, Pohjanmies	Hirvenoja Valanki Eelis Lennekoski Hirvenoja Valanki Hirvenoja Valanki Valanki, Putero	1984 Romutettu
1940	Heinola Ikaalinen Lappeen kappeli Pertteli Pertunmaa Reposaari Tampere, Harju Virrat Ylämaa Ypjä	Pohjanmies Pohjanmies Pohjanmies Valanki Armas Maasalo Venni Kuosma Pohjanmies Pohjanmies Venni Kuosma urkutehdas	Pohjanmies Valanki, Pohjanmies Hirvenoja Hirvenoja Valanki Valanki	1971 Romutettu 1982 paloi 1968 1980
1941	Hki, Suomal. lyseo Kiuruvesi	(multiplex) Väinö Laitala + urkutehdas	Valanki	1978

	Oulu, Turjan ruk.huone Pihkipudas Ristiina Vieki	Pohjanmies Pohjanmies Tulenheimo Pohjanmies	Pohjanmies Valanki Hirvenoja	1979 1980
1942	Helsinki, Huopalahti Hiitola Hämeenkyrö Kuopio, sökeainkoululu	urkutehdas Pohjanmies	Pohjanmies, V. Helminen siirt. Parkanoon 1949, romutettu 1976 Valanki	1973 1976 Romutettu
1943	Hiittinen Köyliö Laihia Petjävesi Viipuri, srk-talo	Pohjanmies Pohjanmies Elis Mårtenson	Valanki Valanki Valanki	2004 2004 2004
1944	Muurame Pohjaslahti Vimpeli Ylikiiminki	Valanki Pohjanmies urkutehdas Pohjanmies	Hirvenoja Valanki Valanki Valanki	1985
1945	Karjalohja Leppävirta Tervakoski Toivakka	Pohjanmies urkutehdas	Valanki Valanki	paloi 1970 1989

Ikaalisten urkujen julkisivu. Edessä keskellä I sormion Prinzipal 8', sen takana I sormion muu pillistö. Sivuilla ensin jalkion Nachthorn 2', sen takana jalkion Mixtur 4', 2 2/3', 2' ja Flöten Prinzipal 8'. Reunoilla lieriönmuotoisilla jalustoilla mykistä pilleistä koostuvat turellit.

III sormion pillistöä paisutuskaapissa. Etualalla Trompete 8'.

*Kangasalan Urkutehtaan uuden mallin mukaiset kombinaationappulat.
1. kombinaatio on vihreä, 2. keltainen ja 3. punainen. Rivien päissä mustat
laukaisijanappulat.*

*Urkujen koneiston jännite on noin 14 voltia. Täysin kuormittamattomana
jännite on 14,5 voltia. Tutti päällä se laskee 12,3 volttiin.*

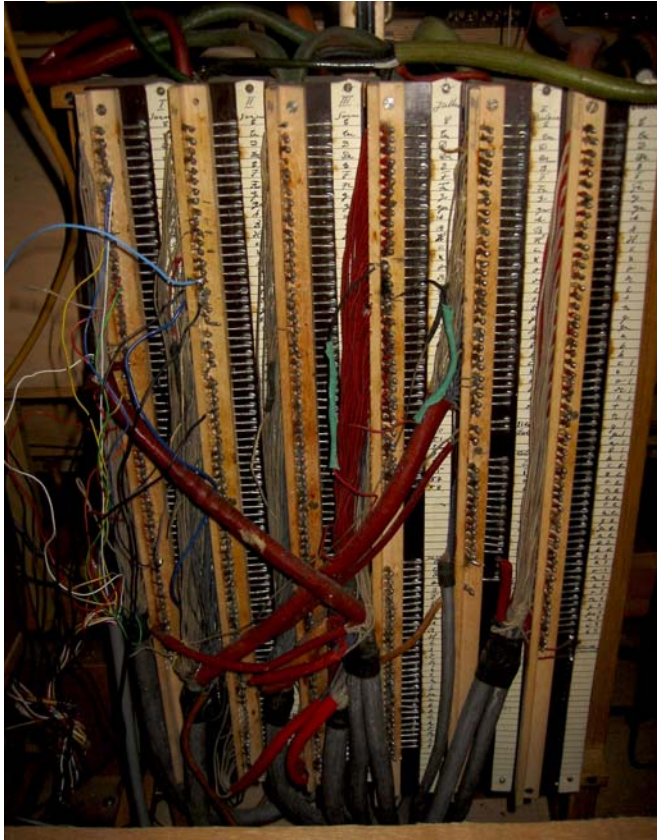
Reisner-magneetit ilmalaatikon reunassa.

Urkujen osastopalje. Isonpalkeen lisäksi uruissa on 4 osastopaljetta; I sormiolle ja jalkiolle, II sormiolle, III sormiolle ja oma palkeensa Celestalle paisutuskaapin katon päällä.

Automaattikelloja käyttävä koneisto. Ilma laittaa turbiinikiekot pyörimään ja ne soittavat kelloja satunnaisessa järjestyksessä rytmin riippuessa kiekon pyörimisnopeudesta.

*Lähtevät johdot. Tästä lähtevät kaikki sähköjohdot soittopöydästä urkujen magneeteille.
Taitava soittaja voi sähkökynällä soittaa urkuja tästäkin.*

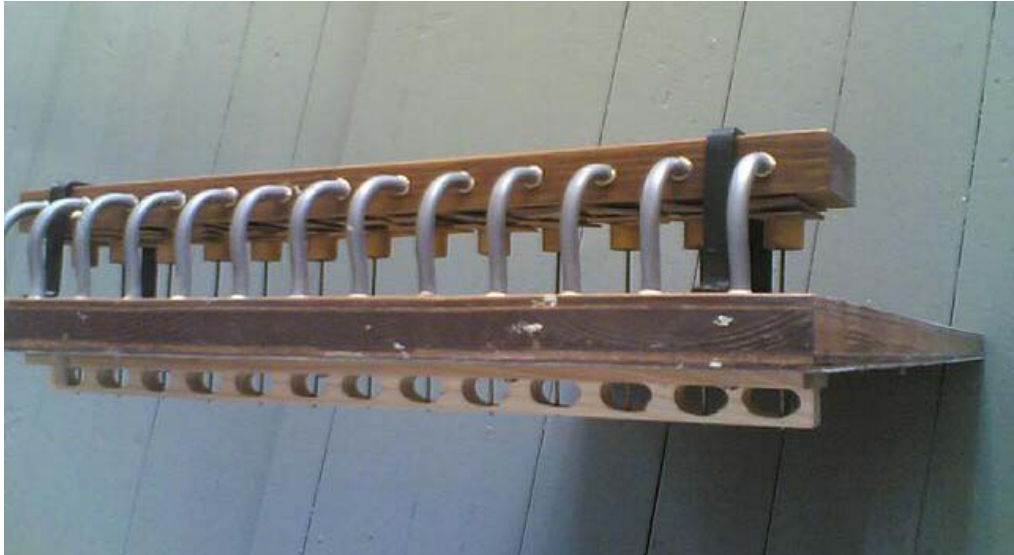
Ikaalisten urkujen III sormion ilmalaatikko avattuna. Suuri osa pikkupalkeista on punaisia, mutta vasemmassa alareunassa näkyy myös valkoista nahkaa.

Varkauden urkujen pillistöä II sormion paisutuskaapista. Kaappi on erittäin tilava ja siellä on kanttorinkin helppo liikkua virittämässä.

Viekin urkujen vekselipalkeet. Ilmalaatikon kansi irrotettu.

Viekin urkujen ilmalaatikon kansi irrotettuna. Kannessa on vanerointi molemmilla puolien, sisäpuolella kolminkertainen ja ulkopuolella nelinkertainen vaneri.

*Viekin urkujen II sormion ilmalaatikko avattuna.
Pikkupalkeet ovat alkuperäisiä suolinahkapalkeita.
Palkeiden nahka on väriltään valkoista ja hyvin ohutta.*

*Viekin urkujen pneumaattinen soittopöytä takakansi avattuna.
Säätöruuvien rivit ovat näkyvissä.*

*Viekin urkujen soittopöytä. Kaikki rekisterikoskettimet mahtuvat II sormion
yläpuolelle. Sormioiden sivuun jää tyhjää tilaa. Soittopöydässä on ripakansi.*